

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİMDALI
TÜRK DİLİ BİLİMDALI

TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE KAZAK TÜRKÇESİNDEKİ
ZARFLARIN KARŞILAŞTIRILMASI

SUNUŞ-METİN-AKTARI-SÖZLÜK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Almagül İSİNA
93011012

İstanbul - 1997

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE KAZAK TÜRKÇESİNDEKİ
ZARFLARIN KARŞILAŞTIRILMASI

SUNUŞ-METİN-AKTARI-SÖZLÜK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Almagül İSİNA
93011012

Danışman

Prof. Dr. Emine GÜRİSOY-NASKALI

İstanbul - 1997

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	I-II
GİRİŞ - GRAMER İNCELEMESİ	1
Metinlerde yer alan zarfların alfabetik dökümü ve Kazakça karşılıkları ..	11
GRAMER İNCELEMESİ	18
Zarfların sınıflandırılması	18
Zarfların yapısı	19
KAYNAKLAR	23
KISALTMALAR	24
YAZARLAR HAKKINDA KISACA BİLGİ	25
Mustafa Kemal Atatürk	25
Haldun Taner	26
Ömer Seyfeddin	27
Selim İleri	28
KAZAKÇA ÇEVİRİ	29
Atatürüktiñ Jastarğa Arnau Sözi	29
Qızğılt İnжулі Şapan	30
Şoqpar	37
İznikti Lâylek	41
Suretti Kartalar	45
Kelin Qız	48
Dostıqtıñ Soñğı Künderi	53
Ататүріктің жастарға арнау сөзі	58
Қызғылт Інжулі Шапан	59
Шоқпар	69
Изникті ләйлек	74
Суретті карталар	79
Келін қыз	82
Достықтың соңғы күндері	88
SÖZLÜK	94-123
TÜRKÇE METİNLER.....	124-150

SUNUŞ

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra 1992 Aralık ayında Kazakistan bağımsızlığına kavuştu. Kazakistan, diğer beş Türk Cumhuriyeti (Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan, Kırgızistan Türkmenistan, Özbekistan), 30'a yakın Türk topluluğu ve dünya devletleriyle temaslar kurmaya başladı. Bunlardan Türkiye Cumhuriyetiyle çok derin tarihi ve kültürel bağlarımızın bulunduğunu gördük. Bu erevede Kazak Türkleri'yle Türkiye Türkleri'nin geçmişte olduğu gibi, son yüz yılımız içerisindeki edebiyat, sanat ve devlet hayatını en iyi ifade eden, bu devrin özelliklerini taşıyan yazılı metinlerin incelenmesini, Kazakistan'da tanıtılmasını, benzerliklerimizi, ortak insani ve milli değerlerimizin ortaya çıkarılmasını temin etmek bakımından isimleri aşağıda sıralanan edebiyat , sanat ve devlet adamlarının eserlerini çevirmeyi uygun bulduk. Seçilen Türkiye Türkçesi metinleri şunlardır:

1. Atatürk'n Gençliğe Hitabesi
2. Ömer Seyfeddin: Pembe İncili Kaftan
3. Ömer Seyfeddin: Topuz
4. Haldun Taner: Konçınalar
5. Haldun Taner: İznikli Leylek
6. Selim İleri: Gelinlik Kız
7. Selim İleri: Dostlukların Son Günü

Bu alışmamızda, zengin Türk dilini çok yönlü araştırmak için Türk Edebiyatının her sahasından, seçkin yazarların tarihi konuları ele aldıkları hikayeleri, devlet adamlarının nutuk, hitabe türündeki eserlerini ve günümüzdeki son devir yazarlarının eserlerini kaynak olarak seçtik.

Metinler Kazak Türkçesi'ne tarafımızdan çevirilmiştir; bu çeviriler söz konusu eserlerin Kazak Türkçesine ilk evirileridir. Bu evirilerle Kazakistan'da orta okul, lise ve üniversitede okumakta olan ğrencilerin Türkiye Türkçesi ve Türk edebiyatı hakkında bir fikir sahibi olmaları düşünülmüştür. şüphesiz ki, pek çok edebiyat eseri Kazak Türkçesine, aynı şekilde, bir çok Kazakistan yazarının eserleri Türkiye Türkçesine evirilmeli, yazarlar ve okuyucular karşılıklı birbirlerini tanınalıdır. Aynı kökten gelmemize, aynı dile, dine sahip olmamıza, ortak milli değerlerimizin bulunmasına rağmen bugüne kadar, maalesef, hiçbir Türk yazarının veya şairinin eseri Kazak Türkçesine evirilmemiştir, hiç bir Türk yazarın eseri Kazak okuyucusuna tanıtılmamış ve okutulmamıştır. Sovyet döneminde kaybedilmiş büyük zaman diliminin bizde bıraktığı eksikleri hızla gidermemiz ve bu konudaki çalışmaların sayısını çoğaltmamız gerekmektedir. Bundan yola çıkarak, bu eksiklikleri doldurmağa az da olsa bir katkıda bulunabilmek için Türkiye Türkçesi ve Kazakçadaki zarfların karşılaştırmasını amaçlayan tezimin gramer çalışması bölümüne kaynak olarak tanınmış Türk yazarlarından eserler seçtik. Çalışmaya, kaynak olarak aldığımız eserlerin yazarları hakkında biyografik bilgi eklenmiştir.

Halkları birbirine yaklaştırmakta, şüphesiz, dilin rolü çok önemlidir. Bu bakımdan, Türk dilcilere büyük bir görev düşmektedir. Genel olarak, Türk lehçelerini gramer bakımından karşılaştırarak inceleyen birkaç çalışma vardır. Ancak, bunların çoğunda lehçelerin sadece belli bir tarihi dönemi ele alınmıştır. Türk Cumhuriyetleri'nin sırayla bağımsızlıklarını ilan etmelerinden sonra kültürel, manevi bağlarımızın daha da sıkılaşmaşı için bu tür çalışmalarının gramer incelemelerinin belli bir sisteme dayanarak, daha hızla yürütülmesi gerekmektedir. Birbirimizle yakınlaşabilmek, birbirimizin dilini daha çabuk öğrenebilmek için karşılaştırmalı gramer araştırmaları, çeviriler, sözlükler yapılmalıdır.

Bu çalışmamda bana baştan sona destek olan, lkemden uzakta vatan hasretini hissedirmeyen, manevi destek olan, tezimin meydana gelmesinde kıymetli yardımlarını esirgemeyen danışmanım, muhterem hocam Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali'ye Őukranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Tezimin hazırlanmasında katkıda bulunan Arş.Görevlileri zlem Deniz ve Meral Glgeci'ye de teŐekkürlerimi sunarım.

Almagül İSİNA, Haziran 1997

GİRİŞ - GRAMER İNCELEMESİ

Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesindeki zarfları karşılaştırmak amacıyla aşağıda belirtilen metinler taranmış ve bu metinlerde geçen zarflar Muharrem Ergin'in tasnifine göre sınıflandırılmıştır. Taranan metinler şunlardır:

1. Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi
2. Ömer Seyfeddin: Pembe İncili Kaftan
3. Ömer Seyfeddin: Topuz
4. Haldun Taner: Konçınalar
5. Haldun Taner: İznikli Leylek
6. Selim İleri: Gelinlik Kız
7. Selim İleri: Dostlukların Son Günü

Metinlerde yer alan zarflar:

Bu metinlerde geçen zarflar ve Kazak Türkçesindeki karşılıkları şunlardır (zarflar metinde yer adıkları sıraya göre listeye alınmıştır):

Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi

Hal Zarfları
billil- şımınen
hâtta- tipti

Zaman Zarfları
bir gün- bir kün
ilelebet- mǎngi baqı

Yer Zarfları
her köşesi- ır bürışı
dahilinde- işinde

Azlık- Çokluk Zarfları
yegâne- tek
bütün-bütün

Pembe İncili Kaftan

Hal zarfları
öyle-olay
böyle- bılay
ayrı-ayrı- jeke-jeke
gâile gâile- damıl tappay
delice- es-tüssiz
vahşetle- jabayı zülımdıqpen
yavaş-yavaş- aqırın-aqırın
nasıl-qalay
şöyle- solay
iki büklüm- ekige bügilip
serbest - azat
niçin - nege
yavaşça - aqırındap
dümdüz - düp-düzu

tekrar- qayta
beter- beter
hafifçe- jeñildep
hâsbi-erikti
ağır- aaur
habersizçe- xabar salmay

Zaman Zarfları

bugün- bugün
sonra- soñıra
bir an - bir mezet
yinc -tağı
ezeli- ezelgi
bir gün- bir kün
geçen yıl- ötken jılı
o vakit- ol uakıt
şimdi- qazir
deminden beri- jañıağıdan beri
o akşam- sol keşte
yarın- erteñ
sabah- tañerteñ
ilk - birinşi
hâlâ- âli
nihâyetinde- soñında
dâima- âr dayım
şimdiye kadar- büginge deyin
hep- ünemi
hemen- dereu
ansızın- kenetten
evvel- âueli
hilkat- ejelden beri
gece-gündüz- küni- tûni
ertesı günü- erteñinde

Yer Zarfları

önlerinde- aldarında
sağına- oñına
soluna- solına
şark- şığıs
dünyada- dünyede
her tarafı- âr tarafı
karşı- qarsı
burada- bül jerde
yüzünde- jüzinde
altında- astında
belindeki- belindegi
ileride- alda
yukarı- joğarı
arkasında- artında
önünde - aldında
etraflarına- mañaylarına
karşında- qarsıñda
avucunda- alaqanında
yanına- janına
ortasında- ortasında

arkasına- artına
önüne- aldına
geri- keri
sağında- oñında
üstüne- üstine
üzerine- üstine
elinde- qolına
dışarı- tışqarı

Azlık - çokluk Zarfları

daha - tağı
tamâmiyle- tolığimen
pek- onşa
en- eñ
gayet- kädimgidey
bir çok- bir neşe
biraz - biraz
çok-köp
öte - tım, köp
eksik- kem
minimini- kip-kişkene
yegâne- tek
bu kadar- bünşama
o kadar- onday, onşalıq
nâdir- şirek
geriye kalan- artıq qalğan
tam- tura
hepsi- bâri
bütün- bütün
içlerinden birkaçı- aralarındağı birneşeui
tek- tek
tek bir - bir tek

İznikli Leylek

Hal Zarfları

tatlı tatlı- jılı-ılı
sessizce- ünsiz
süzüle- süzüle- süzilip- süzilip
sürtünürcesine- üykeleytindey
yan yatarak- bir jağımen jatıp
sessiz- ünsiz
onurlu - pañ
nasıl- qalay
düşe-kalka- aralasa- quralasa
insanca- adamşa
sırt üstü - şalkasınan
böyle- bülây
kusursuz- kemşiliksiz
ihtiyatlı- ihtiyatlı- îqtıyatlı-îqtıyatlı
ağır- ağır - auır- auır
usulca - eppen
aklınca - aqılı boyınşa
zıplaya- zıplaya - sekire- sekire
merakla- qızığuşılıqpen

çalımlı- çalımlı- pañdana- pañdana

Yer Zarfları

güneyden- oñtüstikten
tepeden- töbeden
üzerinde-üstinde
yukarıdan- joğarıdan
görünürde- körinetin jerde
bizim tarafa- bizdiñ jaqqa
ötemizde- artımızda
bir yer- bir jer
yanına - janına
yer yüzüne- jer jüzine
gök yüzünden- kök jüzinen
önünden- aldınan
yukarı- joğarı
yükseklerden- joğarğıdan
aşağı- doğru - tömen qaray
arqasından - artınan
içine- işine
alçaktan- tömennen
yerden - jerden
soluna doğru- solğa qaray
burada- munda
yer yüzünde- jer jüzinde
gök yüzüne- kök jüzine

Zaman Zarfları

evvela- äueli
önce- bürin
o zaman- ol kezde
her sonbahar- är küz
ramazan günü- ayt küni
şimdi- qazır
kışın- qısta
bu sefer- bül jolı
nihâyet- soñında
ilkin- aldımın
kışın- qısta
hâlâ- äli
deminki- jañağı
şimdilik- qazırşe
sonra- soñıra
o sırada- sol kezde
akâbinde- kerek bolğanda
hemen- dereu
hep- üncmi
evveli- äueli
bazen- keyde
demin- jaña
bir kere- bir ret
artık- bûdan keyin
deminden beri- jañağıdan beri
sabah- tañerteñ
yine- tağı

yarın- erteñ

Azlık -çokluk Zarfları

çok-öte- köp
pek o kadar- onşama
her birine - är birine
en-eñ
bütün- bütün
büsbütün - büp- bütün
bir kaç tutam- bir neşe tütam
su kadar- osınşama
zerre kadar-nüktedey
az- az
az buçuk- azdağan
tam- tolıq
birer-birer - bir -birlep

Konçınalar

Hal Zarfları

öylesine- änşeyin
güç hal ile- küşi xalımen
ukala- ukala- şoljıñ- şoljıñ
hoplata- hoplata - oynata- oynata
küt- küt- küt- küt
öyle- olay
ağırbaşlı- salmaqı
göngüsüzce- körgensizşe
budalaca- jındışa
üzgün- köñilsiz
küsün- tünjır
itilip- kakılıp- qağılıp- soğılıp
yüzüstü- etpetinen
böylece- osılayşa

Yer Zarfları

uzerinde- üstinde
bir yana- bir jaqqa
yukarıda- joğarıda
dibinde - tübinde
önünde- aldında
yerlere kadar- jerge deyin
üstünden- üstinen
dışarıdan- sırttan
alt- astı
üst- üsti
içinde- işinde
orada- ol jerde
içlerine- işine

Zaman Zarfları

hiç bir zaman- eşqaşan
gece- tünde
hep -ünemi
sonra- soñıra

evlenince- üylengennen keyin
bir kere- bir ret
pazarları- demalıs künderi
yine- tağı
hâlâ- âli
şimdi- qazir
beş senedir- bes jıl
allahın günü- qùdaydıñ qùttı küni
akşamüstü- keşqürim
her daim- ärdayım
bir gün - bir kün
nihâyet- sonunda
bugüne-bugün- küni büginge deyin
icâbında- kerek bolğanda.
birden -birden

Azlık çokluk Zarfları

en- eñ
biraz- biraz
bir miktar- birşama
pek- onşa
bir takım- birşama
bir sürü-sir talay
en çok- eñ köp
bütün- bütün
az buçuk- bolmaşı, azın-aulaq, azdağan

Dostlukların Son Günü

Hal Zarfları

böyle- bülây
sinsice- epkep, astırtın
öyle- olay
ters- ters - teris-teris
boş - bos
saçma sapan- bos, mıljıñ
ağır- aur
delicesine- es tüssiz
dostça- dos sîyaqtı
kuşatılırcasına- qorşap alğanday
örtercesine- jauıp alğanday
istekle- jan -tänimen
kahkahalarla -qarqıldap
katılırcasına- qostağanday
hafiften-aqırındap
olanca- qolında bar
başıboş- sandalıp
birlikte- birge
çabuk- çabuk - tez-tez

Zaman Zarfları

geç vakitlere kadar- keş uaqtıq deyin
ilkyaz-köktem
her gece- är tün
gecelerce- tün boyı

dün akşam- keşe keşke
gene- tağı
şimdi- qazir
o an- sol mezet
hemen- dereu
pazar güni- demalis küni
bu mevsimde- bül mausımda
bir gün- bir kün
her zaman- ünemi
daha- äli
arada sırada- anda sanda
yine- tağı
nihayet- soñında
dün gece- keşe tünde
bir pazar sabahı- bir jeksenbi tañında
bir cumartesi gecesinden sonra- bir senbi keşinden keyin
sabaha karşı- tañğa juiq
her dakika- mînut sayın
gece yarısı- tün ortası
sabah- tañ
çok sonraları- köpten keyin
sonra- soñıra
dün gece- keşe tünde
sabah sabah- tañ atpay
her zaman- ünemi
hiç bir zaman- eşqaşan
her defasında- ür jolı
artık- bûdan keyin
bugün- bugün
önceleri- bürındarı
zaman- zaman - auıq-auıq
tam yedide- tura jetide

Yer Zarfları

buraya- bül jerge
dört bir yanım- tört jağım
bir tarafa- bir tarapqa
ortaya-ortağa
geri -keri
bir yerlere- bir jerlerge
arasında- arasında
burdan- mına jerdën
tenhalıkta - ay dalada

Azlık Çokluk Zarfları

tek-tek - tek- tek
bütün- bütün
çok- öte, köp
az-az
bunca- münşa
büsbütün- tolığımın
sık-sık- jii- jii
tektük-biren -saran

Gelinlik Kız

Hal Zarfları

öyle- olay
gıcırdayarak- şıkırlap
olaganüstü- erekşe
ansızın- ayak astınan
telaşla- sasqalaqtap
bin bir güçlülükle- miñ bir qıñdıqpen
bayağı- kädimgidey
utançla- ðyatpen
sevecenlikle- jarqındılıqpen
olduğu gibi- türğan qalpı
durmadañ- toqtamastan
kedi adımlarıyle- mısıq tabandap
dikkatle- intamen
dönüp- dönüp- bürilip-bürilip
çarçabuk - jıp jıldam
kendi-kendilerine - öz-özderine
tıka basa- lıq tolı
gönlünce- şın köñilimen
sevinçle- qanışpen
hafılçe- jaymen, aqırındañ
kendince- öz betimen
delicesine- es tüssiz
arka arkaya- bir biriniñ artınan
defalarca- bir neşe ret
tekrar-tekrar - qayta-qayta
sessizce- ünsiz
zorlukla- zorlıqpen
sırayla- kezekpen

Yer Zarfları

altlarında- astında
uzaktan- ðzaqtan
aramızda-aramızda
karşımıza- qarşımızğa
burada- bül jerde
başucunda- bas ðşında
önü- aldı
bir yana- bir jaqqa
karşı yakaya - qarşı jağağa
öteden- ar jaqtan
üzerine- üstine
dışarıda- dalada
omuzlarına- ñğına
kucağına- qùşağına
ensesine- jelkesine
burasını- bül jerdi
içinde -işinde

Zaman Zarfları

şimdi- qazir
daha- äli
genellikle- köbine

ikide bir- ekide sir
yıllarca- qanşa jil
bir gün- bir kün
ilk yaz- köktem
nihâyet- soñında
ansızın- ayaq astınan
bir an - bir mezet
hâlâ- üli
pek önceden- bürınnan
sonra- soñıra
sonbahar- küz
artık- bûdan keyin
öğlen- tüste
her vakit- ür uaqıt
kış aylarında- qıs aylarında
bazı günlerde- key künderi
hemen- dereu
yıllardır- birneşe jil
kimi vakitler- key uaqıtta
bir sabah- bir kün tañerteñ

Azlık-Çokluk Zarfları

tümüne -bärine
bütün- bütün
cn-cñ
çok- köp, öte, tım
pek -onşa
gayet- kädimgidey
biraz- biraz
iyicene-edäuir, birtalay

Topuz

Hal zarfları

böyle- osılay, osınday
üstüme-üstüme- üstime
ters-ters- jaqtırmay
öyle- olay
deliccsine- es-tüssiz
çarçabuk- tezdetip, jıldamdatıp
çabuk-çabuk- tez-tez
dostça- dos sıyaqtı
nasıl- qalay
yorğın arğın- şarşañqı
çabuk- tez
hiddetle- jıldamdıqpen
zorla- äreñ degende
nasıl-qalay
beter-beter
türkçe- türikşe
ulahça-ulahşa
resmen- resmî türde
bir hamlede- bir degende
ansızın- ayaq astınan
birdenbire- ayaq astınan, ürınnan

beraber- birge
sakin- tınış
sessiz- ünsüz
fasih- tüşinikti

Zaman zarfları

artık- bûdan keyin
evvel- äüeli
asla- eşqaşan
ansızın- ayaq astınan
bugün- bugün
ilkbaharda- köktemde
şimdi- qazir
hâlâ- äli
akabinde- kerek bolğanda
sonra- soñıra, sodan kelin, sosın
sabahtan beri- tañerteñnen beri
dana- äli
yinc- tağı

Azlık çokluk zarfları

seyrek- sîrek
sıkı- jüi
biraz- biraz
tek- jalğız
pek- onşa
gayet- kädimgidey
ne kadar- qanşa
epeyce- birşama, kädimgidey
çok- köp
yarım- jartılay
fazla- artıq
bolca- molañ
yalnız- jeke
bu kadar- osı ğana

Yer zarfları

ileri- ilgeri
geri- keri
önde- aldında
ufuk- kökjek
ortada- ortada
dışarı- sırtqa
üstünde- üstinde
arkasından- artından
yanında- janında
önünde- aldında
üstünde- üstinde
yukarı- joğarı
solundan- sol jağınan
ta önü- däl aldı
burada- osında
sağ- oñ

Metinlerde yer alan zarfların alfabetik dökümü ve Kazakça karşılıkları:

ağır - ağır - auır - auır
ağır - auır
ağırbaşı - salmaqı
akabinde - kerek bolğanda
aklınca - aqılı boyınşa
akşamüstü - keşqırım
alçaktan - tömennen
allahın günü - qúdaydıñ qúttı küni
alt - astı
altında - astında
altlarında - astında
ansızın - ayaq astınan; kenetten
arada sırada - anda sanda
aramızda-aramızda
arasında - arasında
arka arkaya - bir biriniñ artınan
arkasına - artına
arkasında - artında
arkasından - artından
arqasından - artınan
artık - bûdan keyin
asla - eşqaşan
aşağı-doğru - tömen qaray
avucunda - alağanında
ayrı-ayrı - jeke-jeke
az buçuk - bolmaşı, azın-aulaq, azdağan
az - az
başboş - sandalıp
başucunda - bas úşında
bayağı - kädimgidey
bazen - keyde
bazı günlerde - key künderi
belindeki - belindegi
beraber - birge
beş senedir - bes jıl
beter - beter
bilfiil - şınımen
bin bir güçlúkle - miñ bir qúndıqpen
bir an - bir mezet
bir cumartesi gecesinden sonra - bir senbi keşinden keyin
bir çok - bir neşe
bir gün - bir kün
bir hamlede - bir degende
bir kaç tutam - bir neşe tûtam
bir kere - bir ret
bir miktar - birşama
bir pazar sabahı - bir jeksenbi tañında
bir sabah - bir kün tañerteñ
bir sürü-sir talay
bir takım - birşama
bir tarafa - bir tarapqa
bir yana - bir jaqqa
bir yer-bir jer

bir yerlere - bir yerlerge
biraz - biraz
birden - birden
birdenbire - ayaq astınan, ırınnan
birer-birer - bir - birlep
birlikte - birge
bizim tarafa - bizdiñ jaqqa
bolca - molañ
boş - bos
böyle - osılay, osınday, bülaiy
böylece - osılayşa
bu kadar - bünşama; osı ğana
bu mevsimde - bül mausımda
bu sefer - bül jolı
budalaca - jındışa
bugün - bugün
bugüne-bugün - küni büginge deyin
bunca - münşa
burada - bül jerde; munda; osında
burasını - bül jerdi
buraya - bül jerge
burdan - mına jerden
büsbütün - büp - bütint; olıģımen
bütün-bütün
çabuk - çabuk - tez-tez
çabuk - tez
çalımlı - çalımlı - pañdana - pañdana
çarçabuk - jıp jıldam
çarçabuk - tezdetip, jıldamdatıp
çok sonraları - köpten keyin
çok - köp, öte, tım
daha - tağı; äli
dahilinde - işinde
dâima - är dayım
daha - äli
defalarca - bir neşe ret
delice - es-tüssiz
delicesine - es tüssiz
demin - jaña
deminden beri - jañağıdan beri
deminki - jañağı
dışarı - tısqarı; sırtqa
dışarıda - dalada
dışarıdan - sırttan
dibinde - tübinde
dikkatle - intamen
dostça - dos sıyaqtı
dönüp - dönüp - bürilip-bürilip
dört bir yanım - tört jağım
durmada - toqtamastan
dümdüz - düp-düzü
dün akşam - keşe keşke
dün gece - keşe tünde
dünyada - dünyede
düş-kalka - aralasa - quralasa

eksik - kem
elinde - qolına
en çok - cñ köp
en-cñ
ensesine - jelkesine
epeyce - birşama, kädimgidey
ertesı günü - erteñinde
etraflarına - mañaylarına
evlenince - üylengennen keyin
evvel - äveli
evvela - äveli
evveli - äveli
ezeli - ejelgi
fasih - tüşinikti
fazla - artıq
gâile gâile - damıl tappay
gayet - kädimgidey
gece yarısı - tün ortası
gece - tünde
gece-gündüz - küni - tüni
gecelerce - tün boyı
geç vakitlere kadar - keş uaqıtqa deyin
geçen yıl - ötken jılı
gene - tağı
genellikle - köbine
geri - keri
geriye kalan - artıq qalğan
gıcırdayarak - şıkırlap
gök yüzünden - kök jüzinen
gök yüzüne - kök jüzine
gönlünce - şın köñilimen
görgüsüzce - körgensizşe
görünürde - körinetin jerde
güç hal ile - küşi xalımen
güneyden - oñtüstikten
habersizçe - xabar salmay
hafifçe - jaymen, aqırındap; jeñildep
hafiften-aqırındap
hâlâ - äli
hâsbi-erikti
hâtta - tipti
hemen - dereu
hep - ünemi
hepsi - bări
her birine - är birine
her daim - ärdayım
her dakika - mînut sayın
her defasında - är jolı
her gece - är tün
her köşesi - är bürışı
her sonbahar - är küz
her tarafı - är tarafı
her vakit - är uaqıt
her zaman - ünemi
hiç bir zaman - eşqaşan

hiddetle - jıldamdıqpen
hilkat - ejelden beri
hoplata - hoplata - oynata - oynata
icâbında - kerek bolğanda
içinde - işinde
içine - işine
içlerinden birkaçı - aralarındağï birneşeuï
içlerine - işine
ihtiyatlı - ihtiyatlı - iqtıfatlı-iqtıfatlı
iki büklüm - ekige bürgerlip
ikide bir - ekide sir
ilelebet - mǎñgi baqıf
ileri-ilgeri
ileride - alda
ilk - birinşï
ilk yaz - köktem
ilkbaharda - köktemde
ilkin - aldımın
insanca - adamşa
istekle - jan - tǎnimen
itilip - kakılıp - qağılıp - soğılıp
iyicene-edäuir, birtalay
kahkahalarla - qarqıldap
karşı yakaya - qarsı jağğa
karşı - qarsı
karşımıza - qarsımızğa
karşında - qarsında
katılırcasına - qostağanday
kedi adımlarıyle - mısıq tabandap
kendi-kendilerine - öz-özderine
kendince - öz betimen
kış aylarında - qıs aylarında
kışın - qısta
kimi vakitler - key uaqıtta
kucağına - quşağına
kusursuz - kemşiliksiz
kuşatılırcasına - qorşap alğanday
küskün - tünjır
küt - küt - küt - küt
merakla - qızığuşılıqpen
minimini - kip-kişkene
nâdir - sırek
nasıl - qalay
ne kadar - qanşa
niçin - nege
nihayet - soñında
nihâyet - soñında
nihâyetinde - soñında
o akşam - sol keşte
o an - sol mezet
o kadar - onday, onşalıq
o sırada - sol kezde
o vakit - ol uakit
o zaman - ol kezde
olağanüstü - erekşe

olanca - qolında bar
olduğu gibi - tûrğan qalpı
omuzlarına - ûğına
onurlu - pañ
orada - ol jerde
ortada - ortada
ortasında - ortasında
ortaya-ortağa
öğlen - tüste
önce - bürin
önceleri - bürındarı
önde - aldında
önlerindeki - aldarındağı
önü - aldı
önünde - aldında
önünden - aldınan
önüne - aldına
örtercesine - jauıp alğanday
öte - tım, köp
öteden - ar jaqtan
ötemizde - artımızda
öyle - olay
öylesine - änşeyin
pazar günü - demalis küni
pazarları - demalis künderi
pek - onşa
pek o kadar - onşama
pek önceden - bürinnan
ramazan günü - ayt küni
resmen - resmî türde
sabah sabah - tañ atpay
sabah - tañ; tañerteñ
sabaha karşı - tañğa juiq
sabahtan beri - tañerteñnen beri
saçma sapan - bos, mıljiñ
sağ-oñ
sağına - oñına
sağında - oñında
sakin - tınış
sapsarı - bozarıp
serbest - azat
sessiz - ünsiz
sessizce - ünsiz
sevecenlikle - jarqındılıqpen
sevinçle - qanışpen
seyrek - sîrek
sık-sık - jîi - jîi
sıkı-jîi
sırayla - kezekpen
sırt üstü - şalkasınan
sinsice - epkep, astırtın
soluna doğru - solğa qaray
soluna - solına
solundan - sol jağınan
sonbahar - küz

sonra - soñıra, sodan kelin, sosın
su kadar - osınşama
sürtünürcesine - üykeleytindey
süzüle - süzüle - süzilip - süzilip
şark - şığıs
şimdi - qazir
şimdilik - qazırşe
şimdiye kadar - büginge deyin
şöyle - solay
ta önü - däl aldı
tam yedide - tura jetide
tam - tolıq; tura
tamâmiyle - tolığımen
tatlı tatlı - jılı-ılı
tek bir - bir tek
tek - jalğız; tek
tek-tek - tek - tek
tekrar - qayta
tekrar-tekrar - qayta-qayta
tektük-biren - saran
telaşla - sasqalaqtap
tenhalıkta - ay dalada
tepeden - töbeden
ters - ters - teris-teris; jaqtırmay
tıka basa - lıq tolı
tümüne - bärine
türkçe - türıkşe
ufuk - kökjîek
ukala - ukala - şoljiñ - şoljiñ
ulahça-ulahşa
usulca - eppen
utançla - üyatpen
uzaktan - üzaqtan
üzerinde - üstinde
üst - üsti
üstüme-üstüme - üstime
üstünde - üstinde
üstünden - üstinen
üstüne - üstine
üzerine - üstine
üzgün - köñilsiz
vahşetle - jabayı zülımdıqpen
yalnız - jeke
yan yatarak - bir jağımen jatıp
yanına - janına
yanında - janında
yarım - jartılay
yarın - erteñ
yavaş-yavaş - aqırın-aqırın
yavaşça - aqırındap

yegäne - tek
yer yüzünde - jer jüzinde
yer yüzüne - jer jüzine
yerden - jerden

yerlere kadar - jerge deyin
yıllarca - qaŋŋa jil
yıllardır - birneŋe jil
yine - tağı
yorđın arđın - ŧarŧaŋı
yukarı - joğarı
yukarıda - joğarıda
yukarıdan - joğarıdan
yükseklerden - jođarđıdan
yüzünde - jüzinde
yüzüstü - etpetinen
zaman - zaman - auıq-auıq
zerre kadar-nüktedey
zıplaya - zıplaya - sekire - sekire
zorla - äreŋ degende
zorlukla - zorlıqpen

GRAMER İNCELEMESİ

Zarfların sınıflandırılması

Yukarıda karşılaştırmalı bir biçimde verilen zarflar Prof.Dr. Muharrem Engin'in *Üniversiteler için Türk Dili Grameri*'ne göre sınıflandırılmıştır. Her başlık altında sıralanan zarflar, metindeki sıralarına göre listeye alınmıştır.

Türk dilinde kelime grupları içinde başka kelime gruplarına nazaran sayıca az olmasına rağmen, önemli bir yeri olan zarflar bir bütün halinde ele alınarak, incelenmemiştir, yapılan araştırmalarda zarfların ancak belli bir tarihi devri veya bir tek lehçedeki durumu üzerinde durulmuştur. Bu konuda tanınmış türkologlardan Jean Deny, Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi) tercüme (Ali Ulvi Elöve, 1941, İstanbul); A.von. Gabain, Özbek Grameri üzerinde (Ozbekische Grammatik, Leipzig, 1945); N. K. Dmitriev, Kumuk Grameri üzerinde (Grammatika Kumıkskogo yazıka, Moskova-Leningrad, 1940); N. A. Baskakov, Nogay Grameri üzerinde (Nogayskii yazık i ego dialekti, Moskova-Leningrad, 1940); N. P. Direnkova, Oyrat Grameri üzerinde (Grammatika Oyratskogo yazıka, Moskova-Leningrad, 1940); Raquette, Türkî Grameri üzerinde (Eastern Turki Grammar, MSOS, Berlin, s. 170-232); Axmedî Isqaqov, Kazak Türkçesi üzerinde (Qazirgi Qazaq Tili, Almatı, 1991) inceleme yapmışlardır.

Zarflar (Kazak Türkçesinde *üstew*) yer, zaman, hal ve miktar isimleridir. Türkçenin yapısı bakımından cümlede zarf olarak görev yapan sözler aslen isim olabileceği gibi, fiillerin zarf-fiil şekilleri de olabilir. Zarf-fiil zaman ve şahıs belirtmeden hareket kavramı içeren fiilimsidir. Bu bakımdan son dönemlerde bazı araştırmacılar zarfları fiil veya edat bahsi içine ele aldıkları görülmüştür. Tek başına sıfat bulunmadığı gibi tek başına zarf da yoktur. Zarflar sıfatların, fiillerin önüne gelerek, onların manasını değiştiren isimlerdir, ama her isim buna müsait değildir. Müsait olanlar yer, zaman, hal ve miktar isimleridir. Bu isimlere zarflar adı verilmiştir. Zarf olarak gösterilen kelimelerin çoğu isim türünden olup, isimler gibi çekilebilir. Onlar aslında fiillerin önüne gelerek, onların manasını yönlendirir. Zarflar fiiller gibi çekim eki almazlar. Türk dil biliminde zarfların sınıflandırılması Prof. Dr. Muharrem Ergin *Üniversiteler için Türk Dili*'nde şu şekilde yapar: Yer zarfları, zaman zarfları, hal zarfları, azlık- çokluk zarfları. Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu'nun *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde: zarflar (Osm. zarf, hâl, Fr. adverbe): Bir fiilin, bir sıfatın veya bir başka zarfın anlamını değiştirerek daha belirgin hale getiren kelime türü. Zarfın Nicelik-Nitelik Zarfı, Soru, Yer, Zaman Zarfı gibi çeşitleri vardır, denmiştir. Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğü*'nde zarfları: Fiillerin, sıfatların, fiil-sıfatların ve görev bakımından zarf niteliğindeki kelimelerin anlamlarını yer, zaman, ölçü, nitelme, yön gibi çeşitli bakımlardan daha belirgin duruma getiren veya sınırlayan kelime türü, diye tanımlar. T. Banguoğlu, *Ana Hatları ile Türk Grameri*'nde zarfları, fiillerden ve sıfatlardan önce gelerek, bunların hal, vaziyet, suretiyle manalarını tadil eden kelimeleri mana bakımından 4 sınıfa ayırır: 1. Zaman; 2. Mekan; 3. Miktar; 4. Suret. 1. Bir oluş veya kılışın zamanını tadil eden zarflar zaman; 2. Bir oluş ve kılışın mekanını tadil eden zarflar mekân, 3. Bir oluş ve kılışın yahut bir vasfın miktar ve derecesini tadil eden zarf miktar zarfı olarak nitelendirir. Kazak Türkçesindeki zarflara gelince: Kazak Türkçesindeki zarflar hemen hemen tüm Kazak dil bilimcileri tarafından aynı şekilde sınıflandırılmaktadır. Türkiye Türkçesi'nde bazı araştırmacılar soru edatlarının zarfları grubundan olduğunu ileri sürerler. Ama, Kazakça'da ise soru kelimeleri zamirler grubu olarak bilinir. Bu yüzden çalışmamızda Türkiye Türkçesiyle Kazak Türkçesindeki zarfların sınıflandırılmasında bir denklik sağlamak amacıyla soru zarflarını ayrı bir grup olarak ayırmadık. Prof. Dr. Axmedî Isqaqov'un Qazirgi Qazaq Tili Grameri'nde kelime grubu olarak zarflar 1. Zaman, 2. Mekan. 3. Miktar 4. Suret 5. Güçlendirme; 6. Maqsat, 7. Sebep, neden, 8. Toplama olarak 8'e ayrılmıştır.

1. Zaman zarfları bir oluş veya kılışın zamanını belirtir ve ne zaman sorusunu cevaplandırır. Kazak Türkçesinde zaman zarflarının bir özelliği onların sayıca çok olması. Örnek: *biltür* "geçen sene", *bürin* "önce", *älginde* "demin", *bayağıdan* "önceden", *bügingi tañda* "günümüzde" v.s

2. Mekan zarfları fiilin önüne gelerek, onun mekanını, cihetini belirten zarflar. Onlar nerede, nereye sorusunu cevaplandırıyor: *ilgeri* "ileri", *keri* "geri", *artta* "arkada", *joğarı* "yukarı", *osında* "burada" v.s

3. Miktar ve derece ifade eden zarflar miktar zarfları diye adlandırıyor ve ne kadar sorusunu cevaplandırıyor: *münşama* "bu kadar", *az* "az", *köp* "çok", *özdiginen* "kendiliğinden" v.s.

4. Suret zarfları oluşun ve kılışın nasıl gerçekleştiğini belirtir ve nasıl, kaç, ne gibi kim ve ne tarafından sorularını cevaplandırır: *likeley* "direkt", *tez* "çabuk", *aqırın* "yavaş", *birdey* "aynı", *oylap oylap* "düşüne düşünce", *büringışa* "eskisi gibi" v.s.

5. Güçlendirme zarfı ölçü, derece belirtir ve nasıl, hangi sorularını cevaplandırır: *eñ* "en", *tipti* "bile", *biraz* "biraz", *orasan* "fevkalâde" v.s.

6. Maksat zarfları oluşun veya kılışın maksadını, hedefini ifade eden zarflar ve niçin, ne maksatla sorularını cevaplandırır: *ädeyi* "mahsus", *qastıqpen* "kasten" v.s Bu gruba ait zarflar çoğunlukta analitik metotlarla yani, birden fazla kelimenin birleşmesi yöntemiyle meydana gelir: *kitapqa bola keldim* "kitap için geldim," *oqu üşin keldim* "okumak için geldim" v.s.

7. Sebep, neden zarfları fiilde beyan edilen olayın sebebini, nedenini ifade eder ve neden sorusunu cevaplandırır: *bosqa* "boşına", *şarasızdan* "çaresizlikten", *bekerge* "boş boşına" v.s.

8. Fiildeki oluşun birlikte yada tek kişi tarafından gerçekleştiğini belirtir ve nasıl, kaç-kaç sorularını cevaplandırır: *on onnan* "onar onar", *köp köpten* "çok çok", *top tobimen* "sırayla", *bas basına* "tek tek", *üydi üydine* "ev ev.

Kazak Türkçesi'nde sayı bakımından Türkçede'ki gibi hal, suret ekleri diğer gruplara göre çoktur, ondan sonradaki grup zaman, miktar, mekan zarflarıdır. Sayıca en az olan grup ise maksat ve sebep belirten zarflardır. Kazak Türkçesindeki zarflar cümlede ilk önce (Kaz. *pusıqtauş.*) vazifesini görür, yerine, duruma göre üstew bazen özne, tümleç te olabilir, yani daha açıklık getirirsek, zarflar iyelik eki, hal ekleri aldığı zaman zarf özelliğini kaybeder:

Bazı araştırmacılar hafta ve ay adlarını da zarf grubuna ekliyorlar.

Zarflar Türk Lehçelerinde farklı farklı terimlerle bilinir: Azerice'de *zärf*, Türkmençe'de *haal*, Gagauzca'da *işhallık*, Ozbekçe'de *raviş*, Uygurca'da *räviş*, Tatarca'da *räveş-hal*, Başkurtça'da *räweş*, Kumukça'da *hallık*, Karaçay-Malkarca'da *söylew*, Nogayca'da *nareçiye*, Kazakça'da *üstew*, Kırızca'da *taktooç*, Altayca'da *kubulbas*, Hakasca'da, *nareçiye*, Tuvaca'da *nareçiye*, Rusça'da *nareçiye*. Kullanımlarına gelince, genelde zaman ve yer, miktar ifade eden asıl zarflar manası bakımından bir birine zıt olarak kullanılır: *dün-bugün*, *gece-gündüz*, *sabah-akşam*, *ileri-geri*, *aşağı-yukarı*, *az-çok* v.s.

Zarfların yapısı

Türkiye Türkçesi'ndeki zarflar yapım ve kuruluş bakımından 1. asıl zarf olan; 2. zarfın teşekkül etmesine yarayan eklerle yapılan türeme zarflar; 3. zarf olarak kullanılan bazı sıfatlar olarak üç gruptan teşekkül etmektedir.

1. Asıl zarflar hiçbir ek almadan, parçalanmayan zarflardır: *dün*, *dışarı*, *içeri*, *yarın*, *aşağı*, *yukarı*, *çok*, *az* v.s. Ama, bu sınıflandırma da şartlıdır, çünkü, o kelimelerin tarihteki gelişmesine, etimolojisine bakıldığında onların bazılarının kökle ölü eklerin kaynaşarak, kalıplaşmış bir kelime olduğu ortaya çıkar: *dışarı* kelimesindeki *-arı* ölü bir ek. Ama günümüzde işlek bir ek olmadığından, pasif bir rol aldığından dolayı onları kelime tahlili yapıldığında bir kök olarak alıyoruz.

Bu gruba ait zarfların tekrarlama yoluyla da zarf yapabildiğini *ağır-ağır konuştu*, *sert sert baktı* v.s örneklerinde *ağır ağır*, *sert sert* kelimeleri kanıtlamaktadır.

2.a. isimlere, sıfatlara *-ca*, *-ce* ekleri getirerek hal zarfları yapılabilir: *insafsızca*, *kabaca*, *sessizce* v.s

b. fiil köklerine *-sızın*, *-sizin*; *-casına*, *-cesine* ekleri getirilerek hal zarfları yapılabilir: *anlamaksızın okuyordu*, *koşarak gitti*, *koşarak yürüyordu*.

3. Bir çok sıfatlar fiilin önüne gelerek, zarf vazifesini görmektedir: *uzun konuştu, sözünlü kısa kesti* örneklerindeki uzun, kısa kelimeleri aslında birer sıfattır.

Kazak Türkçesindeki zarflar morfolojik kuruluş bakımından iki ana gruba ayrılır:

1. Asıl zarflar

2. Türeme zarflar.

1. Asıl zarflar: morfemlere parçalanmayan, belirli bir biçimde kalıplaşmış kelime grubudur: *ädeyi* "mahsus", *qazir* "şimdi", *erte* "erken", *däl* "tam", *aca* "çok", *mülde* "hiç", *änşeyin* "öylesine", *eñ* "en", *äri* "ileri", *beri* "beri" v.s

Asıl zarflar parçalanmasalar bile şartlı olarak iki gruba ayrılır:

a) Hiç ek almayan, bir tek kökten teşekkül edilen parçalanmayan zarflar: *kileñ* "hep", *äueli* "evvelâ", *däyim* "daima", *äsili* "aslı"

b) İkinci gruba ait olan zarfları ancak etimolojisine bakarak parçalayıp, onların başka sözlardan türediğini kanıtlayabildiğimiz zarflardır: *işkeri* "içeri", *sırtqarı* "dışarı", *ärmen* "ileriye doğru", *bertaman* "yakınırak", *üşqarı* "ucuna" gibi kelimeler görünüşte bir tek kelime intibaini verir, ama onların etimolojisine bakıldığında *keri*, *taman* edatlarının katılmasıyla teşekkül edildiği ortaya çıkar, *işkeri* iş kelimesi ve *keri* edadıyla yapılmış, *ärmen* arı kelimesi ve *taman* edadıyla yapılmış.

Asıl zarfların çoğunun tarihi bakımdan ele alındığında çeşitli biçimlerde meydana gelerek kalıplaşan türeme zarflar olduğu anlaşılır. Asıl zarfların üç özelliği vardır:

a) Asıl zarfların çoğundan üstünlük derecesi, mukayese, tekit kategorisi yapılıdır. Yani, üstünlük derecesi kelimeye *-rak*, *-rek-* *lau*, *-leu* ekleri eklenmesiyle veya kelimenin önüne üstünlük derecesi anlamı içeren güçlendirme zarfları getirilme yoluyla yapılır, örneğin, *bürin* "önce", *bürindau* "daha önce", *tım bürin* "çok önce"; *keyin* "sonra", *keyinirek* "daha sonra", *öte keyin* "çok sonra";

ilgeri "ileri", *ilgerirek* "daha ileri", *asa ilgeri* "çok ileri";

b). Asıl zarfların bazıları pekiştirme yapılarak da kullanılır: *bostan bosqa* "boş boşuna", *tekten tek* "durup dururken";

c) Asıl zarflardan ekler vasıtası ile, tekrarlama yoluyla ya da başka kelimelerle birleşerek de türeme zarflar teşkil edilir: *äreñ* "azar", *äreñ dep* "azar diye", *äreñ-äreñ* "azar-azar"; *ilgeri- keyin* "ileri geri".

2. Türeme zarflar: Kuruluşu bakımından türeme zarflar iki gruba ayrılır:

a) Yalın türeme zarflar: Çeşitli ekler eklenerek yapılan zarflardır. Bunlar görünüşte yalın kelime gibi görünürler. Yalın türeme zarflara iki tür ek eklenir: çekim ekleri ve yapım ekleri.

b) Birleşik türeme zarflar: Bunlar en az iki veya daha çok sözüün birleşmesi veya tekrarlanması yolu ile yapılır.

Kazak Türkçesi'ndeki zarflar Türkiye Türkçesi'ndeki zarflar gibi yapı bakımından yalın ve birleşik zarflar olarak iki ana gruba ayrılır. Yalın zarflar bir tek kelimedenden oluşur: *eñ* "en", *erteñ* "yarın", *ast* "alt", *üst* "üst", *keş* "geç"; birleşik zarflar ise birden fazla kelimedenden meydana gelerek yapılır: *bügin* "bugün", *tañerteñ* "sabah", *birtalay* "bir çok", *ärqaşan* "her zaman" kelimeleri *bu kün*, *tañ* ve *ertesı*, *bir ve talay*, *är* ve *zaman* gibi ikişer kelimedenden teşekkül edilmektedir.

Türeme zarflar Kazakça'da 1. yalın türeme 2. birleşik türeme zarflar olarak ikiye ayrılır:

1. **Çeşitli ekler** vasıtasıyla meydana gelen, ama görünüşte bir tek kelime izlenimi veren zarflar:

a) **çekim ekleri getirilerek yapılanlar**: genelde hal eklerinin getirilmesiyle meydana gelir. Bu hal ekleri eklendikleri kelimelerle o kadar kaynaşmış ki, görünüşte bir tek kelime gibi olmuş.

a) Datif hal eklerinin eklendiği türeme zarflar: *zorğa* "zorla", *jatqa* "ezbere", *bekerge* "boşuna", *keşke* "akşam", *özirge* "şimdilik", *artqa* "arkaya", *alğa* "ileriye" v.s.

b) Lokatif hal eklerinin eklendiği türeme zarflar: *alda* "iyeride", *artta* "arkada", *añdausızda* "ansızın", *lezde* "çarçabuk" v.s

c) Çıkma hal ekleriyle yapılan türeme zarflar: *basınan* "baştan", *kenetten* "aniden", *äuelden* "evvelden", *etpeiinen* "sırt üstü", *şalkasınan* "yüz üstü" v.s.

d) -ile haliyle yapılmış türeme zarflar: *şınımen* "gerçekten", *retimen* "sırasıyla" *kezekpen* "sırayla" v.s

b) yapım ekleri getirilerek yapılanlar:

a) -şa, -şe yapım eki eklenerek de türeme zarflar yapılır. Bu ek genelde isim olan kelimelere getirilir ve bir özelliği özel isimlere de, genel isimlere de eklenir: *qûşşa* "kuş gibi", *adamşa* "adam gibi", *batırşa* "bahadır gibi"; özel isimlere: *Ahmetşe* "Ahmet gibi", *Askarşa* "Askar gibi". Bu ekler sadece o kelimelerin yalın hallerine değil iyelik eklerinden, çokluk eklerinden sonra da gelir: *batırşa* "bahadır gibi", *batırlarşa* "bahadırlar gibi", *şopanlarşa* "çobanlar gibi". Yukarıdaki eklerin yardımıyla asıl sıfatlara: (*eskişe* "eskice, eskisi gibi", *jañaşa* "yeni gibi"; türeme sıfatlara: *bülğışa* "bu seneki gibi", *başqaşa* "başka türlü", *bürinğışa* "eskisi gibi"; dönüşlülük zamirlerine *özimce* "bence", *özimizşe* "bize göre"; şahıs zamirlerine: *menşe* "bence", *senşe* "sence", *olarşa* "onlara göre", *senderşe* "size göre" v.s bazı belirsizlik zamirlerine: *äldekimderşe* "her kimselerce", *keybireulerşe* "bazı kimselerce" eklenerek zarf ortaya çıkar.

b) -lay, -ley (*day, -dey, -tay, -tey*) yapım ekleri de zarf yapımında önemli bir rol alan eklerdir: *osılay* "böyle", *jibektey* "ipek gibi"

Sıfatlarda olduğu gibi zarflarda da mukayese, tekit ve küçültme olayı vardır. a) mukayese: *sonra-daha sonra, doğru-en doğru* v.s; b)tekit: *büsbütün, güpeğündüz* v.s; c)tekrarlama ile: *üçer-üçer, teker-teker, yavaş-yavaş* v.s. d)sıfatlar gibi zarflar da bazen -ce,-cik,-imsi,-imtrak ekleriyle küçülür: *hızlıca hareket etti, sarıktrak yeşil gibi*.

Nidalardan yapılmış olan zarflar da vardır: gür-gür nidasından yapılmış *sular gürül-gürül akıyor, harıl-harıl çalışmak..*

Yer zarfları yer, mekan ifade eden yer isimleridir, nerede sorusunu cevaplandırıyor, yön ifade eder. Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'ın *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde yer zarfları böyle belirtilir: Yer zarfı fiili gösterdiği oluş veya kılışın mekan içinde yerini ve yönünü belirten zarf. Türkçede cihet ve mekan gösteren ek ve sözler yer zarflarının meydana gelmesinde önemli yer almaktadır. Türk Dilinde, gerek tarihi devirlerde ve gerek geniş sahalara kapsayan bugünkü şivelerinde, cihet ve mekân gösteren sözler ve bu sözlerin bir çoğunun teşekkülüne sebep olan ekler, önemli yer tutarlar. Türkçe'de mekân ifade eden kelime gurubunun eski devirlerde sayıca çok olduğu bellidir. Göktürk abidelerinde mevcut olan kelimelerin sayısının aşağı yukarı üçte birinin cihet ve mekanla ilgili olduğu bellidir. İlk Türk boyları komşuları ile daimi mücadele halinde iken hangi istikamette savaşacaklarını, komşularına nazaran hangi yönde bulduklarını tayin etmek mecburiyetinde kalmışlar ve tayin ettikleri yönlere çeşitli isimler vermişler. Mekân zarflarının meydana gelmesinde yön bildiren eklerin büyük rolleri vardır. Modern dilimizde bir bütün kelime olarak kullanımda olan bazı yer zarfları bir isim tabanı mahiyetini almış durumdadır. Mesela, dışarı kelimesinin bugünlerde dışarıda, dışarısı, dışarıdan v.s şekilleri vardır. Bu kelimenin asıl köktü tarihi araştırmalara bakıldığında "taş, tış, dış" olduğu, -ğaru, -geru ekleri alarak, tamamiyle kaynaşarak, kalıplaşmış. Yön ifade eden -ğaru, -geru ekleri biraz değişikliklere uğrayarak, Kazak Türkçesinde ise tek başlarına, hiç bir kökle kaynaşmadan, ama biraz değişikliğe uğrayarak, arı" şeklinde "ileri" anlamında kullanılmaktadır. Son yüzyıllarda -ğaru,-geru ekinden türemiş olan kelimeler yok sayıldığı için ölü ek olarak kabul edilir.

Yer zarfları Türkçe'de bir ediş veya oluşun yalnız yerini bildirmek için olursa

1. -da,-de ekini alır: aşağıda, yukarıda v.s

2. Varıntı noktasını bildirecekse, -ya,-ye ekini alır: yukarıya, ileriye

3. Kalkıntı, çıkış, kopuş noktasını bildirecekse -dan,-den ekini alır: yukarıdan, ileriden v.s

Yer zarfları hiç bir ek almadan da tek başlarına zarf olarak kullanabilirler. Yer zarflarıyla zaman zarflarının bir gramer özelliği, bunlar bir isim gibi iyelik eki alabilirler. Yer ifade eden *bura, şura, ora, dışarı* kelimeleri *burası, orası, şurası* yada *buram ağrıyor, dışarısı çok soğuk*. Bu durumlarda örnek gösterdiğimiz kelimeler birer isim olarak sayılmalıdır.

Bazı mekan ifade eden zarflar çokluk eki, datif, lokatif eki aldığı anda aynı durum olur ve birer isim olarak kullanılır: *uzaklara gitmek, Hasan oralarda mı?*

Yer zarflarının başka gruplara göre bir özelliği vardır: yer zarflarının tümüne yakını menşei bakımından öztürkçe kelimeler.

Zaman zarfları fiildeki hareketin hangi zaman aşaması içinde gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini veya gerçekleşmekte olduğunu ifade ediyor. Fiildeki oluş veya kılışının belli bir müddet, süre noktasını belirtiyor. Zaman zarfı Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu'nun *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde (Osm. zarf-î zamân; Fr.adverbe de temps). Yüklemin anlamını zaman kavramı bakımından belirgin hale getiren zarf olarak nitelendiriliyor. Cümlede fiil karşılığı oluş ve kılışı zaman bakımından belirgin duruma getiren ve sınıflandıran zarf. Zaman zarflarını belirttikleri süre, müddete göre 3'e ayırabiliriz: a) şimdilik, şu anda; b) ileridelik, gelesilik, istikbal; c) mazi;

a) Bu gruba örnek olarak: şimdi, az önce, biraz önce, bugün;

b) İleridelik, gelesilik belirten zaman zarfları zaman anlamı içeren asıl zarflarla, isimlere -da,-de,- ya,-ye ekleri eklenerek ve bir kelimenin başka kelimelerle birleşmesiyle teşekkül edilebilir: ileride, gelecekte, sonra, yarın, öbür gün, seneye, haftaya v.s ve

c) Mazi belirten zarflar asıl zaman zarfları ve iki veya bir kaç kelimenin birleşik olmasıyla yapılır: geçende, dün, geçen sene, geçen gün v.s

Zaman zarfları yapı bakımından a) ek almadan asıl zaman ifade eden; b)-layın,-leyin,-ları,-leri ekleri vasıtasıyla yapılan türeme zarflar diye ikiye ayrılır: *sabahleyin, akşamları, geceleri* v.s.

Bu grup zarflarının başka gruba ait zarflardan büyük bir özelliği var, onlar yapım bakımından çoğunlukta bir kaç kelimenin yan-yana gelmesiyle de yapılır: *yarın akşam, önceki gün, dün sabah* v.s. Bazı araştırmacılar hafta günleri ve ay isimlerini de bu gruba dahil ediyorlar.

Zaman belirten bazı zarfların sıfat olarak kullanıldığına rastlamak mümkün: *erken vakit, geç saat*

Hal zarfları hal ve tavır ifade eden ve nasıl, ne şekilde sorusunu cevaplandırılan zarflar. Genelde fiilden önce gelen hemen bütün sıfatlar hal zarfları olarak kullanılır: *Hasan güzel yazıyor. Sözüünüzü kısa kesiniz. Bugün hoş görünüyorsunuz* cümlelerindeki *hoş, kısa, güzel* kelimeleri aslında birer sıfattır, fiilin önüne gelerek bir hal zarfı vazifesini görmektedir. Fiilin meydana geliş biçimini, sıfat ve zarfların niteliklerini belirten zarf hal zarfı olur. Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu'nun *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde hal zarfları terim olarak, nitelik zarfı diye geçiyor ve Osmanlıca'da zarf-î hâl; Belli bir nitelik kavramı ifade eden ve "nasıl, ne şekilde" gibi sorulara cevap olan zarftır denmiştir. Türkiye Türkçesi terminolojisinde hal zarfları çeşitli terimlerle adlandırılmıştır: hal terimi dışında nasıllık-nicelik, tarz, suret, nasıllık ulacı, durum zarfı olarak da geçiyor. Fiilin önüne gelip, hal ifade eden her isim birer zarf olduğundan dolayı, sayıları başka zarflara göre boldur: eşitlik manası veren *ca, -ce, -ça, -çe* ve *-casına,- cesine* enstrumental ve vasıf ekleri alan isimler hal zarflarıdır: *kabaca, öylece, böylece, kuşatılırcasına, kazakça* v.s

Azlık-çokluk zarfları miktar ve derece ifade eden, nasıl sorusunu cevaplandırılan zarftır: *az, çok, pek, birkaç, yarım, en, tüm, bütün, fevkalâde, eksik, son derece, hayli, v.s*

Azlık-çokluk zarfı Türkçede araştırmacılar tarafından çeşitli terimlerle adlandırılmaktadır. Bu gruba ait zarflar için Banguoğlu, Mansuroğlu miktar, Bilgegil nicelik, Elöve kaçlık, Emre nicelik ulacı, Hatipoğlu ölçü belirteci, Ergin azlık-çokluk terimlerini kullanmışlardır.

Azlık çokluk zarfları morfolojik kuruluşu bakımından asıl ve türeme olarak ikiye ayrılır. Asıl azlık -çokluk zarfları hiç bir ek getirilmeden yapılır. Türeme zarfları *ça,-çe* ekleriyle teşekkül etmektedir; örnek: *epeyce öğrenmek, oldukça büyük*. Bunların içinde en aktif kullanımında olanı *-en* zarfıdır. Onun bir özelliği ise fiilin önüne gelmez, sıfatlarla kullanılır.

Sonuç olarak, Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesindeki zarflar belli yazarların seçilmiş eserlerinden taranarak, iki lehçede de morfolojik bakımdan, kuruluşu, yapılışı bakımından mukayese edildi. Genel olarak, bu hususlarda büyük bir farklılık veya özel durum farkedilmedi. Zarfların sınıflandırmasında gramercilerin yaklaşımlarında bir ölçüde farklılık görüldü.

Kaynaklar

- Balaqev, Mävlen, *Qazirgi Qazaq Tili*, Almatı 1992.
Banguoğlu, Tahsin, *Anahatlarıyla Türk Grameri*, İstanbul 1940.
Banguoğlu, Tahsin, *Türkçe'nin Grameri*, İstanbul 1974
Büyük Larousse (Sözlük ve Ansiklopedi)
Deny, Jean, (tercüme eden: Ali Ulvi Elöve), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, İstanbul 1941
Dilaçar, A., Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1971 Ankara
Dilaçar, A., *Türk Diline Genel Bir Bakış*, Ankara 1964
Ergin, Muharrem, *Üniversiteler İçin Türk Dili*, Ankara, 6.baskı
Gürsoy-Naskali, Emine, *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarihî Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, 1997.
Hatiboğlu, Vecihe, Kelime Grupları ve Kuralları, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 1963, Ankara, s.203-244.
Isqaqov, Axmedî, *Qazirgi Qazaq Tili*, Almatı 1997.
Korkmaz, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara-1992, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarihi Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 575.s.112)
Oralbaeva, N, *Qazirgi Qazaq Tili*, Almatı, 1992
Orışsa-Qazaqşa Sözlük, I-tom (A-O) ve II- tom (O-Ya), Qazaq SSR Ğılım Akademiyası Til Bilimi İnstitütü, Almatı 1981.
Osmanlıca Sözlük, Tüдав A.Ş. İstanbul, 1992
Qazirgi Qazaq Tili GrammatİKası, Qazaqstan Ğılım Akademiyası, Qazaq Tili Zertteu İnstitütü, II. cilt.
Rusça-Türkçe Sözlük, SSCB İlimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü (Tıpkı basım), İstanbul 1989.
Tekin, Talat, *Üze Zarfı Hakkında*, Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi-Tebliğler 1., *Türk Dili*, cilt 1, İstanbul 1985, s. 252-260.
Topaloğlu, Ahmet, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1989, 1. baskı.
Türk Lehçeleri Sözlüğü, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992
Türkçe Sözlük, I-II cilt, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, Ankara 1988.
Türkçe-Rusça Sözlük, SSCB İlimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü (Tıpkı basım), İstanbul 1989.

Kısaltmalar:

ausp. - *auspalımağında*, mecaz anlam

bot.-botanika. botanik

c. tom.-cilt

jalğ. şılau- edat

sûraul. şıl-sûraulıq şılau soru zamiri,

s. -*bet*, sayfa

tar.- *tarêxi*, tarihi

v.s.- ve saire

zool- zooloji

YAZARLAR HAKKINDA KISACA BİLGİ

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK (1881-1938)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk 1881 yılında Selanik'te doğdu. Babası Ali Rıza Efendi, annesi Zübeyda Hanımdır. İlk öğretimini Hafız Mehmet Efendi'nin mahalle mektebinde başladı. Bir süre sonra modern eğitim yapan Şamsi Efendi okuluna geçerek, ilk okulunu burada bitirdi. 1893 yılında Selanik Askeri Rüştiyesi'ne girdi. Bu okulu bitirdikten sonra 1896 yılında Manastır Askeri İdadisi'ne başladı. 1899 yılında İstanbul Harp Okulunun piyade sınıfına yazıldı. 1902 yılında Harp okulunun teğmen rütbesiyle mezun olarak Harp Akademisi'ne girdi. 1906 yılında kurmay yüzbaşı rütbesiyle Harp Akademisi'nden mezun oldu. Mustafa Kemal Harp Okulu, Harp Akademisi'ndeki öğrenciliği sırasında ülke ve millet sorunlarıyla yakından ilgilenmiştir. 1905 yılında Şam'daki V. Ordu emrine atandı. Aynı yıllarda birkaç arkadaşlarıyla birlikte gizli olarak, Vatan ve Hürriyet Cemiyetini kurdu. Çeşitli yerlerde askerî hizmet görerek, devamlı yükselerek, 1913'te Sofya Askerî ataşeliğine atandı.

Mustafa Kemal Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine kendisine aktif görev verilmesini istedi. Bunun üzerine Tekirdağ'da Tümen Komutanlığına, Çanakkale'de, Edirne'de 1916 yılında generalliğe yükseldi. Doğu'da Ruslara karşı büyük bir başarı kazanarak, Bitlis ve Muş'u düşmandan kurtardı. Birinci Dünya Savaşı'ndaki son görevi Yıldırım Orduları Grubu komutanlığıydı.

Mustafa Kemal'in aktif katılımıyla devleti ve milleti tehlikeli durumdan kurtarabilmek için acil çözüm aramaya başladı. Çünkü, Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tamamlanmış, parçalanmış imparatorluktan geriye bir avuç Türk'ün yaşadığı bir ata yurdu kalmıştı. Asıl sorun düşmanın ata yurdunu da paylaşmaya çalışmasıydı. Mustafa Kemal Paşa bu durum karşısında en doğru ve gerçekçi karar olarak, milli egemenliğe dayanan, kayıtsız, şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmayı kararlaştırmıştı. Bu kararın dayandığı iki temel ilke "tam bağımsızlık" ve "millî egemenlik"ti. 29 Ekim 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'ni kurdu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı seçildi.

Mustafa Kemal ülkeyi dış düşmanların saldırısından ve iç savaştan kurtarabilmek, ülkenin ekonomisini kalkındırmak için çok büyük çaba harcadı ve Türkiye'ye bu yolda çok başarı kazandıran bir lider olarak hala halkın sevgisiyle milyonlarca Türk'ün ve yeni Türk Cumhuriyetleri'nde yaşayan Türkler'in ve bütün Türk Dünyası'nın yüreğinde yaşamaktadır. Ulu Önderin Türk Dünyasıyla ilgili olarak, 20 Kasım 1921 yılında söylediği şu sözleri: "Bu gün Sovyetler Birliği, dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat, yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez.

Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufanabilir. Bugün elinde sınıksız tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilir. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir... Bizim bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprülerini sağlam tutarak. Dil bir köprüdür... İnanç bir köprüdür... Tarih bir köprüdür...

Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların (Dış Türklerin) bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli" Mustafa Atatürk'ün sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin değil, bütün Türk Dünyası'nın da lideri olarak, herkesin gönlünde taht kuran büyük bir önder olduğunun kanıtıdır.

HALDUN TANER
(16.03.1915-17.05.1986)

Haldun Taner Türkiye'de kabare tiyatrosunun öncüsüdür, öykü ve tiyatro yazarı. İstanbul doğumlu yazar 1950 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Alman Filolojisi Bölümünü bitirdi. İki yıl Viyana'daki Max Reinhardt Tiyatro Akademisinde okudu.

Edebiyat yaşamına gençlik yıllarında hastayken yazdığı tiyatro skeçleriyle başlayan Haldun Taner'in ilk öyküleri "Töhmet" ve "Yağcıoğlu" başlıklı öyküleri *Yeni Gün* dergisinde çıktı. (14 ağustos,1946) ABD'de *New York Herald Tribune* gazetesinin 1953'te düzenlediği uluslararası öykü yarışmasında *Şişhane'ye yağmur yağıyordu* (1953,1987) adlı öyküsüyle Türkiye birincisi oldu. *Varlık* dergisinin 1956'da gerçekleştirdiği araştırmada yılın en beğenilen öykü yazarı seçildi.

On ikiye bir var ile (1954,1988) 1955 yılı Sait Faik Hikaye Armağanı'nı Sabahattin Kudret Aksal ile paylaştı.

Sersem Hoca'nın Kurnaz karısı (1971, 1989) adlı oyunuyla Türk Dili Kurumunun 1972 yıl Tiyatro ödülünü kazandı. Öyküleri Almanca'ya ve Gürcüce'ye çevirildi, çeşitli antolojilere girdi.

Tuş adlı öyküsü, *Kesanlı Ali Destanı* adlı oyunu filme alındı.(1964, 1984)

Taner ilk öykülerinde bireylerin toplumdaki yaşam biçimlerinin özellikleri üzerinde durarak, bunun aksak ve yanlış yanlarını mizah ağırlıklı bir yaklaşımda yansıttı; eski ve yeni yaşam biçimleri arasında kalmış kişilerin, sonradan görme zenginlerin yaşayışlarını ele aldı.

Yeni koşullara uyum sağlayamayan insanları günlük kaygıları, sevinçleri ve acılarıyla işledi. Büyük kentin çeşitli kesimlerinden seçtiği değişik tipleri davranış tatarsızlıkları, çelişkileri ve ikiyüzlükleri ile sergiledi. Bazı yapıtlarında geleneksel öykücülük anlayışının dışına çıkarak, biçimsel yenilikler denedi. Tiyatro yazarlığının ilk döneminde Fazilet Eczanesi (1960), Günün adamı (1961) gibi oyunları dramatik türün başarılı örneklerini veren Taner daha sonra epik tiyatro denemelerine girişti. Ve *Kesanlı Ali Destanı* ile türk tiyatrosunda bu türün ilk örneğini verdi. Bu oyun Almanya, İngiltere, Çekoslovakya, Yugoslavya'da çeşitli kentlerde oynandı.

Taner sonraki dönemlerde konusunu güncel olaylardan alan siyasal ve toplumsal taşlamanın ağır bastığı oyunlar yazdı. *Bu şehir-i İstanbul-ki* (1968) adlı oyunu politik yergi tiyatrosunun Türkiye'deki ilk örneği oldu.

Diğer oyunları ise şunlardır:

Dışadakilere (1957) ve *Değirmen Dönerdi* (1958), *Lütfen Dokunmayın* (1961), *Huzur Çıkmazı* (1962), *Eşegin Gölgesi* (1965), *Zilli Zariye* (1966), *Ay Işığı Altında Şamata* (1977) oyunları çeşitli tiyatrolarda sahnelendi.

Öyküleri: *Yaşasın Demokrasi* (1949), *Tuş* (1951,1983), *Ay Işığında Çalışkur* (1954, 1983), *Konçınalar* (1967), *Sançonun Sabah Yürüyüşü* (1969, 1978).

Fıkra, gezi söyleşi yazıları şu başlıklarla yayınlanmıştı:

Hak dostum diye başladım söze (1978,1987), *Deve Kuşuna Mektuplar* (1960,1977), *Ölür İse Ten Ölür*(1979,1986)

ÖMER SEYFEDDİN
(11.03.1884-03.06.1920)

İstanbul doğumlu öykü yazarı Ömer Seyfeddin Türk Edebiyatında öykücülüğün öncülerindedir, dilde sadeleşme hareketinin önde gelen savunucularındandır. Babası Ömer Şevki Kavkaz göçmenlerindedir.

Ömer Seyfeddin Eyüp Baytar Rüştiyesini (1896), Edirne Askeri idadisini (1900) ve Mekteb-i Harbiye'yi (1903) bitirdi. Mülazim rütbesiyle Orduya katıldı. Balkan savaşında (1912-1913) Sırp ve Yunan cephelerinde savaştı. Bir savunma sırasında Yunanlılara tutsak düştü (1913). Bir yıl kadar süren tutsaklıktan sonra İstanbul'a döndü, ömrünün sonuna kadar edebiyat öğretmeniği yaptı. Edebiyat yaşamına Edirne'de öğrenciyken yazdığı şiirlerle başlayan Ömer Seyfeddin'in ilk şiiri *Hiss-i Milncemir* (1900), ilk öyküsü *İhtiyarın Tenezzülü* ise *Sabah* gazetesinde (1902) çıktı. İzmir ve Makedonya'da görevliken yazdığı şiir, öykü ve makaleleri çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlandı.

Yeni Lisan başlıklı yazısı *Milli Edebiyat* akımının başlangıç bildirgisi sayılır (1911). Dergilerde yazdığı yazılarda yalın, halkın konuştuğu ve anladığı bir Dilin gerekliliğini, Türkçenin kendi kurallarına uygun yazılarak, Arapça ve Farsça sözcüklerden arındırılmasını savundu.

Ömer Seyfettin benzersiz bir üslupta yazdığı öykülerini kişisel deneyimlerine, tarihsel olaylara ve halk arasındaki geleneklere dayanırdı; Günlük konuşma diliyle yazdığı öyküleri canlı ve etkileyici bir nitelik kazandırdı; Çok değişik konuları işlediği yapıtlarında ayrıca yergilere, polemiklere, komik durumlara ve toplumsal yorumlara da yer verdi. Onun eserlerinin özellikleri şu dört hususta kendini belli etmektedir: kahramanlık ve mazi özlemi, duru bir Türkçe, hafif mizah.

Bahar ve Kelebekler'de (1927) geleneklere bağlı bir anneyle Batı'ya öykünen ve kendi kültürünü hiç tanımayan modern torunu arasındaki kuşak farkını konu alır.

Bomba eserinde (1938) devrimci bir grupla işbirliği yapmayı reddettiği için vahşi ve korkunç cinayete kurban giden genç bir Bulgar sosyalistin öyküsünü anlatır.

Ashab-ı Kentimiz (1918), *Efruz Bey* (1919), *Yalnız Efe* (1913) adlarında da üç roman yazdı. *Efruz Bey'de* 1908 den mütareke yıllarına değin geçen dönemi eleştirerek, bir yaklaşımla ele alır. Bir halk efsanesinden esinlenerek yazılan *Yalnız Efe'* de ise haksızlıklara başkaldırarak dağa çıkan kız kahramanın kişiliğinde halkın direnme gücünü işler. Ömer Seyfeddin'in şiirleri de vardır: 1972 yılında Fevziye Abdullah tarafından *Ömer Seyfettin Şiirleri* adlı kitapta toplanmıştır.

Diğer önemli yapıtları şunlardır: öykü *Harem* (1918), *Yüksek Ökçeler* (1922, 1988), *Gizli Mâbed*(1923,1988), *Asilzadeler* (1938), bir oyun ve öyküleri içeren *Mahçupluk İmtihanı* (1938,1982), *Diyet*.

SELİM İLERİ

Selim İleri 1949 yılında İstanbul'da doğdu; romancı, öykü ve deneme yazarıdır. Küçük burcuva aydınların yabancılaşmalarını, içine düştükleri uyumsuzlukları ruhsal çözümlenmelere ağırlık vererek ve yeni anlatım teknikleri deneyerek yansıtmıştır.

İlk yazısını 1967 yılında *Yeni Ufuklar* dergisinde yayımladı.

Atatürk Erkek Lisesini bitirdi, 1968 yılında bir süre İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde okuduktan sonra, öğrenimini yarıda bırakarak, kendini tümüyle yazarlığa verdi.

Pastırma Yazı (1971), Bir Denizin Eteklerinde (1980) adlı kitaplarındaki öykülerde duyarlı gençlerin tutkularını, sıkıntılı ilişkilerini, orta tabaka insanların ilişkilerini yalnızlıklarını, acılarını ve kurtuluş arayışlarını anlattı.

1976 yılında Sait Faik Hikaye Armağanına layık görülen *Dostlukların Son Günü*, geçmiş ve gelecekteki yerini, kendi gerçeğini arayan bir insanın toplumsal bilinçle yüzleşmesinin öyküsüdür.

Destan Gönüller'le İleri (1973) roman türüne yöneldi. O daha sonraki romanlarından olan *Ölüm İlişkileri* (1979), *Cehennem Kraliçesi* (1980), *Yaşarken ve Ölürlen'de* (1981) yine toplumsal çalkantıların aydınlar üzerindeki yansımalarını konu edindi.

Kırk Bir Aşk Hikayesi adlı senaryosuyla Sinema Yazarları Derneğinin en iyi senaryo ödülünü kazandı (1982-1983).

Öyküleri: *Eski Defterde Solmuş Çiçekler* (1982), *Son Yaz Akşamı* (1983)

Romanları: *Bir Akşam Alacası* (1980) *Ölünceye Kadar Seninim* (1983), *Yalancı Şatakat* (1984), *Hayat ve Isdırıp* (1986)

Anıları: *Annem İçin*, *Hatırlıyorum* (1984), *Seni Çok Özledim* (1986)

Şiirleri: *Ay Işığı* (1986)

KAZAKÇA ÇEVİRİ

ATATÜRK'İN JASTARĞA ARNAU SÖZİ

Atatürk

Ey, Türik ül-qızı! Seniñ.biriñşi mindetiñ- Türik täuelsizdigini, Türik Respublîkasını mäñgi-baqı küzctu jānc qorğau.

Ömir süruiniñ jānc keleşegiñniñ tek negizi osı. Bül negiz seniñ eñ qımbattı qazınañ. Keleşekte de seni bül qazınadan mahrum qaldırğıları keletin pasıq nıetti işki jane sırtqı jaularırıñ boladı. Bir keleşegiñ men respublîkanı qorğaytıñday jağdayğa duşar bolşañ, moynıña alğan bul mindetti atqaru üşin jağdayıñ men şarttarıñdı oylap jatpaysıñ. Bul jağday men şarttar öte kın erekseligimen belgili bolıı mümkün. Täuelsizdigiñ men respublîkaña qırın qaraytın dışpandarıñ бүkil dünâda teñdesi jok üstemdiktiñ ökili de bolıı mümkün. Zorlıqpen jane qulıqpen äziz Otanıñniñ бүkil qorğandarı basıp alınıı, бүkil keme jasaytın orındarğa jau kirip alııı, бүkil ordalar taratılıı, memlekettin är bürışı şınımen baskınşılıqqa üşirauı mümkün. Бүkil osınday şartlardan da qını jānc qauiptisi olar memlekettiñ işinde boluları, da mümkün. Bül bilik îeleri tipti jeke bastarınıñ paydalarını baskınşılardıñ sayasî maksattarımen biriktire saluları mümkün. Ult joqşılıq jağdayında azıp-tozıp, küyzeluleri de mümkün.

Ey, Türik keleşeginiñ perzenti! Mine, osınday axual men şarttar jağdayında da seniñ mindetiñ - Türik täuelsizdigi men respublîkañdı qorğau! Oğan seniñ qüdretiñ jetedi, öytkeni ol qüdiret seniñ tekti qanıñda bar!

QIZGILT İNJULİ ŞAPAN

Ömer Seyfeddin

Bîik kümbezdi salqın Dîvan bugün tipti demin işine alğanday tınış, köleñkeli. Terezeden qùyılıp túsken kök, sùr, koyu sarı köktem säulesi, äynekteriniñ jasil tüstes tereñdiginde birigip, qoyulainıp jatır edi. Jibekten qaptalğan bîik orındıqtarda tize bügip otırğan şarşañqı uázirler aldarındağı kilemniñ reñkti örnekerine qarap qalğan, üzın aq saqalın ariq qolimen taramdap otırğan qartañ bas uázirdiñ solıñqı közderi tim üzaqta, öte túsiniksiz bir nãrse oylap otırğan sıyaqtı, tünñiñ bir nüktelerge qadalıp qalğan edi.

- Jürek jutqan bir adam lâzim, paşalar... dedi, biz oniñ oqa men altıñğa, almasqa malındırıp jibergen elşisine padişamızdıñ tim bolmasa qolını da süygizbedik; tek tizesinen süyuine mürsat berdik. Şübä jo, ol da ese qaytaruğa tırısadı.

- Şübä joq.

- Kümänsiz.

- Älbette...

Kubbealtı uázirleriniñ tolığimen öz pikirinde ekeniniñ bayıbına barğan bas uázir oylağanını aşıq ayttı:

- Bül jağdayda bizden elşi bolıp baratın adamniñ batıl bolıı kerek! Ölimnen de qorıqpaytınday adam lâzim. Elimizdiñ ataq- dañqına til tıgizetin äreketterge özin qarsı qoysın. Ölimnen qorqıp basına keletin qorlıqtarğa moyın îmesin...

- İä!

- Uay, uay.

- Jön...

Bas uázir saqalın sîpalaunı qoyıp, qolın tizesine tayadı. Tüzeliپ otırdı. Basın joğarı köterdi. Jiltıraқ qauırsındarı şoşayıp otırğan uázirlerge jeke-jeke qaradı.

- İske sät, olay bolsa... Jürek jutqan bir adam tabıñdar, dedi. Haceğanda, Enderunda, Dîvanda meniñ oyıma onday bir adam túspey tür. Qaneki, sizder de oylanıñızdar.

-....

-....

-....

Sopı, beybitsilik süygiş, ornıqtı padişanıñ ùlañğayır eline ünsiz, az da bolsa es bolğan Dîvan oylana bastadı.

Bül elşi jetti jıldan keyin är asqaqtığınını, är qılmısınıñ jazasını bir mezette tağdırdıñ "Jauız" esimdi jüdiriğimen ötegen İsmâil Safevîge attandırılmaqşı edi! Şahzadalığın atqa minu men at üstinde nayzalası, qaru qoldanudan başka kitap oqumen ötkergen Bayezid- i Veli tabığatınan sonday jümsaq edi. Tek öleñ, xikmet, sopılıqtı ùnatatın edi, soğıs, şayqas ataulığa jan- tãnimen qarsı edi. Uázirleri süyikti padişalarınıñ tınıştığınını büzbaudı eñ ùlken mindetteri dep biletin edi. Mùnimen birge şekaralarda qalay da bolsa ùris-keristiñ artı sozılıp, bitpey türğan edi. Bosna, Eflak, Karaman, Belgrat, Transsilvanîya, Horvatîya, Venedik saparları biriniñ artınan biri jalğasıp jatqan edi; Modon, Koron, Zonkîyo, Santamavro jau qolına túsken-di. Qüddı Stanbül Fatihiniñ aqıl- oyı- taqqa otırar otırmas "köleñkesi jerge tusedi" dep äkesiniñ müsiniñi qıratıp sauabın aluga tırısқан dindar sopı müragerdiñ kezinde de sönbeytin bir jalın, ejelgi bir rux sıyaqtı ömir süretin-di. Jan tınıştığın qalağan kezde maşaqattan, äureden qaşatın edi. Äsirese soğıs, ot- ialın, zülimdıq işinde äure-sarsañğa tüsetin-di. Joq bolıp qırğan Aqqoyunlı Dînastıyasınıñ üyindisiniñ üstinde Şax İsmâil äumeser bir saltanat qurğan. Basıp ötker jerinde qılığın ağaş qaldırmaytın, äkesi men atası Cüneyddiñ alğanı üşin essiz bir maqtanışqa masattanıp, qutırğan Şax oyğa kelmeytin qubijıqtarimen oñına-solına tap-tap beruşi edi. Özine bas saugasını tilep kelgen qarsı jaqtıñ adamdarınıñ özin toy-dumanğa şaqıra otırıp, tamaq

sıyaqtı qaynap tûrğan tay qazandarğa laqtırıp, etterinen salqın tağam pisiretin-di, jeñiliske ðıırağan Özbek padişasınıñ bas-süyegimen şarap işken bül tas jürek Şax, şınımen-aq älemde teñdesi joq qatıgezdiñ biri edi. Beyazıt Dîvanınıñ ädebîet qûmar, salmaqta, minezdi, uâzirleri onıñ ayuandıqtarın esterine aluğa da şıday almaytın edi. Bül zalım künderdiñ küninde mindetti türde bizdiñ de irgemizge kelip zorlıq qılar, şığıs aymaqtarın da basıp alar. Mûnı bari de biletin edi. Ötken jılı Zülkadrfî äkimi Alaüddevenîñ qızına qûda tûsken edi. Alaüddevele de qızını bermegen-di. İsmâil tap bolğan bül qarsılıqqa şıday almay qaharğa mindi; oş alu üşin padişanıñ şekarasını bûzıp ötti. Beyqam, qorğausız jatqan Zülkadrfîniñ jerini basıp aldı, Dîyrbakır, Harput qorğandarın aldı. Bîik bir tauğa qaşqan Alaüddevenîñ ðlımen eki nemeresini qolğa tûsirdi. Şax İsmâil bül beyşaralardı otqa qaqtap, etterinen kebab jasattı. Etterin şimirikpesten bağlan eti sıyaqtı jedi. Mûnday bir ayuandıq şığısta bûrın-soñdı bolmağan edi. Soğıs qalamaytın padişa Ankarağa Yahya Paşanıñ qolbaşılığınan äsker jibergennen basqa eşteñe jasay almadı. Bül Şax ozbırlılığınan birge qu da edi. Osmanlı şekaralarını bûzıp ötkeni üşin elşilerin birinen keyin jiberip keşirim de sùratatın-dı. Sol kezde Trabzon bolısı bolıp tabılattın Şexzade Yavuz äkesi sıyaqtı sabır saqtay almay Tebriz şekarasını basıp ötti. Bayburt, Erzincanğa deyingi bükil jerini talan-taraj qıldı, tipti Şaxtıñ inisi İbrahîmdi qolğa tûsirgen edi. İsmâildiñ elşisi bül zorlıqtı da aytıp arız qılğan-dı. Osmanlı jerine bolğan soñğı jorıqtardıñ padişa ükimetine qarsı emes tek qana Alaüddevele qarsı jasalğanın basa otırıp aytqan-dı. Mine, Dîvanda bül äkki, zalım, taşjürek, qürkeudege qarsı jiberuge tûratın bir elşi tabılmay tûrğan-dı; öytkeni özi Osmanlı Hanımın teñ tûtqan, tipti bütün şığıstı jortıp, jîhangerlik qılğan bül äumeser aldına kelip tûrğan ükimet ökiline kümänsız orınsız äreketter jasaudan da taysalmaydı; orınsızdıqtarğa jauap bergenderdi, qarsılıq qılğandardı qılışqa tüyrep, terisin sıparar; adam oyına kelmeytin ayuandıqpen jabayı türde öltirerini aydan anıq. Bas uâzirdiñ oñ jağında bağanadan beri ün-tünsiz, müsin tası sıyaqtı otırğan qızıl qaurısındı säldeli ornınan qozğaldı. Aqırın-aqırın solğa bürildi:

- Men däl osı elşilikke layıq bir adam bilemin, dedi, äkesi meniñ dosım edi. Biraq, ökimet qızmetini qabil ete qoymas.

- Kim?

- Muhsin Çelebi.

Bas uâzir bül adamdı tanımaytın edi. Sùraq qoydı:

- Osında tûradı ma?

- İä.

- Ne isteydi?

- Biraz uaqattı. Uaqıtını oqumen ötkizedi. Tanî qoymassız, mırzam. Eşqaşan da ülkendermen tamır tanıtıǵı bolmadı. Mansapqor emes.

- Nege?

- Bilmeymin, biraq är nârseniñ uaqıtı bar deytin şıǵar.

- Tañqalarlıq jay...

- Biraq öte jürekti. Şındıqtan taymas. Ölimnen taysınbas. Birneşe ret te ğaza qılıptı.

Jüzinde qılış jaraları bar.

- Bizge elşi bolar ma eken?

- Bilmeymin.

- Özin körsek bir ret...

- Bilmeymin, şaqırğanda kala qoyar ma eken?

- Nege kelmeydi?

- Kelmes, solay... Ömirge qûştar. Şaxpen kedey onıñ oynşa birdey.

- El-jürtini süyedi me?

- Ärine. Süyedi dep oylaymın.

- Onda biz de onı özimiz üşin emes, el-jürtiniñ aldında qızmetini atqarsın dep şaqıramız.

- Bayqap köreyik, mırzam.

.....

Bas uâzir sol kün keşke xatşısını Muhsin Çelebidîñ Üskidardaǵı üyine jiberdi. Onda el-jürt, xalıq turalı bir mäslıxat üşin özimen söylesetinin, jasqanşaqtamay, mindetti türde

erteñ keluin ötinip jazğan edi.

Tañerteñgi namazadan keyin saraydın qabıldau bölmesinde, Ündi matasınan tigilgen aaur perdeli, şağın, alaköleñke bir bölmede xatşınıñ äkep tastağan qağazdarın oqip otırğan kezde, bas uázirge Muhsin Çelebidiñ kelgeni turalı xabar berildi.

- Äkeliñder munda...

Dedi. Arada eki mınut öter ötpes bölmeniñ marjan äşekeyli esiginen uzun qıyaq murttı, iri, tülğalı, jaydarı bir adam kirdi. Belindegi oqsantayı bos edi. Jiñişke qara qasınıñ asında iri közi jarq-jürq etedi. Bükil qıldarınıñ bas izegiştigine, qılşılıq ðrularına üyrenip qalğan bas uázir, biraz ayağına jıgılıuın kütti. Özi otırğan tıgız jünnen toqılğan matamen qaptalğan arqa süyeytin jeri joq, jasıqtı tösektiñ kerneuindegi ünemi qıldar süyeytin domalaq oqalı şaşaq işi bos kişkene bir bas sıyaqtı tañğalıp qarap tırğanday edi. Bas uázir söyleytin eşteñe taba almadı. Munday keudesi şıgıñqı, bası jağarında, tákäppar adamdı ömirinde birinşi ret körüp tır edi. Kubbe uázirleriniñ özi de onıñ qarsısında eki büktelip tıratın-dı. Muhsin Çelebi kädimgidey tabığı bir dauıspen

- Meni şaqırtıpsız, ne aytayın dep ediñiz, mirzam? dedi.

- Älgi...

- Marxabat ediñiz, mirzam.

- Marxabat et, ðlim, bilay biraz iñğaylanıp otır ...

Muhsin Çelebi jasqanbay, qısılmay, ezilip, bügilmey tabığı äreketpen özine körsetilgen orındıqqa otırdı. Bas uázir Äli de bolsa qolındağı bükteuli qağazdarğa qarap, işinen: "Ne qılğan adam? Deni sau ma öziniñ", dep oyladı. Arinc... sau. Bül Çelebi öte aqıldı adam edi. Märtke de aramzaga da mұqtajı joq, özine jetetindey baylığı bar-dı. Çamlıca ormanınıñ artında ülken sūt şaruasılığı men jeke şaruasılığını üstaytın edi. Namısqa tırısıp ömir süretin edi, eşkimge jaltaqtamaytın edi. Kedeylerge, älsizderge, beyşaralarğa qarastın, dastarxaninan eşqaşan qonaq üzilmeytın edi. Dindar. Biraq taqua emes-ti. Dinge, ðltqa, padişağa degen süyispenşiligini jüregnde saqtaytın. Ükimettiñ ðlılığını, qıttı ekenin jaqsı tüsinetin. Tek mұratı: "Alladan başka eşkimge bas îmeu, qılğa qıl bolmau. Bilimdi, kemeline kelgen adam ekeni äркеzge mülüm edi. Ibn-î Kemal ol turalı söz qılğanda: "Meni oqtar!" deytin. Aqın-dı. Biraq ömirinde Äli eşkimge maqtau öleñi jazbağan edi. Tipti munday maqtau öleñderin oqımaytın da edi. Jası qırıqtan asqan. Mansapqa aparatın joldardıñ eşqaysına da bürilmadı. Jıeginde altın, mine güli bar jännetti eske tüsiretindey nürli joldardıñ soñında "kir qoldardıñ " da bar ekenin biletin. Adamzat onıñ közqarası boyınşa öte joğarı, öte ðli. Adam Allanıñ jer betindegi izbasarları. Adam bükil jaratılıstıñ eñ ðlisi. Qıyırığın bülğañdata-bülğañdata İesiniñ ayaq kiyimini jalaytın İtke jaltaqtıq öte jarasar; biraq, adamğa... Muhsin Çelebi är türlü qorlıqqa moyınsüne otırıp, jer bauırлаğıştar sıyaqtı bñik mansapqa eki bügilip turbanğan, sürünip- qabınğan, ärkimge külki bolğan aş közderdi, sän-saltanatı jerlerge mұrnını tıgıtın tıraqsız qıldıq ðruşılardı suqanı şüymeytın. Tipti bұлardı körmeui üşin kisikñik te bolıp ketken bir kezderde. Tek soğıs kezinde äskerlerge qolbaşılıq etu üşin el ortasına şıgıtın. Salmaqtı äri erkin, tabığı otırısı bas uázirdi tañ-tamaşa qaldırdı. Biraq, ızalanbadı:

- Tebrizge bir elşi jiberetin edik. Bizdiñ atımızdan barar ma ediñ, ðlim?

- Men be?

- İä.

- Qanday jümispen?

- Oylağanımızday adam tabılmay tırğanı da...

- Men büginge deyin ükimet mansabında qızmetke kirmedim,

- Nege kirmediñ?

Muhsin Çelebi biraz toqtadı. Jütqındı. Külimsiredi:

- Öytkeni men moyın İmeymin, qol süyip küldıq ðrmaymın, tağzım etpeymın, olay bolsa bügingi ükimet aynalasındağılar otırğan jaylı orındarına moyın İyip, qol süyip, tağzım etip, tipti ärkimniñ ayağını jalap, miñ türlü jaltaqtaumen, eki jüzdilikpen, bas şұлğumen örlegenderi üşin aynalalarına ünemi qorlıq tolı öz basınan keşirgen jağdaylarıñıñ

sürüksüz äreketlerin qaytalağandardı jınaydı. Pir tütatın adamdarı, könil köteretin adamdarı, qamqorluq jasağan adamdardıñ tügelge juıǵı mülâyim, ötirik kületin, ädepsiz, namıssız, masqarampazdar, qasfetsiz jaramsaqtar. Märt, dürıs, namıstı, eşkimge täuelsiz, ar-üjdanına qılaq asatın bir adam kördi me, birden arazdasar, boyn aulaq saluǵa tırısadı. Gedik Ahmet Paşa nege qanjarlandı, Paşam?

~.....

Bas uázir aqırındap tisin qayradı. Közin süzip qaradı. Izadan qolındaǵı qaǵazdı mıǵıladı. Aşulana almadı. Biraq aşulangán kezderinde bolatın bir diril payda boldı jaǵında. Uázir emes, tipti jelekşiler qolınıñ qolbaşılıǵın atqarıp júrgen kezinde de tabaqtastarı da munday jón söz ayta almağan edi. Qaytadan "şınımen de deni sau ma" dep oyladı. Jındı bolmasa... bül ne qılǵan dökirlik. Múnşama dökirlik älem zañına qarısı emes pe? Közin odan äri süze tüsti. İşinen: "Mınanıñ basını aldırsam..." dep te oyladı. Esiktegi jasauıldarına ayǵaylau üşin auzını aşayın dep qaldı. Ayaq astınan üjdanınıñ - biraq qay jeri ekeni belgisiz, äyteuir bir jerinen kelgen tereñdegi dausını estidi. "Mine, sen de jaltaqtıq, sayqaldıq, qoşamet joldarimen örlegender sıyaqtı jón bir sözdi kötere almaysıñ. Sen de qarısında märt bir adam emes, ayaǵınıñdı jalaytın bir it, qorlaudan ekige bürger masqarampaz, bir pästik qalaysıñ!" Süzilgen közini aştı. Alaqanındaǵı qısıp üstap türger qaǵazdı janına qoydı. Qaytadan Muhsin Çelebige qaradı. Ortasında keñ bir qılış jarasınıñ izi jarqırıp türger keñ mañdayı... Qızǵılt erinderi... jaña ğana üstaralangán aq, qalıñ moynı... biraz ülkendeu, sál qısq mürni... jıñışke sãldesi... qüddi Şexname kitabı paraqtarında körinetin eski qaharmandardıñ suretine üqsaytın edi. İä, bül mañdayına jara salınsa da, jerge qulamaytın, jandı bir qaharmanıñ däl özi. İnsabı bar bas uázir üjdanınıñ ruhına sestengen dausını örkökirektiǵiniñ qarañǵılıǵına köme salmadı. "Däl bizdiñ izdegen adamımız, mine..." dedi. Munday batıl bir adam eline qarısı, xalqına qarısı eşqanday qorlıqqa tise büge salmaydı, ölimnen qorqıp, basına keletin qorlıqtan tayǵanaqtap bas saudalamaydı. Sãldesiniñ qauırsınıñıñ sãldep qozǵalaqtattı.

- Seni Tebrizge elşi qılıp jiberemiz.

Muhsin Çelebi:

- Qol astıñızda múnşama mergender, xatşılar, uaǵızşılardıñ bar. Nege olardıñ bireuin jibermeysiz?

- Sen Şax İsmail degen teksizdiñ kim ekenin bilesiñ be?

- Bilemin.

- El-jürüñdi süyesiñ be?

- Süyemin.

Äkim bas uázir tüzeli otırdı. Arqasına süyenip otırdı.

- Jaraydı, olay bolsa... dedi, bül teksiz "elşige zaual ügizbeu" qaǵıdasın qabil etpes.

Bizben bäskeles dauası bar. Üris alañında bizge qıla almağanın bizdiñ jiberetin elşimizge qılar. Ayuandıqpen ölimge de qıyui ıqtımal. Öytkeni Alladan qorıqpaydı. Olay bolsa, elşimizge jasalǵan qorlıq ükimetimizge de jasaldı dep oylauǵa boladı. Bizge kerek adam qorlıq, jäbirlik körse de, jeke basınan qorıqpasın... Körgen qorlıqtı däl solay ol teksizge qaytarıp bersin. Eliñdi süyetin bolsañ sen bül iske jan pıda etesiñ.

Muhsin Çelebi öylanbastan:

- Qabil ettim, mirzam, bir şartpen...

Dedi.

- Qanday?...

- Qalay desek te bül bir janpıdaq, janpıdalıq aqılı bolmas. Erikti türde bolar. Eli üşin aqılı jasalatın janpıdalıq ne bolsa bolsın, aqıqtatına jüginsek jeke bas üşin aqşa tabudan basqa eşnärse emes. Men aqı, mansap, jalaqı qalamaymın. Qürmetpen bül qızmetti atqarıp şıǵamın. Şartım osı.

Biraq, ülim bül qalay boladı? Onıñ elşisi ülde men büldege oranıp, körkem künip kelip edi. Attarı, atqoşşılardı tamaşa. Bizdiñ elşimizdiñ attarı, atqoşşılardı, jabdıqtarı odan da keremet, onı eki orap alatınday bolui kerek... Bül üşin mindetti türde qazınadan birneşe mıñ altın bereyiz.

Muhsin Çelebi bürıldı. Aldına qaradı. Keyin basın joğarı köterdi:
- Joq, dedi, qazınadan bir tûn da almaymın. Kerek bolatın sândi jabdıqtaulı attardı, jasaulı atqosşılardı öz aqşammen qamtamasız etem. Tipti...

-.....

Bas uâzir közini açtı.

-... Tipti îğıma Şax İsmâil ömirinde körmegen erekşe bir nârse kîemin.

- Ne kîesin?

- Oqaşı Toroğlınıñ altınmen aptap, kûmispen qaptağan Ündistannan âkelingen matadan tigilgen, âşekeyi Venedikten âkelingen "Qızğılt İnjulı Şapanını" alamın.

- Ne... Onşama aqşanı qaydan tabasın, ùlım?

Bas uâzirdiñ tañ qalatınday jöni bar edi. Bir ay bürin tigilip bitken, âr tarabı sîrek kezdesetin qızğılt injulermen kömkerilgen, bül şapanınıñ atağını Stambalda estimegen jan qalmağan-dı. Uâzirler, elşiler padîşaxqa sıy tartu üşin Toroğlına barıp onı sùrağan sayın, ol da aqısını arttırıa tûsetin edi. Muhsin Çelebi bül âygili şapandı qalay alatının tûsindirdi:

- Jeke şaruasılığım men sût şaruasılığımı, üyimdi kepilge beremin; saudagerlerden de on mıñ altın qarız jînaymın. Eki mıñ altındı attar men atqosşılarga jûmsaymın. Qalğan segiz mıñ altınğa da bül şapandı alamın.

Bas uâzir bül âreketini maqûl dep tappadı:

- Kelgennen keyin bül şapan sağan kerek bolmas. Baylıqtı körsetu üşin ğana jasalğan nârse. Baylığınđı qolıñnan şığarıp alasın.

- Joq, segiz mıñ altınğa alatın şapandı altı aydan keyin Toroğlı menen qaytadan jeti mıñ altınğa alar. Jeti mıñ altınğa men şaruasılığımı kepiden qûtqarıp alamın. Qalğan borışımı ötey almasam âkemnen jâdiger qalğan sût şaruasılığı bası bütün ùkimetke ketsin! ùkimetten ünemi ala beremiz be? Biraz da bereyik!

-.....

.....

Muhsin Çelebimen söylesken sayın bas uâzirdiñ tañdanısı ùlğayıp kele jatır edi... Jüregi jay taptı... Mine, türpayı, qürkeude bir bileuşige küşinđi bildiru üşin jiberuge tûratın adamtabılğan edi. Kûlimsiredi, aaur sâldesini qozğalaqtattı. Mâjilistiñ âljuaz, qorqaq, esepteri işterinde aqsüyekteri jandarı men baylıqtarı dese janıp tûsetin edi. Bülardıñ birini elşi qılıp jiberse, el abıroyınan bürin alatın aqısını oylap, özine körsetilgen âr jâbirge bas îe saladı. Bas uâzir Muhsin Çelebidi tamaqqa deyin de ùstay tûrgısı kelip edi, sözi ötpedi, keterde onı sonau dälizge deyin şığarıp saldı.

... Altı ay işinde Muhsin Çelebi ùlken şaruasılığını, sût şaruasılığını, üyini kepilge berdi. Saudagerlerden aqşa jînadı. Attarını, atqosşılarını jabdıqtadı. Şını kerek, mûniñ bâri teñdesi joq tamaşa edi. Sapardan kelgen soñ jeti mıñ lirağa qayta beru şartımen Toroğlından âygili Qızğılt İnjulı Şapandı da aldı. Jas âyeli men kişkene eki balasını tuistarınıñ üyine tastadı. Altı aylıq nâpaqalarını qoldarına berdi. Soñında padişanıñ xatını qolına alıp ùzaq jolğa şıqtı. Auıl-auıl ötken sayın bül jaña elşiniñ sän-saltanatı, âskerleri, anau injulı şapanınıñ atağı bükil Anadolıdan ötip, Şax İsmâilđiñ ölkesine de jetken-di.

Muhsin Çelebi bir kün Tebriz qorğandarına közdiñ jauın alatınday saltanatpen keliq kirdi. Bül şağın astananıñ âşekeyge, jasauğa, jiltıraqqa qûştar xalqı Stambul elşisiniñ şapanını körgende tañ qalısıp, tañday qağıstılar. Qala, saray töniregi, bükil qaurım şapanınıñ xıkayasını söz qılıp jatqan edi. İsmâil Şax Qızğılt İnjulı Şapandı tek ertegilerde ğana estigeni bolmasa onıñ qanday nârse ekenin de bilmeytin-di, körmegende edi. Öziniñ Ali köre almağan nârsesine îe bolğan bül bay elşige degen bir tereñ qastandıq bar-tın işinde. Onı qorlıqqa ùşiratıp, ezgisi keldi. Oñaşa kezdesuden bürin taqtıñ artına baskeserlerini jasırıp qoydı. Taqtıñ aldındağı altın, kûmispen zerlengen kilemderdi, jaynamazdı aldırıp tastadı. Oñ jağında uâzirleri, sol jağında jauingerleri sap tûzege-di.

... Muhsin Çelebi keñ märmâr erneuli aşıq esikten erkin adımdarmen kirdi. İlgeri jürdi. Bası âr uaqıtqısı sfiyaqtı joğarıda, keudesi âr uaqıttağıday alda edi. Qoyınan şığarıp, quttı xattı süydi. Basına tîgizdi. Sosin altın taqtıñ üstine alqızıl, jasil, kök, külgin jibek mata üyindilerin qûşaqtaq, bayraqtarmen baylanıp tastağan sfiyaqtı müsâpir jirtqış qûs beynesine ùqsap jürelep otırğan Şaxqa xattı ùsındı. Ayağı süyilmegen Şax ızadan surlanıp ketti. Közi de şarasınan şığayın dep qaldı, xattı aldı. Muhsin Çelebi taqtıñ janınan

şeginiñkirep, aynasına bılayşa bir köz tastap aldı. Otıratın eşnärse joq edi. Külimsiredi. İşinen "meni məjbür ayaqta turgızıp qoyı, qürmet körsetkileri kelip tür gıoy deymin..." dedi. Bir mezət oylanıp aldı. Bül qorlıqqa qalay jauap berui kerek edi? Birden ıñınan Qızgılt İnjuli Şapandı şığardı. Taqtıñ aldına jerge jayıp tastadı. Şax İsmail, uäzirleri, qolbaşları ızağa bulıgıp-aq tür, soñın kütüp tür. Bùdan keyin Muhsin Çelebi bül qımbat şapannıñ üstine maldasın qurıp otırdı. Jıñışke, qubıjıq ajdahannıñ suretterimen bezendirilip tastağan uşkir kumbezdiñ altınmen aptaulı kumispən qaptaulı jıegin şınıldatqan zor dausimen:

- Xatını tabıs etken bül ulı padişam- Oğız Qara Xan näsilenen! dep aşınıp türüp ayttı, dünye jaratılğanınan beri onıñ ürim-bùtağınan eşkim quldıq qılıp körğen emes. Beri de Xan. Jaratılıstarınan beri bıleuşi bolğan bir padişannıñ elşisi, eşbir böğde padişannıñ qarısında türegep türmas. Öytkeni, onıñ padişasınday asıl padişa bükil älemde joq. Öytkeni...

Muhsin Çelebi doreki türkşesimen dausını köterip, sözün jalğastırğan sayın farsışa bilmeytin Şax bir qızarıp, bir sarğayıp, bir surlanıp turgan-dı, qolındağı qattı qobaljudan aşu almay turgan xat dir-dir etip tür. Taqtıñ artındağı baskeserler qılıştarını qınınan suırıp, äzirlenip tür edi. Muhsin Çelebi sañqıladağan dausimen gürildep, aşınıp sözün jalğastırdı. Askerler, uäzirler, baskeserler, sarbazdar bıleuşilerenniñ sabırına tañ qaldı. Tipti işterinen kelbireuleri küñkildey bastadı. Muhsin Çelebi sözün bitirgen soñ, mürsat sùramastan ornınan türdi. Esikke qaray tura jürdi. Şax İsmail tastay sileyip qalğan. Çaldıranda ayaqqa taptalatın abıroyı büğün bir ğana türiktiñ ottay janarımın ezilip, kül-talqanı şıqtı. Muhsin Çelebi sırtqa şıgıp bara jatqanda, özi sıyaqtı tañ bolıp, sileyip turgan atqosşalarına:

- Anannıñ şapannın berinđer berinđer.

Dedi.

Sarbazdarınıñ bireui tura jügirdi. Taqtıñ aldında jayuyı jatqan şapandı jınadı. Türük elşisine ulgırip jetip:

- Marhabat etiñiz. Şapannızdı ümitip barasız.

Muhsin Çelebi toqtadı. Küldi. Esikten şıgıp bara jatıp, artına tura bürilip, Şax estitindey dauıspen:

- Joq, ümitpadım. Onı sizge tastap baramın. Saraylarıñızda ulı padişaxtıñ elşisiniñ otırıp tize bügetin bir töseniş, jaynamaz da joq eken.... Münü bilmeytin be edinđer? dedi.

... Kelgen jolımen kündiz-tüni şauıp otırıp, eline oraldı. Üskidarğa kelgen kezde Muhsin Çelebidiñ qaltasında soqır tın da qalmaq edi. Jasaulı atqosşalarına:

- Perzenterim! Astarıñdağı attı, onıñ jabdıqtarını, üsteriñdegi kñim-keşekti, belderiñdegi qımbat tastarmen kömkerilgen qanjarlardı senderge ataymın. Meniñ senderge eñbegim siñse, senderdiñ de ülesteriñ mol, solay emes pe?

- Düris.

- Düris.

- Anamızıñ aq sütündey, degen jauaptar alısımın, olardı bosattı. Tereñ bir tınıs aldı. Üyine de barmay, teñizdiñ jağasına qaray şaptı. Bir qayıqqa otırdı. Bas uäzirdiñ qabılauına keldi. Bitim qatını Şaxqa bergenin, eşqanday qorlıqqa uşıramağanın, Şaxtan mürsat sùramay, köñil audarmay Stanbulğa jolğa şıgıp ketkenin mälimdedi. Basuäzirdiñ onıñ mindetini mültiksiz abıroymen atqarıp keletinine senimi mol edi. Jol saparı, şonjarlar, köztanıstarı turalı keybir mäselelerdi sùradı. Çelebi ornınan türüp keteyin dep jatqan kezde:

- Men satıp alayın dep edim, ulım, şapannıñ osında ma?

Dedi.

- Joq, äkelmedim.

- Adjemistanda satıp jiberdiñ be?

- Joq, satqan joqpın.

- Urlatıp aldıñ ba?

- Joq.

- Ne istediñ?
- Eşnärse!
-

Basuüzir tabandap tırıp, birneçe mäрте süradı. Şapannıñ sırnı şeşe almadı. Muhsin Çelebi qılğan erligin aytıp maqtanatınday tömen oyly adam emes-tin. Sol küni keşke Üskidarğa qayttı. Erteñine jeti miñ altınğa qayta alu üşin özine kelgen oqaşı Toroğlına da şapandı ne istigenini aytadı. Arnärsege quştar İstanbul xalkı da äygili Qızğılt İnjuli Şapannıñ "qalaysa, qayda, ne üşin" qayda qalğanın bile almadı. Tebriz sarayındağı oqığa da tarıx qoynauına süñgip kete bardı, jümbaq bolıp qaldı. Biraq eski bay Muhsin Çelebi osı şapan üşin bergen aqşalarınıñ borışınan qütıla almadı, jeke şaruasılığını, süt şaruasılığını, mal-mülkini kepilden kerı ala almadı. Elşilik saparınan jädiger qalğan atı men äşekeyli at äbzelderini satıp, Quzğunjuktan şap-şağın bir baqşa satıp aldı. Onı kütıp bapadı. Bala-şağasınıñ nanını, künkörisini taptı osılayşa. Ömiriniñ soñına deyin Üskidar bazarında kökönişilikti käsip qıldı. Öte jütau, ayanıştı, kedeylik ömir sürdi. Sonda da eşkimge moyın îmedi, ne de бүkil baylığını bir mezette qolınan şığara salğanını, osılayşa ğalamat bir janpıdalıq etkeni turalı aytıp, kölgirsip eşkimge jağımpazdanbadı.

ŞOQPAR

Ömer Seyfettin

Şağın astananın şım-şıtıraq köşelerinde bugün xalıq ädettegiden tıs ıgı-jıgı. Qüddi köktem merekesi sîyaqtı.. Äyelder ädette demalis künderi kfein keñ jeñdi, oqalı aq kökirekşelerin kîp alğan, erkekter jağı bolsa balağı keñ aq şalbarların kîp, olarğa qumıralarmen şarap üsünip jatır, äyelder şarap işip köñil köterude. Jas-käri, äyelder, balaşağanın üzdiksiz uralağan dauıstarı köpşiliktiñ işinen äredik- äredik qaytalanatın jandı ĩrim tolqını sîyaqtı jañğırıgıp kelip, saray alañında bir tütas dauısqa aynalıp, kerı oralıp jatır. Şırkeu qoñıraularınıñ dausı şıñıldauda. Saraydıñ aldında attı qaharlı boyarlar sapqa tizilip kütip tur. Tañerteñnen beri işken şaraptardan keyin birtalay bası aynalğan tanımal kapitan dulığasınıñ qalqanın köterip qoydı. Atınıñ aaur üzeñgilerine ayağın tirep biraz turdı. Jolğa qaradı. Qasındağı birinşi ofitserine:

- Äli körinbeydi.....

Dedi.

- keşigip jatır.

- İä

- Ne boldı eken?

- Topas türık degeniñ osı endi... Saltanat? räsım degendi bilmeydi.

- Osığan qaramaylızantsîya mädenîetine layıqpız deydi.

- Qayda onday mädenîet?

- Qayda?..

-.....

Ayaq astınan üdep qoya bergem uralağan dauıstar ekeyiniñ de aaurdarın japtı. Attarınıñ aaurdıqtarını kerip, biraz kerı qaray tarttı. Kapitan masayrap, es-aqıldarı şıgıp bostandıqtarın jeñip alu qanışını toylap jatqan xalıqqa qızıgıp qarap, köñildene tüsti. Jarılay masañ qızdar köñildi bozbalalardıñ quşaqtarında volınkanıñ äuenine ilesip bileude; "jasasın xanzada! "jasasın xanzada! dep üsti üstine ayğaylap qoyıp, jaña ämirşileriniñ qürmetine qumıralardı birinen keyin birin tönkerip, üsip-türegelip, orındarında tura almay bilep jatır... Soñğı Eflaktıñ tujini kîgen poptı Tergoviçte bit-şıt qılğan Mehmet bey bir jılı özini aymaqtıñ äkimi dep jarıyalağan-dı. Biraq, Eflaktıqlar bül äkimge moyın îmey Zips grafı Zapolyadan kömek sürağan edi. Bül qauipti odaqtan taysaqtağan Mehmet bey jıldamdatıp olarğa xaq, jeñildik berip, egemendikterin tanığan-dı. Aşiq kök, bultsız kökjekte şıqqan kün säulesiniñ şapağı qaharman boyar polkiniñ nayzaların altınğa boyap jatqanday. Kapitan sauit kîgen keudesin köterip, mün basqan közimen xalıqqa bir, äskerlerge bir kezek- kezek qarap tür, temir ökşesini atına tfgizip, onıñ aldınğı eki ayağın kökke kötertip tür. Birinşi ogitser ol sîyaqtı deneli, körikti emes, jüqaltañ edi, uzun şası ağarıp ketken. Köse beti äri arıq, äri äjim-äjim. Köñildi kapitan hora bileuçiler ötip ketken soñ qaytadan atımen alğa qaray ayañdadı.

- Qan tökpey jeñiske jettik!

Dedi. Qara atınıñ jalını sîpap türğan ofitser:

- Qan tökpegen jeñiske jete almaydı!

Dep, basını şayqadı.

- Nege?

- Meniñ türıkerge degen senimim joq...

- Küdiktene beruge de kerek joq. Biz Äli resmî tönkeriske şıqpay türıp -aq olar bizge" Özderiñe bir elbasşı tağayındap alıñdar" dep xabar jibergen-dı. Biz olarsız- aq xanzadamızdı tağına otırtqan edik. Qazir göy, bizge üyalmay qoşemet körsetip jatır.

- Sıy gramotası, tu, dauıl, şoqpar" jiberu qoşemet, qürmettiñ belgisi me eken?

- Onda ne?

Tebirenip türğan kapitan aydaladağı bireudiñ betinen şapalaqpen tartayın dep türğanday qolını joğarı köterdi. Aşumen, öte intıgıp:

- Bodandıqtıñ belgileri... dedi.

- Eşqaşan! dep ayqayladı. Biz bûdan keyin täuelsiz bir elmiz! Gramota täuelsizdigimizdi kualandıradı. Tu, dauı, şoqpar... olardıñ padîşamızğa berilgen sıylıqtarı...

-...

Ofitser jauap bermedi. Kapîtan sîyaqtı işimdikti köp işpegen soñ Türikterdiñ şındıǵı Äli de esinde edi. Qolını mıqınına süyedi. Atınıñ qara jalına qarap oyğa şomıp qaldı. Şirkeu qoñırauları qulaǵında şılñıldap tûr. Xalıqtıñ üdete túsken u-şuı bir sel sîyaqtı saraydı kernep jatır, u-şu nöker äskerlerdiñ uzın attarın ızalandırıp, tepkilendirdedi. Bilep jatqandardıñ işinen zorǵa özine jol aşıp şıqqan bir attı kapîtanğa sälem berd:

- Elşi atqoşşılardımen birge meymanxanadan şıqtı.

Dedi.

- Jaraydı.. Janındaǵı atqoşşılardıñ sanı qanşa eken?

- Üş jüz attı nöker!

Kapîtanniñ sol jaǵında tûrǵan äskerdiñ sözün estigen ofitser:

Üş jüz attı ma?

dep, bozarıp ketti.

- İä

...

Bügingi saltanat üşin jauaptı bolǵan qızmetşi kapîtan küldi:

- Ax, Türikter... Qınşılıqqa tap boldı ma dereu kişireye saladı. Qayda ol eski asqaqtıqtarı? Qazır zaman auıstı. Rumelide küşteri qalmaqda. Qaraşı, endi xanzadamızdı ayaq astınan üli bir împerator sîyaqtı köre qaldı!

Birinsi ofitser bürinǵıdan beter bozarıp, öñi quqıl tartıp:

- Onı qaydan bilip qoydıñız? dep sùradı.

... Elşilerdiñ дәrejesi atqoşşılardıñ sanına qarap baǵalanadı, atqoşşılardıñ sanınan qanday дәrejege layıq elşi kelgenin biluge boladı. Padîşanıñ sıy- sıyapatın, gramotasın üş jüz attı kisimen bir elşi äkele jatır!

- Elşi bûlardı jalǵız özi äkelse jaqsı bolar edi.

- Nege?

- Solay...

- Biraq biz onı qabıldamay qoyatın edik.

- Nege?

- Öytkeni, olay bolsa bizdiñ ataq-dañqımızğa layıq bolmaytın edi. Bir ämir kişipeyildik, qayırımıdıq sîyaqtı. Biraq, üş jüz kisilik atqoşşılardımen kelgen bir elşiniñ qanday maqsatpen kelgenin bilesiñ be?

- Ne eken?

- Padîşax bizdiñ xanzadağa "Eki eldiñ terezesi teñdes, senimen qatarlasıp" degisi keledi.

- Şirkin, teñdes bolmay-aq qoyǵanda... Üş jüz attı Eflakka kelmey-aq qoysa etti!

- Sen aljıdıñ, Dîmko...

Birinsi ofitser qınalıp jimǵanday boldı. Jıp- jıtır bet älpetinen bül jaǵdayğa narazılıq tanıtqanı belgili edi. Atınıñ jalına qarap oyğa şomıp tûrǵan solıñqı közin kapîtanğa audarıp:

- Men aljıdım ba, xa?... Dedi.

- Ulañǵayır Eflaktıñ işinde otırıp alıp, üş jüz attıdan küdiktenesiñ. Bular elşi atqoşşılardı... Äşekeyli nayzalarına, altın üzeñgi, oqalı er- toqımdarına aldanba... Jaltırap közge túskeni bolmasa, olardıñ qolınan tük kelmes.

- Bular türik emes pe?

- Türik bolsa ne oladı eken?

- Qılıştarı äşekeyli bolsa da keser...

- Sen qorqaqsıñ! Alaqanday üş jüz attı ulañǵayır eldiñ işinde ne istey qoyar deysiñ?

-....

Kapîtan saraydıñ aldındaǵı attı polkine, olardıñ aynalasındaǵı tıǵız sapta tizilip tûrǵan erikti jayau äskerlerine bir köz jügirtip qarap alǵannan keyin atını oynaqtata otırıp ofitserge bürıldı:

- Osı alañniñ özinde ğana tórt miñnan artıq äskerimiz bar!. dedi. Türikter saltanattı

räsimde bir türpayılıq jasasa bärini tükirikpen tünşıqtıramız.

Volinkalar bitti. Alañdağı u-şu birden toqtadı. Hora bilep jatqan top taradı. Ortadan keñ bir jol aşıldı. Padışax jibergen üzın säldeli türük aq atına minip kele jatır, üzın şapanınıñ etegi eki jaqtan keulep keledi. Artındağı attarimen jelip jürgen oyulı ertoqımdı, äşekeyli qılışı bar atqosşılardı ömirlerinde birinşi ret körüp turgan xalıqqa küle qarap keledi. Sarayğa elu alpıs adım qalğanda qorğauşılardıñ ataqtı kapitanı qızıl atını tağı da şahlandırıp?, alğa qaray jelip ketti. Elşiniñ däl aldına keldi. Sälem berdi. Osılay toqtadı. Janına jügirip kelgen tärjimaşığa audarmasın ötinip:

- Osı jerde attan tüsesizder. Xanzadamızdıñ sarayına jayau jürip barasızdar, dedi.

Qarapayım türük:

- Jaraydı...

dep, atınan tüsti. Ol keñ ñıqtı, orta boyly, salbırañqı mürttı, qaratorı bir adam edi. Jaltırağan jibek şapanınıñ işinen közge şalıñan oqamen kömkeruli qoyu jasıl kuñmi men äşekeyli beldiginiñ sän-saltanatı tolıq denesine onşa jaraspaydı. Onıñ äreketteri sıpayı mirzadan göri beyjay äskerge tän edi. Keñ alañdı üş jüz türük auzı mürnına deyin liq toltırıp turgan sñyaqtı. Saltanattı räsimniñ jauaptı adamı kapitan keudesin kerip tärjimaşığa tağı bir üsinis ayttı:

- Atqosşılardıñ osında qaladı. Oñaşa jüzdesuge jalğız barasıñ, dedi.

Älgi türük tärjimaşidan:

- Padışaxımız berip jibergen sälemdemelerdi jalğız özim qalay tasfımın, dep süradı.

Tärjimaşı kapitanğa män jaydı tüsindirip, jauabını türükke audardı:

- Atqosşılardıñ işinen üş äsker alasıñ. Olar da bizdiñ artımızdan sarayğa jayau jürip barıp, oñaşa jüzdesu bolatın jerge sıy- sıyapattarıñdı alıp baradı.

- Jaraydı.

- Al käni.

.....
Uralap özine qoşemet körsetip qol soğıp jatqan şat-şadıman köpşilikke basın ñip, mañızdanıp qoyadı. Ne degen qürmet! Anau- minau emes bir türük eliniñ elşisi artınan jayau ilestirip keledi. Saraydıñ esigine keliñşe atınan ırğıp tüsti. Ol tärjimaşınıñ kömegimen janındağı elşi menen "terimen qaptalğan dauıl, qızıl bir dorbağa salınğan bir tu, aaur bir şoqpardı" köterip kele jatqan üş äskerge artınan ilese otırıp oñaşa kezdesuge qalay kiruleri kerek, qalay sälem beruleri kerek, qabıldau kezinde qoldarını ayqastırıp türuları kerek ekenin tüsindirdi. Qılışın şığardı. Tas baspaldaqtara bir degende şıqtı. Uzun dälizden ötti. Saraydıñ jaña qızmetşileri türük elşini köru üşin esikke qaray jügirip, jinalıp jatır. Elşi ülken säldesini şayqalaqtatıp, sñrek, biraq niq adımınan kele jatır. Aynalasındağı özine qarap qızıqtap turgandarğa külimsirep, sälem berip keledi. Ülken qara közi keremet quaniş şasıp, jalt-jült etedi. Oñ jaq qası köteriñki. Säldesiniñ jfegine ñip tür. Kapitan täj salonuna kelgen soñ toqtap, artına bürıldı. Türükterdiñ kîimlerinde saltanattı qabıldauğa jarasımsız, üylesimsiz eşteñe joq pa degendey zer salıp türüp tögeline köz jiberip, qarap aldı. Sosın elşiniñ közine tüsip ketken säldesini joğarı qaray köterip, düzetip qoydı. Xanzadaniñ qabıldauında qalay ñiletinderin işaratpen körsetkennen keyin, eki jağında qılıştı küzetşiler turgan bñik esiktiñ perdesini aştı. Olardan bürin kirip, taqta otırğan xanzadağa qaray jürip barıp, jerge deyin ñildi de, kerı qaray jürip barıp, sırtqa şığıp ketti. Elşi menen üş türük ortada qalıp qoydı... Bñik taqtıñ aynalasında бүkil boyar başşılardı, dañqtı jauingerler, duan basıları dizilip tür. Barlığı da türegelip turgan edi. Aşıq terezeden qüyılıp jatqan ala jariq saraydağı tınıştıqtı aaurılatıp, ıǵı-jıǵı salonğa japantüzdegi xramğa üqsatıp tür. Elşi sıy gramotanı qaltasınan şıǵarıp, süydi. Sosın mañdayına ñigizip, eki közi jerde ilgeri jüre bastadı. Onı taqta müsin qusap qaqsıp otırğan xanzadağa üsındı. Xanzadaniñ oñ qolında altın asa tayaq bar edi. Sol qolımen bül qağazdı aldı da, mañızsız bir narse sñyaqtı qaradı. Búdan keyin sol jağındağı kök ökili jas saray qızmetkerine berdi. Elşi közini jerdan ayırmastan kerı qaray jürdi. Nöker ortadağı äskerdiñ ñıñınan şoqpardı aldı. Şoqpar birşama aaur, altın jalatılğan, jaltırağan sarı üñgili edi. Elşi Äli de jerge qarap

külimsirep keledi. Xalıqtıñ onıñ ärbir äreketini közimen añdıp otır. Elşi taqtıñ aldına keldi. Birden... köz ilespes bir jildamdıqpen bül küşti şoqpardı joğarı köterip, xanzadaniñ almas täcine qadadı.

- Salonniñ işinde eşkim qımılday da almadı. Barlığı tırğan jerlerinde qatıp qalğanday sileydi de qaldı. Arınşa şapanınıñ astınan ülken bir qılış suırıp aldı da, ulah tilinde:

- Mine, kördiñder goy... Täuelsizdik añsauşı, oğan qumartuşı bülükşi jazasını şekti, dep ayqayladı. Közderi jalındap, boyı da ayaq astınan alıp дәuler sıyaqtı üzarıp ketkendey, säldesi şoşayıp, salbırañqı murtı da tikireyip ketken. Boyar başşılari, saut kigen jauingerler, qaharman duan basıları janı joq adam sıyaqtı qımılday almay, bası ezilip qalğan öli ämirşilerine qarap dirildep tır. Elşi salonniñ ortasındağı äskerlerine bürildi da:

- Xasan, dalağa şık ta dauıl şal. Mұstafa sen ulaxşa dauısıñdı ayamay ayğayğa bas. Alañdağı äskerler dereu qaru-jaraqtarın tastap, täslim bolsın.

Sosın tu ùstauşığa :

- Tez, jildam jügir, alañğa tu tik! dep bùyırdı.

- Qüp boladı!

- Qüp boladı!... dep, üşeu de jügirip dalağa şıqtı.

Saraydağı xalıq sür qabırğalarğağı aybındı, altınnan oyıp jasalğan suretter sıyaqtı ün- tünsiz, tım-tırıs, jansız tırıp qalğan. Ali de eşkimniñ qımıldauğa batılı jetpey tır. Jüzderi balaurız sıyaqtı sarğayıp ketken kisilerdiñ köz aldında jalğız türik şapanınıñ üzın etegini ñğına jamıldı. Qılışını qınına salıp qoydı. Kösilip tırıp ezilip ketken bastıñ üstinen qan-qan şoqpardı alıp, jerge tastadı. Taqtağı ölini tömen qaray tarttı. Onıñ ornına otırdı.

Kädimgidey el tüsinetindey ulahşasimen:

- Qaneki, padışa atına mağan bağıñdar! dedi. Sebebi belgisiz bir üreyden sasqalaqtap, qobaljıp, tilderi baylanıp qalğan qasqır işikti bay boyar başşılari, üzın qılıştı erjürek jauingerler, bolat qalqandı duan basıları eki -aq mınut bürin ämirşileri bolğan xanzadaniñ Ali suı qoymağan denesine qaramay, bir sätte bükil Eflaktı bir-aq soqqımen basıp alğan mina qorqınıştı türiktiñ qolınan jalma-jan süye bastadı, biraq jüzine batıp qaray almadı.

Saraydın sırtındağı nökerler de iştegiler sıyaqtı tañ qalıp, üreyden qımıldauğa batıldarı jetpedi. Qaru -jaraqtarın jerge tastap, berildi. Tek qana "Saltanattı räsimdi büzıp tursıñdar" dep qılıştarın siltegen mas kapitan men bar küşimen qaşpaqşı bolğan birinşi ofitserdiñ bastarı şabıldı. Mine, bar -joğı osı...

İZNİKTİ LÄYLEK

Haldun Taner

Tilini azdap kesip, üştap qoysa quzgınnıñ totıqústan da jaqsı sayraytını jaylı xabar auızdan auızğa jayıldı. Osınday bir operatsıyanı bastan keşirgen, dıktısfıyası tüzu bir quzgınnıñ televizorda Amerikaniñ Gimnini orındağanın bälkî de gazetten oqıgan bolarsızdar.

Quzgınnıñ adamşa söyleui nemese söylemeui, meni onşa qızıqtırmaydı da, biraq ta läylek tüsinikteme beretin bolsa, oğan qoyatın bir-eki mañızdı sùraqım bar. Aldımen, dinge jäne dünyege közqarası turalı.

Qajı läylegin biz qustardıñ işindegi eñ müsılmanı dep bilemiz. Bir qızıgı, şınında da solay ma?

Dinî nanım boyınşa boyında ruxanî küşi basım kisilerden sıyqırlı bir ballanı bolğanına bül qustardıñ külpitıs, kesenelerdi aynalıp úşu dálel bola aladı. Al, olardıñ qajılığın bolsa, belgili bolğanday, oñtüstikten kelgeni úşin, sonday-aq, dinî eskertkişterdi töbeden aynalıp dáleldey tüsedi. Biraq men öz közimden bul läylekterdiñ Süleymanıñni aynalıp úşqanı sıyaqtı Këlndeği Katerdralını de dál solay, täñrige bas ígende aynalğanın kördim. Bül esepke júginsek, ol jerdegilerdi protestant, Sant- Pıerrenin üstinde úşqan qustar katolik, Trafalgar alańındağılar imperalíst, Kreml múnaralarına qonğan qustar kommunist bolıp esepteleği me?

Bireuleriñiz kelip te: "Läylekterdiñ dinmen, îdeologıyamen onşalıqtı baylanısı joq, olar tek qana önerge quştarlığı basım qustar. Amerikalı turístter sıyaqtı, eñ aldımın kelgen qalanıñ tarıxı eskertkişterin qızıqtap qaytar." deseñiz, şınında da aqılğa qonımdı söz söylegende bolarsız.

Meniñ bir tanıs veterınarımnıñ sözine qarağanda, bül ğajayıp qubilıstıñ qupıya sebebi, läylekterdiñ tek özderine ğana joğarıdan úşbırıştı töbe bolıp oñay köringen nuktelerdi izdeytındı eken.

Jaraydı, biraq onda läylekterdiñ Àmir Sùltan, Ísabey, Eyüp Sùltan sıyaqtı müsılmandardıñ tıgız ornalasqan jerlerini unatatın qalay tüsinemiz.

Tagı da Eyüpti... Stanbul audandarınıñ ár birine bir suret sımvol şeşiletin bolsa, Eyüpte mindetti türde bir läylek sureti tabılar edi. Tabılı kerek te. Àrdayım küzde läylekter qonıs audarmay túrıp, öz işterinen jası kelgen qartañ birini Eyüpke tastap ketui ol jerdegiler úşin qustardıñ olarğa etene jaqındığı dep sanaladı. Eyüptik bir zeynetker tanısım "Tipti läylekter de namaz qıladı, sen ne deysiñ bğın, dostım?" deydi.

Meniñ sizderge xıkayasını aytayın degen İznıktik Läylegim namaz qılatın tucımnan emes edi. Öytkeni, ayt künü bükil eldiñ közinşe, aşıq türde qurttar jeytin edi. Qalay bolsa da, xalı, qılığı, júristürısı, eki-úş attap bir toqtay qalıp oylanı, onsız da dini bir müsılmandardan ğori küdikşil, sarı uayımşıl filosoftı eske tüsiretin edi. Bül jağday läylekterdiñ ruxanî küşi mol din adamdardan ğori dausız Volterlerge, Şopengauerlerge bir jaqındığı bar ekendiğın bildiredi.

Läylek muqıyattap joldıñ oñına bir, solına bir qaradı. Körinetin jerde jük maşınası, esek, jeñil maşına közini jetkizgen soñ kumis saptı tayağına süyengen, dene muşeleri ilgeri ketken bir bükir kisini köz aldımızğa elestete otırıp, bizdiñ jaqqa qaray auır ayañmen ötti.

Biz üydiñ aulasında erteñgilik asımızdı işip otırğan edik. Läylek bizge biraz qarsı jerden şuağı mol bir jerdi şeşti, tümısığımın sarğayıp ketken, júni tüsken bötegesini qasf bastadı.

Qızdardıñ biri :

"Ay, onıñ mına türine qarañdar" dedi. "Aqılımnan adaspasam bolğanı qazir. Ne degen keremet narse bül özi."

Qustıñ adamdarğa jaqın areketinen batılğan basqa bir qız bala aqırındap, janına jaqındadı. Onimen birge suretke tüsüdi de oylastırıp qoydı. Qız bala jaqındağan kezde läylek úşa almadı, balapan tüyequş sıyaqtı sekire- sekire uzaqtap ketti. Mine, dál sol kezde

ğana bəri tüşinikti boldı, ol uşa almaydı eken. Uşa almaytınına közi jetken tört oquşı bül jolı läylekti tört jağman qorşap, üstap aluga tırıstı. Biraq aulanın kiris-şığısını jaqsı biletin qüs olardıñ qolınan qaşıp qütildi. Professor jağa almay otırğan müştügin soñında äyteur tütattı. Demin işine tartıp, siriñkesini laqtırıp jatıp:

"İñğaysız bir närse" dedi. "Nege uşa almaydı eken bül qüs?"

Nemis professor:

"Kärilikten şığar" dep qorıtındı şığardı.

Şî qalpaqtı dotsent jük maşinasınıñ şofërinen

"Qızıq, qanşa jasta?" dep süradı.

"Onşa käri emes. Siz onıñ jüniniñ tüşkenine qaramañız. Qanatı sınğan, sol üşin uşa almaydı paqır. Balapan kezinde anası üyadan laqtırıp jibergen bayqüstı".

Dissertatsıyasını mifologıyadan jazıp jürgen közildirikti bir jas jigit:

"Däl Gepastos sıyaqtı deseñizşi", dedi. "Biraq, keşirersiz onı şeşesi Gera emes, äkesi Zevs laqtırğan jer betine."

Sarı sviterli qız qattı qüştarlıqpen ornınan tırıp şofërdiñ janına keldi de:

"Balapanını nege laqtırğan? dedi. "Nege, bauırım, nege laqtırğan, aytsañızşı?"

"Nege laqtırğan. Ana läylektiñ ädeti emes pe. Üş balapanı bolsa, bireuini üyadan laqtıradı. Bir jamanı, jerge tüşken soñ da ölmey qalğan bayqüs. Telegraf bağanasına ilinip qalıp, qanatı sınğan. Xalvaşı Musa ol jerge şığıp, qüstı jerge tüşirdi. Qüstıñ qanatı deneden bölünip qalğan edi. Dene men qanat tek bir kişkene ierden ilinip tür edi. Basında öledi dep oyladıq., qüdaydıñ qüdiretimen jaqsarıp ketti, mine. Biraq jarımjan bolıp qaldı. Tırısın tırısadı ğoy, biraq uşa almas."

"Qalğandarı küzde ketip qalğanda bül ne isteydi?"

"Ne isteüşi edi ol, ketpeydi, qaladı. Bärimizge etene jaqın bolıp ketti üş jılday... Baqıtını sınağan ekenbiz, бүkil saudagerler jaqsı köredi onı. Dükenderge kirip şığıp jüredi, äyteur. Qıstay naubayşılar asırıp şıqtı. Domalanıp alıp, ketip baradı, mine."

Sarı sviterli qız zalım ananı Äli de keşire almay tür edi.

"Ana läylekterdin bəri de osınday tas jürek pe? Nege äkesi, bauırları kedergi bolmagan eken?"

Suret tüşiruge qüştar qız jañağı. Qazır barmağımı emip tür edi.

"Ah, qülünim" dedi. "Janım qattı aşdı şınında. Bilsem ğoy qualamaytın edim. Qaraşı, äsilinde, Alla da razı bolmadı."

Läylek üydiñ qabırğasınıñ tübinde, özi turalı bolıp jatqan äñgimeden xabarı joq sıyaqtı, bası joğarıda kezip jür. Xalinen, jağdayınan eger qalasa uşa alatınday, al qazirgi keypi ayañimen ğana jay qıdırıp jürgendey bir jağday seziledi. Aspannan jerge tüşüdiñ artıqşılığın körsetkisi kelgendey, aldın kesip ötken bir mısıqqa bül tömen jer jüzi jaratılısına tömendetuşilikpen qaradı. Mısıq, tsssss dep jünini ürpitti. Sosın şarbaqqa turbanıp qaştı, ğayıp boldı. Läylek onı qorqıtqanına masattanıp qoqsıqtarğa qaray ketti.

Töbemizdegi şınar ağaşınıñ japraqтары jılı bir leppen qulaqqa jağımdı sıbdırlaydı. Bir qüs sayray bastadı da, üni öşti.

Läylek basını joğarı köterip qarap tür edi. Biz de joğarı qaradıq: Joğarıdan, öte joğarıdan özini jelge tastağan bir läylek motori toqtap qalğan bir uşaq sıyaqtı dıbıssız jerge qaray qıldırıp kele jatır. Böten läylek jaqın kelip däl bizdikiniñ töbesine jaqındağan soñ jıldam bir qanat qağısımın qaytadan joğarı köterildi de, alistadı... Bizdiñ läylek onıñ artınan qarap qaldı. Sosın qaytadan qoqsıqtağı jümısına kiristi. Jartı mınut öter- ötpes balalardıñ biri:

"Qarañdar, qarañdar!" dep ayğayladı.

Jañağı läylek qaytadan qıldılap qıldılap kele jatır edi. Keldi, keldi, bül jolı bütindey tömennän janasıp ötetindey bizdikiniñ bas üşinän üşti. Ötip bara jatıp şığıñqı tüşmışını bir birine tıgızdı. Mine, däl osı kezde oyda joq bir närse boldı. Qauırsın jünü tüşken bizdiñ läylegimiz qanatın qağıp, uşuğa tırıstı. Bär küşimen tırıstı tırıstı. Ayağımınan jerdän bir- bir jarım metrge deyin köterildi de, joğarı üşti da. Biraq, dereu solğa qaray tura ıldılap, qoqıstıñ üstine domalanıp tüşe qaldı. Bükil el demini işine tartıp, onıñ äreketterine qarap tür edi. Jarımjan qanatımın tüşken soñ belgili ğoy, janı şığa jazdadı. Buğan qaramastan dereu ornınan serpilip tırıp, düzeldi. Bir tütam jüniniñ tağı da tüşip qalğanına qaramay,

üsti- basınıñ şaını silkti. Sosin könil- küyin bızbastan, eşteñe bolmağanday, jürüp kele jatqanda jay ğana ayağı stürünip, sendelip qalğanday, ünsiz jäne namıstı türde alıstadi.

Qolını auzına aparıp sıpayı türde tisterin tazalap tırğan bir erkek oquşı tek janındağılar estı alatınday bir dauıspen:

"Urğası läylek kártemistiñ ükesini tanıttı, " dep miñgirledi. Janındağılar biraz külisip aldı. . Läylektiñ artınan qarap tırğan kofeşi Çopur:

"Roliñdi oyna da, al aqşañdı" dep söylep qaldı. "İlğî osılay jasaydı bül namıssız... Uşa almaytınını bilmeytin be edi? Munda bir toptalğan xalıqtı kördi me, tek ädeyi jandarın aşındırtu üşin. Qara, qalay бүkil jeytin tamaqtarın qızdar beredi. Bırın bül munday emes edi. Saudagerlermen birge jürüp qulanıp aldı bül quşıkeş."

Kofeşi Çopur bül jasına qaramastan läylekti älgi jük maşinasınıñ şofëri qurlı da tanımaytın edi. Bül läylek namıstı läylek edi, äke, ne aytıp türsiñ sen. Bül läylek özine bireulerdiñ janı aşğanını körgenşe ölgendi artıq köredi. Biz adamdar keyde xayuandardı da özimiz sıyaqtı tömen oylı jäne jaman nıetti qılıp alamız.

Läylekpen suretke tuskisi kelgen qız:

"Joq" dedi. "Rol oynap tırğan joq. Anau läylekti tanığannan keyin üşqısı kelgen şığar. Belki de ol anası nemese üyada qalğan bauırlarınıñ bireui edi. Boluı da mümkün emes pe?"

Qızdardıñ işindegi sarı sviterlisi, sol jañağı ana leylekti şamadan tıs tas жүрек dep tapqan qız bar edi ğoy, sol:

"Joq, anası boluı mümkün emes" dedi. "Onda tırnaqtay bolsa da şapağat bolsa, balapanını üyadan tömen laqtırmaytın edi negizgisi."

Şı qalpaqtı dotsent, tizesine tırbanıp şığuşa tırısқан esek qurt şırkeyini, sausağımen şertip jiberip ornınan türdi.

"Men" dedi, zeynetker bolğanı üşin üşu saparına şığa almaytın bir üşqış kapıtanı tanımin. Senesiz be, бүkil el sıyaqtı jayau жүru maşaaqtına şıday almay, alasürüp aurıp qalıp edi ol kisi. Oñay emes şınında da, keñ dalada qanat qağuşa üyrenşikti azat bir qüstıñ büytip üy aulasında sürinip turı..."

Sayaxatımızğa qonaq bolıp qatısқан başka bir bölüm professorı:

"Torga qamalğan bülbül- üşa almaytın jaralı süñqar... Bular az öleñge taqırıp bolıp qana qoymadı." "Birdeñe deseñşi, assıstent joldas. Seniñ azdağan ädebıetşilik qabiletiñ bar ğoy."

"Düris aytasız, qımbattım" dedim. "Sizdiki jön"

"Baudelaireniñ mınanday bir öleñi bar jañılmasam" dep başka bir dotsent ilgeriley tüsip. "Qalay edi onıñ atı?"

Dame de Sıonnan kelgen bir oquşı:

"Albatros" dedi. "Öte tamaşa öleñ." Eldiñ jappay tülegine oray öleñniñ oyında qalğan bölümini türkşege audardı.

Arxeolog assıstenttiñ basına da saqtıq kelip edi: "Nitsşenin sözi de bar edi." "Aqılım "yä" der, namısım "joq" der. Jo- joq, keşiriñizder, "Aqılım "joq" der, namısım "yä" der. Osınday bir nәрse, mına jağdayğa öte üqsas. Däl sol sıyaqtı läylektiñ insıtkteri de "yä" der, mümkindikteri "ioq" deydi.

Läylek olay oylaytın ba edi, bılay oylaytın ba edi... Nitsşşege qaқ berdi me, әlde Baudelaireni unattı ma, bilinbes. Xayuandarğa adam sıyaqtı sezim men oylau tüysigin beru qanşalıqtı дәrejede düris, mını da tura kesip ayta almaymın. Biletin bir nәsem bar, ol : Uşa almağanı edi. Uşsa başka qatardağı läylektiñ biri bolar edi, ürğaşısını jelkesinen tıstep ğaşıғına qauışar, sosin toyım alğan başka läylekler sıyaqtı el жүrttiñ degeninen asa almaytın edi. Uşa alsa basqalarınan ayırmaşılıғı bolmaytın edi, ol turalı pikirler qozғalıp xıkaya jazılmaytın edi. Onı qoya tūr, tipti baqıtı boladı dep ayta almas. Öytkeni, jer жүzinde qalağan nәsemdi qolға түsiremin dep, қıyalınıñ qanatı қılıp qalatındar sıyaqtı emes pe.

Men дәl osını aytuға dayındalıp jatır edim, professor müştüğini auzınan alıp, "Jeter bos sözder", dedi. "Qaneki, miñjıñdıqtı tastañdar da, жүmısımızға kiriselim."

Nemis professor qolında qalam, jañağıdan beri, meşitterdi қıdıratın toppen, құлpitastardı zertteytin toptardı ayırуға tırısıp jatır edi. Ornınan tūrıp, "öhö öhö" dedi.

Sözdi bir bastadı ma, barlığı qulağın türüp onı tındar. Tizimdegi esimderdi tek tek oqıdı. Toptar qurıldı. Birinşi top jolğa şıqtı. Ekinşi top ta dayındalıp jatır.

Olay bolsa men sol qıyaldarğa şaqırğan İznik tañında jerge arqammen jatıp, kökpeñbek aspanğa qarap, mîmdağı maza bermegen qıyaldardı oyşa surettep, sosın japıraqtan örilgen üydiñ töbesinde maldas qurıp jaralı läylektiñ xıkayesini jazğım keledi.

Qojamniñ qolıma qıstırğan, qara qappen qaptalğan Gabriel Dietz, Otto Dorn kitaptarı qoltığımda, tamaşa auada, mektepti bitire almağan bastauıñ klass oquşısı sıyaqtı qabağımdı tüyip, topqa qosıldım.

Bülai bolğanı belki de qayırlı boldı. Öytkeni, mağan qalsa, ol jerde otırıp, jaralı läylektiñ körgeñ qorlığı men adam balasınıñ qaşıp qıtıla almaytın tağdırınıñ arasında üqsastıq bar ekenin tapqan kölemdi bir xıkaya jazıuğa talpınıp, közimdi är närsege jetkizetin edim. Xıkayamniñ soñğı söylemderi de oyımda bar edi. Jazbalarımıdı bilay bitiretin edim:

"Bükil jantallasu bostan bosqa... Ne istese de, qalağanımday üşamın dep qanat qaqsın, jantalassın, aqırında adam balası da jaralı läylek sıyaqtı bolıp, ökinişpen bir uıs topraqqa kömilip qalmaq ma? Tağdırımız birdey: Uşa almaytının bile tura üşuğa talpın." "

Yä, joq jerden, bül jolda ayanıştı jäne pessimizmge tolı bir xıkaya jazatın edim. Qojam şaqırdı da jaza almadım. Xıkaya jazudıñ ornına ol künimdi Mahmut Çelebi meşitiniñ esigindegi tas jazulardı, Yakup Çelebi bürişiniñ balşıq (künge keptirilgen) äşekeyleri, Nilüfer Xatun ğımaratında aulasında ötkizdim.

Erteñ de İsmail Bey monşasınıñ jobasını şığaramız...

12 mausım 1953

SURETTİ KARTALAR

Haldun Taner

Oyın kartasınıñ jînağında meniñ eñ jaqsı köretin kartam- üstinde The Jolly Joker degen jazı bar karta, ol uşqalaq, şoljıñ, biraz akrobatıkamen aynalısatını bar, biraz da sîqırılıq öneri bar, birazdağan aylaker, biraq quanış tolı, ömirge qùştarlığı mol, äreket tolı, qızı qandı jas jigiti. Ökinişke oray, Jokerlerge Kanastadan, Kumkandan, Remîden basqa oyındarda mürsat berilmeydi. Mürsat berilse oyınğa reñk, äreket, jandanu jäne qaljıñ berer.

Jolly Joker bir jağınan jînaqtıñ eñ qürmetti, belgili bolğanday, Mırzalar, yağnî Tüzdiqtar. Uyat bolsa da aytayın, men Tüzdiqtardı onşa unatpaymın. Bälkî özim eşqaşan Tüz bola almağanım, bola da almaytınım üşin şığar. Düris tüsiniñizder meni, olardıñ törteuiniñ de Padîşağa täñ örkökirektigi bar. Tek qana keybir jînaqtardabulardı öte sändi körsetedi.

Qara Qarğa Mırzadan baqıtsız bolğanı bilinip tûradı. Onıñ sarayına bälkim de birqatar qulıq. aylakerlik sîyaqtı "qara sîyalı ister bolıp jatadı, tünde qoymalarında qanşa kişiniñ bası alınıp ta jatatın şığar.

Şıbın Mırzasını men Vîzantsîya Xanına uqsatamın.

Bularmen salıstırğanda Pop Mırzası bizge uqsaytın edi.

Qızıl Ayır Mırzasınıñ bälkim de Osmanlı Dînastîyasına qatısı bar bolar.

Jastıq Mırzasına keler bolsaq, qarañız, ol Seljuk Sultanı. Qırsıq qılğanda, aqsüyek, näzik. Monopolîya möri de ünemi onıñ üstüne basılsa da, kerisinşe, bu mör onıñ öñin aşa tûsken, bul sebepten de ol bürinğisiman da stükimdi körinedi. Olay bolsa, mör joq bir Jastıq Mırzasını körsek kädimgidey jatırqap qaraytın boldıq, közge bir türli olqı körinedi.

Sureti bar kartalardıñ içinde äsirese Şıbın Damağa işim jıldı. Şıbın Qızı tompaq, eti tığız, saf, ädepti bir qız. Ünîversîtetti bilay qoyıñız, äreñ degende, orta oqudı da küştegendey bitiripti, lîtsey turalı tipt söz qözğamay-aq qoyayıq.

Bir bitire alsa, öner înstîtutınıñ tülegi bola alar. Arkimniñ oquğa ıntası bolmas, bül bayqùstıñ da bir basqa öneri bar: Tigin tigu men oyu oyuga, toxıma isine kelgende besaspap-aq. Etegi beline türüp alıp, бүkil üydiñ jümısın şır aynaldıradı. Jas öspirim kezinde kvartaldağı bozbalalarmen qat alısır bolğan desedi. Topastıq koy bül. Düris tüsünü kerek. Biraq, üylengennen keyin teñdesi joq ömirlilik jar bola aladı. Eşqaşan da küyeuine qarısı kelip, özim bilemge salınıp, bet jurtıspas. Ayta keterliktey bir jay, bül toptağı äyelder balajan da bolar. Basqa ne kerek?

Onımen üylene qalsañız, qaynañız Qızıl Ayırdıñ üli boladı. Qùdayday şınım, önegeli, aqıldı, jaydarı, özimen özi bir jigiti.

Äkeleri Qızıl Ayır Koroline kelsek, sizden asıp ketpasın, sonday stükimdi, kisige sonday üyir bir adam. Anekdot ayta otırıp qarnın selkildete otırıp bir küler. Eger bir eljirep ketti me, qarama -qarısı otırğan adamniñ arqasınan bir uradı. Üyde resmî türde bir zañdılıq ornatsa (tabîğî emes), ärkim mıştay bolar. Sözdıñ qısqaşı olar kisige üyir adamdar. Osınday bir ot basına küyeu bala bolğım keledi.

Şıbın Mırzasınıñ qızına kelsek, qarañız odan ärtürli zalımdıq kütuge boladı. Sender onıñ momaqay jäne päk köringenine qaramañız, ol qudıñ quı, esebi işinde, jeñiltek bir äyel... Kartadağı sizdiñ körgen suretiñiz onıñ merkelik sureti. Onıñ münday päk qalpını fotoğrafişte suretke tûskende jäne demalı kúnderi şırkeuge barğanda bir körüge boladı. Bilayşa bir qulaq qoyıp tıñdap köreyik kvartal jaqtı. Şıbınıñ üli men kînoteatr lodjasında, sayajay kabinalarında bılıqtırmağanı joq körinedi. Jağdayı osılay bola tûrıp tağı da eşteñe bilmeytinderge öziñi tıyın tebeşe de sata saladı. Şıbın Mırzasınıñ üli äpkesiniñ bılıqşılığını eldiñ bärinen de jaqsı biledi, biraq kel de kör äpkesi de onıñ qumar oyınındağı бүkil borşın öleydi, üyden onı münü alıp şığıp satatın qupîya üstaydı. Äkeleri de negizinde bir ît adam. Múnşama jasqa kele tûrıp Äli de aqımaq, qumar oyınınuñ (kartanıñ) qulı, sau jürgen kezinde körmeysiz. Ärkimniñ öz qupîyası özine, bireudiñ bireuge

birdeme deuge qaqsı joq qoy.

Jasıqtarğa kelsek, olar aqsüyek, ıstıq-suiqtı da körgen bir janüya. Olardıñ biraz jağdaylarınıñ tüsip ketkenine qaramañız. Äkeleri Sırtqı İster Mîñstrliginen demalisqa şıqqan. Tüspaldap altsam, Elşilik qızmetkeri bolğan. Eski ädetpen Rîmşege säykes jatıq bir Stanbul türikşesimen söyleydi. Qızdarı kütüşı, bağıp qağuşı äyelderrîñ qolında eşkim betinen qaqpay erke totay bolıp erjetti. Bes jilday ağılşın filologıyasına bardı, bitire almadı. Bitire almas ärine. Qüdaydıñ qütüti küni bufette bozbalalarmen ha ha ha, hi hi hi, keşqürim olarmen birge altı jarım seansında... İnisini sùraytın bolsañız, qüddı bir birine qüyıp qoyğanday. Jasıq Mırzasınıñ üli da nesin aytasıñ, bağıp-oağuşı äyelderrîñ qolında şoljıñ-soljıñ erjetti, qüs sütimen asırandı, öñi bop boz, qıl joq, köse, üldan göri qızğa köbirek üqsaydı, jansız bir suret sıyaqtı bozbala. Eñ jaqsı mektepterge oquğa berdi, oqımadı. Obalı özine, özine layıqsız, ilğt üsqinsız sùmdarmen qıdıradı. Qüday biler, geroñn de tartatın şığar. Közderiniñ ünemi kirtüip, şala üyqı bolıp jüretinin men nege jorñunımdı da bilmeymin. Onday salıqalı adamnıñ üli osılay oñbağan bolıp şıqsa, ökinişti-aq, öte ökinişti...

Qara Qarğalar armyan tekti bir janüya. Gedikpaşada tûradı. Äkey berilgen katolîk popı. Bas bariton, gürildek dausı bar. Üliniñ Mahmutpaşada üsaq-tüyek satatın bir dükeni bar. Şıbinnıñ qızımen bolğan xıkayalarğa joğarıda az bolsa da toqtalıp öttik. Äpkesi Qara Qarğanıñ qızı qaratorı, qara qastı, qara közdi, keybir jerleri mindetti türde, jündes, şını kerek adamğa jılı, ädemi, biraq mağan ne kerek, dinine berik bir jas ñis. Alqasınıñ kulonın bir kün bolsa da moyınan tastamaydı. İnisiniñ Şıbın qızımen jasağandarın estise üyattan jer astına kirer. Keremet bir jasauı bar desedi. Qazır jas ta emes, olay bılay qırıq qırıq bes jasını asqan bir salıqalı erkekten baqtın kütedi. Lâyim solay-aq bolsın.

Sureti bar qağazdardan keyin auızğa aldımın Ondıqtar men Toğızdıqtarğa keler. Ondıqtar men Toğızdıqtar sureti joq kartalardıñ işinde mañızdı oyındarğa qatısu qaqsın ä bolğan bastı kartalar. Osı üşin bet-älpetterinen ädepsiz örkökirektik, daraqı bir qasfeti seziledi. Qanekî "Ondıqtar Tüzdiqtardıñ xalıq arasınan şıqqan uäzirleri" deyik. Onda Toğızdıqtarğa ne dep büyriq beremiz? Bular özderini bir san dep esepmegenniñ özinde de qalay bolsa da oynığa qatıstırıp, basqa suretsiz kartalardan joğarı bağa bergem aqsüyek kartalarğa jağımpazdandı, olarğa qolbala boludı ünataı. Bül jağdayda Toğızdıqtardı bastıqtarınıñ aldında bastarı salbırıp qûraq üşatın, biraq saray qaqpasınıñ sırtındağı xalıqqa töbesinen, mürnün şüyirip qaraytın, sultannıñ alıp kel barıp kel jandayşaptarı nemese sıldi malay tobınan sanasaq qatelespesiz dep şamalaymın.

Toğızdıqtar jandayşap nemese sıldi malay bolsa Segizdikter men Jetilikterge xabarşı, bağıban jârdemşisi sıyaqtı olardikinen de tömen ister qaladı.

Bükil buların keyin kezek soñında Suretsiz kartalarğa da kelledi. Suretsiz kartalar degenimiz belgili bolğanday, Altılıqtan tömen kartalar. Suretsiz kartalar, attarı üstinde jazılğan, äyteuir qalay bolğanda da Suretsiz kartalar. Bezik, Poker sıyaqtı tärtpi oyındar, Aspaz karta sıyaqtı eñ tükke tûrmaytın, oyındarda da iske jaramas, sonday köñilsiz jäne araz, oyındı sırttay qızıqtaydı. Siz Pınakl, Kanastada oynığa qatısadı dep aytuñız da mümkin göy... Men onı oynığa qatısu dep esepmeymin. Beyşaralar Şıtır közirlerdiñ atpen oynaq salğan alañdarda da xaba aluga kelip qaytadı, ayaqqa oratılıp, joldı bitep tastaydı, iterse bir qûlap, bir tûradı. Toq eteri, tükke tûrgısız bir nârseler. Bülây oynañannan da men jasıl şapanımdı üstime jamılıp, etpetimnen jatıp, köz ildirip alğandı qalar edim. Suretsiz kartalar bül jağınan alğanda kartalardıñ işindegi eñ tömengi bun. Bar bolularınıñ sebepteri de tek qana basqa kartalarğa baspaldaq bolu, olardıñ joğarğı qızmetini qamtamasız etu. Tömengi baspaldaq bolmasa üstingi baspaldaq nege, kimgе qañdanadı?

Suretsiz kartalardıñ bül jağdayı meni qattı tolğandıradı. Onı qoyşı, jınaq işindegi ükimi jürüp tûrğan bül şonjarlıq rejimdi büginge deyin Adam Qaqtarı Deklaratsıyasimen arasın tatulastıruga da mümkindik joq. Aytqanday, men kânigi oynışı bolğan kezimde de olardı qıldıqtan qütqarıp, teñdikke qauıştıratın, osılayşa kartalar jınağını jamandı jaqsılı ğasırımızdıñ demokratıya qarqınına ilestiretin bir jaña oyın izdegen kezim de boldı. Tipti keyde sonday bir oyın bolsın dep oylaymın da, ol oyında Birlikter öz qadiriñi bilsin, Bestikter qızdardı, Törttikter üldardı ala alatın bolsın, mazaq qoy bül, kerek bolğan kezde

bir qılqùyırıq Üstik tört Pop birden özine qұлşılıq etkizsin. Biraq bolmaydı, Mırzalar. Tüzdıqtarda keudesine nanpısuşılık, örkökirektik, Poptarda бүkil senimdi saqal, tayaq, baltadan alatın ülılıq bar bolıp tūrǵanda qarabayır, jabayı, moynı бүgilgen Suretsiz kartalar olarǵa bir túrli qol kótere almaydı. Boylarına sınıp qalǵan ol ádet, jasqanşaqtıq, eñ dürısı Suretsiz karta boludıñ kompleksi desek dürıs bolar, jasay almaydı, mine, osılay qoldarınan kelmeydi.

Münü túsingen künimnen beri jaña oyın izdeuden, eskisini de oynaudan bas tarttıım. Bükil kartalarǵa teñdik tanılattın tek bir oyın bolǵanı úşin qazır tek qana pasyans oynap júrmın.

Ankara 1987

KELİN QIZ

Selim İleri

Bala kezimde eki türlü jerge qonaq bolıp baratın edik: şeşemniñ köñili qalağan dostarı men baruğa mäjbür bolğan jerler. Şeşemniñ dostarın jaqsı köretin edim. Bülardıñ köbi qaynağan ömirde biraz şettep qalğan kisiler edi. Oндаy jerlerge ketetin kezde şeşemniñ jinişke erini quanıstan aşıla tüsetin-di; dalappen erinin azdap qızılğa boyap qoyatın. Esikten mısıq tabandap şığatın-dıq. Şeşem sırtqı esikti ädeyilep kilittemeytin. Sosın dalada jaz bolsa aynala köñildi bir salqın samalğa, küz bolsa kädimgidey buınımızdı ıstatın jılı şuaqqa tolatın.

Jolda bürilip bürilip artıma qaraymın. Şifa teñiziniñ müyisinde piste ağaştarı bar-tın. Teñiz mausımı bitip, su suğan kezderde jastar olardıñ tübinde otıratın edi. Ayran satuşısı tarapınan orındıqtar qoyladı ol jerlerge. Orındıqtar Qürbaqalı jilğasınıñ bastauına kelgenge deyin nemese Kalamış jağasına deyin üzaytın. Säske tüs kün şuağınıñ ñıqqa tüsip, jay taptıradı. Şeşemniñ jas qız kezinde de talay ötken bül joldardan qaytalap ötken jauğan jañbırına süysinetinmin. Bül jañbırlar bozbalalıq şağımnen qazirgi kezdegi jañbırlardan erekşe bir jañbır. Jel toñdırmaytıндаy mayda bir jel edi; suıq jel plaşşımniñ jağasını, etegini aşıp jelpildetpeytin. Şeşemmen birge jañbır astında ayañmen jüretinimiz. Tramvaylardıñ, avtobustardıñ, kemelerdiñ sîrek bolsa da bizdiñ minctin maşinalardıñ terezesine iri tamşılar ùratın. Tamşılardıñ birigip äynekke tıyui; taramdanıp, öziñse jilğa aşatın. Miñdağan suret salatın-dim oysa basımda. Şeşemdi köretin edim, qüstardı oysa qürastıratınmın, Ay jıldızdı Türik bayraqtarı... Jañbırdıñ gül dürbisinen miñdağan örnöktör ötelin bir biriniñ artınan. Bülttarmen de ünemi osınday oyın oynaytın edik. İndjıla äpkemen. İndjıla äpke şeşemniñ qalap, sağınip baratın üyiniñ qızı edi.

Şeşemniñ olarmen qalay tanısqanın jığa ayta almaymın. Bälkim ùzaqtan kelip qosılatın bir jaqındıq, tısqandıq bar bolı da aramızda. Bizdiñ kelgenimizdi körgende esi şıǵıp quanatın. İffet xanım meni qüşaqtap, şaşımnan birneşe ret süyip ñiskeytin. Tas aulağa kire salıp, qarşımdağı bölmege tura jügiretin edim. Munda İffet xanımniñ şeşesi tûradı. İffet xanımniñ şeşesi men esimdi bilgen kezimde jasamıs bir äyel edi. Denesiniñ qartayǵanına qaramastan, aqıl-esi tıñ edi. Kärilikten ornınan tura almay, tañerteñnen keşke deyin bir bürişta kreslodada düğa etip otıratın. Sür barqıtqa oyulanıp tastağan, kesteli kaptan qol jazımen jazılğan Qürandı şıǵarıp, jalıqpastan jatqa biletin ayattardı qayta-qayta oqıtın. Onıñ qolını süyetinmin. Bül qoldar birtürlü bas aynaldıratın şegirgül ñssuı añqıp tûratın. İssu Nuhbe xanımniñ bas jağında tûratın. Domalaq qütiniñ qaqpağınıñ tüsi qoñır sarı bolatın.

Nunbe xanım qına jağatın şaşına. Aldıñǵı jaǵı kesteli aq bätes oramal baylaytın -dı basına. Jüqaltañ edi basına baylağan oramalı. Töseginiñ ayaq jağında tûrğan qaşığında qalıñ bätes oramalı bar-dı, ol ünemi ñssu qütıların aralasıp jatatın. Nuhbe xanım azdap qıbırlap äreket jasasa boldı, terleytin edi, ol kezde qızı arqasını qalıñ oramalmen qımtaytın. Köyleginiñ jağası rokoko japıraqtarı kestelengen; ekide bir qolını bül japıraqtarğa ügizetin Nuhbe xanım. Menimen bir ereşek kisi sıyaqtı söylesetin. İffet xanımğa: "Balağa bir tastaqan jîdek sui berseñdersi, janım" deydi. İffet xanım qıs aylarında da jîdek suını qaynatatın edi. Men üşin jas jemis-jîdekter, bal jañǵaq, pisteniñ däni äkeletin de ünsiz bir jerge tastay salatın. Şındıǵında olar namıstanıp, körsetpeuge ırısatın joqsılıq, bölmelerden tas aulağa, tas auladan as üyge tüsiniksiz bir türde tuncırauşılıq berip tûradı.

İnjıla äpkeniñ üyi Baharñeniñ art jağında edi. Bül jerdegi üşqabattı, ülken kirpiş üy baylıqtarı tügesilgennen keyin päterge berilgen edi. Pätersiler köpten beri qarşı jaqqa köşip ketken bolı kerek. Keyde aua-rayı aşıq jäne şuaqtı bolğan kezde at arbasımen keletin edik İndjıla äpkelerge. Arǵı bet köşege bürilip bürilmas tor közdi bas oramal jîkterini eske tüsiretindey şatır mürjaları körinetin. Taqtaydan jasalğan ağaş oyular öte ädemi edi. Bùğan ùqsaytın qanşama üy kütimsizdikten, boyalmağannan keyin qarayıp, sürqı qaşıp ketken-di. Şatırında ünemi . Sınıq sınıq terezelerdiñ qaqpaqtarı. Baqşadan kire salǵanda, bül üyde eşkim tûrmaıdı dep oylaydı kisi. Tüt ağaştarı men akatsiyayar

kütimsizdikten jabayılanıp ketken.

Wndjıla äpke baqşağa tura qaraytın eñ astıñğı qabatta tûratın. Biraq terezeleri jabıq bolğannan keyin mausımniñ şapağı, säulesi, auası ülken üydiñ şoşalasınan bûzılıp tûrğızılğan üyge kelmeytin. Üydiñ işindegi ünsizdik pen qapırıqİndjıla äpkeniñ jasıl japıraqtarmen asırıp otırğan şımşıqtıñ sayrağan dausımen serpilip qalattın. Tas aulada qabırğalar aq boyauymen boyalğan edi, Nuhbe xanımnıñ bölmesi qoyu qızıl reñkpen. .
%oktelgen qabırğalarğa jabısıp qalğan şşetkalardıñ qaldıǵını tazalaǵandı ùnatatın-dım.

Nuhbe xanımnıñ jügi qanşama jil jañalanbağan-dı. Üydiñ negizi sıyaqtı edi jükter. Qabırğağa süyep qoyğan jiltırı joǵalğan, küriş dänderimen äşekeylengen bñik temir kereuet; oñ solı jasıqtarmen tolı kreslo, üstinde eki ülken gaz lampası tûrğan aynalı tumboçka... Qazir tekosıardı esime tûsire aldım. Sonan keyin Nuhbe xanımnıñ eşqaşan da jan qaltasınan tastamaytın mevlut konfetteri.

İffet hanımğa oñayşılıqpen Nuhbe Xanımnıñ qızı deyalmaytın-dı eşkim. Iqşamdau deneli, qol-ayağı jeñil äyel edi. Öte şögip qartayıp qalğan, sondıqtan jasını däl ayta almaymın. Şeşesine temeki orap bergem qoldarı tütinnen bolsa kerek, sap- sarı bolıp ketken. Modası ötip ketken köylekter kfetin edi. Kñimin auıstırsa da keudesine taǵatın almas ñne auıspas edi: Neniñ bûtağı ekeni belgisiz bir altın şıbıqqa otırğızılğan tastar. Tastardıñ bärine su kirip ketken, tübi qap-qara bolattın.İffet Xanımnıñ şaşını tüyetin edi. Şaşındaǵı süyek tüyreuişterdi, şpilkaları qaşan da olsun sanauğa tırıssam sanına jete almaytınmın.

Osı üyge daladaǵı köp xalıqtan, köñil kötergenderden, quanğandardan, tipti qayǵırğandardan, taǵdır tälkegine tûskenderden biz gana kelip tûratınbiz: Şeşem jäne men.

İnjıla äpke ötkem kezderden qalğan bir peri qızı sıyaqtı edi. Qızıl şaştarını ñǵına tûsirip, aqırın-aqırın taraytın-dı. Tüymedaǵı sularımen julattın edi şaşı. Tüymedaǵı qaynap jatur oşaqta. Onı ekeumiz ügitetinbiz.İndjıla äpkemen birge qalampırdı qûrğatıp qaynatıp, ñissu jasaymız. Onıken birge boludı baqıt dep sezemin. Qûşaǵına jabısıp alatın edim. Meniñ Faber qalamdarımmen dâpterime jaqtıu äşekeyi jasaytın-dı. Şokolattardıñ altın jalatılğan qaǵazdarın jñnap, büktelep qalğan jerlerin jñişke barmaqtarımen tûzetip, men kelgen kezde beretin. Key uaqıtta şeşesi sıyaqtı şaşını tüyetin, biraq ol tıǵız qılmay tüyetin. Aralarınan qalıp qoyğan jümsaq bûyra balapan şaştarı jelkesine tûsip tûratın.

Ol jaqqa basqa eşkim kelip ketpeytin be edi? Ustiñgi qabattarda qûddı eşkim tûrmaytın sıyaqtı jäne biz eşkim tûrmaytın bir üyge kuäger bolattınbiz. Basqa pätersilermen pomezderde, baqşada, tût aǵaştarınıñ köleñkesinde, eşbir jerde qarılıspadıq. Nuhbe Xanımnıñ söz qılğan kisileri köşip ketken bolattın. Eski tanıstarınıñ solǵın jüzdi, salbırañqı jaqtarınan tûsken suretlerin körsetetin bizge. Esteligimen qanaǵattıñıp qoyattın.İffet Xanımnıñ bolsa, münday nârselerdi oylauğa, eske alauğa mûrsat taba almaydı dep oylaytınmın. Üy jümısın üyirip-aynaldırıp otırğan is tındırıp otırğanİffet Xanımnıñ edii.İndjilamen birge kün boyı jümıs isteytin. Jümıstarı biter-bitpes İffet Xanımnıñ satuğa aparatın.İnjıla äkesinen qalğan az-maz zeynet aqısına, jesir, jetim aylıǵınİffet Xanımnıñ äreñ degende satqan kestelerdiñ, köz mayın tamızıp jasasa da su teginge ketken zattarınıñ tñn- tebenin qosattın. Üşeuï öz bastarına, erkeksiz ömir süretin. Bälkim sırqı dünñeden jıraq tûrmıstarı osıdan.İffet Xanımnıñ qolında qızıldı- jasıldı jandı renkter de mûñğa batattın; ñne köz jauın alatın gülderger şer qondıratın-dı. Olay bolsa,İnjıla äpkeniñ, oramaldarı, esep-qısaptarı köñilimizge jay taptıratın.

Şeşem olarğa är barǵanıımızda sälemdemeler aparatın. Kezekpen, Nuhbe Hanımğa, İffet apayğa,İnjıla äpkege. Biraq bұл sälemdemeler şeşemniñ baruğa mäjbür qalğan jerlerine aparatın gül destesine, qımbat şokolattarğa üqsamaytın. Dorbanı körsetpey tas auladaǵı ayaqtarı teñselip tûratın as stolına qoya salatın.İffet anım birden bayqap qalıp, "Qızım, nege äure boldıñ" deytin edi. Dausındaǵı diril meni ol jerden tas auladan jäne bölmelerden qaşıp ketuge mäjbür qılatın.

Tas aulauğa ayaq kñimimizdi şeşetinbiz. Naftalñn sasñtın şärkeyler äkeletin ediİnjıla äpke. Şärkeyler ayaǵıma biraz ülkendeu bolıp keletin. Şayda keptirilgen nanğa jaǵılğan varene men sarı may jep tañǵı asımızdı işetinbiz. Ayaq astınan täbetim qaşattın.İnjıla äpkeniñ közine qaraytın edim. Kösqarastarımız tüyiskende jüregimniñ aynıuı qoyattın.

Münşama eskı, jütañ zattardıñ işinde şay keseleri öte ğajañp-tın. Sabı şayğa ñlgen,

şaydan  rttauğa dayın q star s yaqtı... Şay işkennen keyin njila  pke bizge ut¹ oynap beretin edi."T y şi t y clerdi  ristet sayğa/ Qazir b seke  demi men bayda" deytin O nt stik Anadolıni  bir jırını şırqaytın-dı. Nuhbe Xanım bul jır ayılğan kezde njila  pkege nege ekeni belgisiz renjip keyip qaraytın edi. .  lde mağan solay k rindi me? Oytkeni, keş qarayğan saġatta esikti  şıqırlap sırttan aşılmaytının bilu, meni  bayıbına bara almağan sezimderimni  bası bolıp sanaladı. Aytqanday, bizge şay beretin k m s q starı bar keselerdi  sinqanın estip qaldım. Tordaqı şımşıqtı  bir k n ta erte lgenin. Baqşadaġı  ynegi boyau- boyau jarıq limonlıqta qısılıp kalğan aralardı. Biz  yge kelgende  kemi k tetin edik.

Ta  qalarlıq bir jaġday, ffet xanım meni njilani  e şqaşan bizdi  esigimizdi a pauı edi. Muni Nuhbe Xanımni  k riligine, j re almay şarşaytındıġından dep oylaytınmın.

Bir erekşe bir jaġdayġa  sırasıtlı njila  pkemlerdikinde. Nuhbe Xanımdardikine şeşem ekeumizden asqa qonaq kelmeytin kezde, k ktemde bir k n t sten keyin, jas  ri  rlibir adam, tas auladaġı stoldı qorşağan orındıqtardı  bireuinde kofe işip otır edi. Terezenin qaqpactarı jartılay aşıq edi.  ydi  işine s ulesini şaşqan, so ında b lmelerdi toltrıġan k n jılı ayaq astınan eski zattardı sıyqırlap, jaydarılandırıp jiberipti. Jas jıgitti  bir uis şaşı ma dayına t gilip turğan edi. ffet Xanım şeşemdi qarsı alġanda, ol da ornınan t rdı.

" Kelgenderi  jaqsı boldı", dedi  ffet Xanım, "Kespe kesken edim." ndjila apay jibek jiptermen t rli- t sti jipterdi jinay bastap edi  bigerlenip."Renjime iz" dedi şeşeme.

"Biz b ten adambıs ba,  ndjila?"

"Jahit" dedi  ffet Xanım."Tanı  kerek S heyla, Xasan aġa men Kamran je geni   li.

Şeşem k limsiredi. Xasan aġa men Kamran je geni  attarın birinşi ret estip otırmın.

" njenerlikti bitiripti bıyıl Jahit.  re  degende taupı mına jerdi, raxmet onısına".

Men birden injener boludı oyladım. Jas jigit dereu meni  Jahit aġam boldı j ne men  lkeygen so  d l saġan  qsaytın edim. Ke  yıqtı,  zın boylı, kisinin qolın qısqanda senimdilik beredi.

Jahit aġa q rmetpen şeşemni  qolın qıstı. Meni  de. B lkim kim bileği,  mirimde kelekesiz qolımdı qısqan birinşi kisi edi ol.

Keşe ġana bolġanday esime alamın. Sol k ni kandil toqaştarın jedik Nuhbe Xanımnı  b lmesine tolıp alıp. Nuhbe Xanım k dimgidey jasarıp ketipti. Jahit aġanı   kelgen qara-aq tastarı beynesi bar bas oramalın k rsetken edi şeşeme. Olardı izdep s rap kelgen basqa bir kisini  bar ekenine işinen maqtanatın edi."Jahit aġa a bir  le  oqısa şı" dedi olar mağan. Jahit aġaġa basımdı b rıp, sosin  yalıp jerge yilip t rdım. Baqşaq şıqtıq; njila  pke, Jahit aġa  şeumiz.  ynegi bastan ayaq jarıq limonlıqta q rġaq ş pterge oturdıq. Tas aulaġa kirip tapır-t pir ş rkeylerimizdi kigen kezde k n batıp bara jatır edi. Nuhbe Xanım b lmesi alaqaara ġıda t mşalanġan edi.

Jan t aġa alaqaara ġıda,  njila  pkege sezdırmey qarap t r edi. Jan t aġaġa d pterimdi, njila  pkeni  sızıp bergen taqtay  şekeyin k rsettim. Esep-şotımdı sumkamnan şıġardım. Monşaqtarını  ornın auıstırdım. Jan t aġa tsiirkulmen sızıp sızdı d pterime. Nuhbe Xanım tınım tappay j girip j rgen  ffet Xanımnı  terlegen j zine bir n rse jıbrılap,  rledi. njila  pke ut oynadı. Kespelerimizdi b tes dorbaġa qoydı  ffet Xanım; "saġan da beremin Jan t" dedi."Size kelip jeymin" dedi. Hasan aġanı , Kamran je geni  ja alanġan attarı. Nuhbe Xanımnı  barqıt dorbasının işinen şıqqan qol jazba q ran. Qoştasar kezde şeşem njila  pkeni  jarqın j zben q şaqtağı.

K ktem aylarında Jan t aġaġa Nuhbe Xanımdardikinde jiyi k risip t rdıq. Qonaq b lmesi tek bizge ġana emes ol  şin de aşılıp t ratın edi. Jan t aġa j mısqa t rġan edi.  njenerlikti  esigi qazir oġan aşıq, b rii injener bolġısıketin edi.

 ffet Xanım ş nberlerdi tumboġkanı   stine şıġarıp tınım tappay birn rse tigip otıratın edi. Paraqtarın audarısıratın Manidifalar da joq b l jerde. Tas auladaġı stoldı  astına aq qaġazdar jayılıp tastalġan edi, matalar pişilip jatır. Dalaġa şıqqanda şeşemnen:

"Şeşe, Jan t aġa olardı  kimderi boladı?" dep s radım.

" njila  pke men   ylenedi. Q day baġın a şın njilani .

¹ut- muzıkalıq aspap

"İnjila äpke bül jerden kete me?"

İnjila äpkeni joğaltudan ürkemin. Balañ jüregime qanjarlar batatın edi. Janît ağa qalıñ dauisimen "Etme beyhude figan vazgeç gönül" änin aytatın-dı. Nuhbe Xanım bölmesiniñ terezesin şalqasınan aşıp tastağan, tıñdap otır. Tordağı şımşıq kün közine baqşağa şıgarılğan edi. Şöpter kögergen, baqşalar tozıp ketipti. Nuhbe Xanımnıñ marjanmen äşekeylengen bas kiyim qutısına otırğızılğan solğan sırğa güli de b^ürşik atqan. Men bül ^üydıñ örnekti mürjasını ünätpaytın edim, limonlıqtan gürildep şıqqan erkektiñ juan dauısın jaqtırmaytın edim, Janît ağa dosım bolmaytın edi.

İffet Xanımlardıñ bölmesindegi jıltır boyaulı ağaş sandıq açılıp turatın edi. Sabaqtan şıqqanda köbine şeşemmenen birge mında ağaş sandıqtıñ açılıp jabılın körüge keletin edik."Bürındarı" deytin edi Nuhbe Xanım, "qızdardıñ jasauında bir talı jibekten, bir talı zığırdan qızıldı-jasıldı toqılğan jartılay jibek köylek tartımdı edi." Bäre külip jatır onıñ aytqanına. Tereze qaqpqaqının aşıq jerinen ülken tüt ağaşı şıbındarı kirip jatır. Qüştarsız, alañsız künderim.İnjila äpkeni o tut ağaştarının köleñkelegen üyden jıraқта bolğanın elestete almaymın.İnjila äpke bir peri qızı boludan üzaqtap baradı, et- süyegimen şındıqqa aynala bastadı. Tösek-orındarın, qalıñ körpelerine degin bäre äzirleñip jatır jasauda.

"Ol sorlı şırağdan gülderinen, " deytin edi, basqa eşnärse demeytın şeşem. Neke köylegi tigilip jatqanda quralıq büzıldı. Jahît ağanıñ kelui siyredi. Limon toğayınan ötip alaturka öleñderin endi aytpaydı.İnjila äpkeni qüqaqtağan kezde suıq, nemqüraydı edi. Otırısı- tırısı, kyinip-jasanı özgerdi. Däpterime üşbüriştı sızğışimen büriş sızıp bermedi üzınnan- üzaq. Şırağdan gölderi özinen-özü qürgap qaldı." Qanşa jıl şöp ösip örbigenlimon toğayında."

Janît ağanıñİnjila äpkemen nekelespeuiniñ sebebi belgisiz edi. Şeşemnen sürasam aytpaytın edi. Men olarğa barmağan kezde tez-aq ümitıp ketemin bärin. Qalay bolsa da kanikul jaqındap keledi jazdıñ qızıǵı intıqtıra bastadı.

İffet Xanımnıñ közü qıp-qızıl bolğanın köretin edik. Al qızıl tafta neke köylegi eski garderopta ilinip tır."Müñaymañızİffet apay" deytin edi şeşem, "osı zamandaİnjela siyaqtı qız qayda. Baqtı Äli alda ğoy." Özi de aytqandarına köp sene almaytın. Şımşıq büriñǵı jerine qonı.İnjela äpkeniñ jüzinde basınan ötkize almağan, qızıǵın köre almağan ümit säulesiniñ külümsireuleri. Sodan keyin jüdey bastadı. Jiñişke denesi otqa qırılıp jatqanday. Bülaj jasauğa bolatın ba edi" dedi şeşem, "bül jalǵız, därmensiz kisilerge jasalatın närse emes ğoy."

Şeşem qonaқта bolğan kezde aq üzın qolǵap kigen, qolşatırılı bir äyel " İnjilani endi eşkim almas, " dedi "İnjener jigitpen az qıdırğan joq. Limon toğayındaǵı änderdiñ qunı bes tinedi. Ataqtarı jer jardı."İffet Xanımdardıñ älin bilmeytindiklerin aytıp jür; Qızıl ayǵa satılğan qol bùyım zattarı, mürver ineler², oyular men kesteler.

Nekeniñ büzılğanına bir jaz boldı. Yzaq bir jaz ötken edi. Janît ağanı janında qısqa boyılı, öte jaqsı kiyingen bir qızben Madada körgen edik. Teñiz klubına kirip bara jatır edi. Jas qızdıñ şası bùyra-bùyra bolıp qılğan edi. Kekili, örge şıǵıp bara jatqanda Janît ağağa süyenui... Teñiz klubında djaz äueni oynaytın edi. Xalıq qayıqtarımın kelip bilegenderdi tamaşalauşı edi, Janît ağa şeşeme amandasqısı kelgen edi: Hasan ağa men Kamran jeñgeniñ üli "Tanuıñ kerek Süheyla" Şeşem tastay bop tırıp qalıptı. Mağan qol bülğağan edi Janît ağa. Qolımnan tartıp süyrey jöneldi şeşem.

Toy bolıp jatır. Kelin külimsirep baspaldaqtan tüsip kele jatır. Aynalada balalar topırlap jür.Äyelder bolsa şaştarımın äbiger. Toy tortı kesilip jatır.

Men eşqaşan toyǵa barmaymın.

İşinde müz kämpit pen bir ğana tättisi bar alqızıl qağazdı aşqan edim. Alqızıl qağaz dorbadaİnjila äpkeniñ solǵın basılğan suretin körip qaldım. Limon toğayında qar jauıp tır. Qar sınıq äynekten işke qaray jauıp erip jatır.

Qürğaq ayazdıñ artınan jañbir jaudı.

"Qoş keldiñiz ", dedi şeşem.

"Fars- tars jañbir, djemperim su boldı", dedi şeşemniñ künnen qorǵaytın qol şatırı bar qonaǵı. Etigin şeşti. Qolǵabınıñ jünin qobıratı. Peş janıp turğan bölmege kirip bara

²Zeytin ağaşına üqsaytın bir ağaş

jatıp, "Estidiñiz be" dep sùradı. "Sizderdiññjilalarñızdñ Janñti eski elşi Regaîp Beydiñ qızimen neke qñıptı, nekeleri jedel qñılıptı, üylenedi eken". Bir sät oylanıp, közin süzip, ünsiz qaldı. Regaîp Bey qattı quanıp jatqan körinedi. Albette quanar. Janñt äri kelbetti, äri bolaşağı zor jigit".

Şeşem qonaq Xanımğa banannan jasalğan torttı üsinbadı.

DOSTIQTIŇ SOŇGI KÜNDERI

Selim İleri

Baqıttı bola almaytın sıyaqtımız. Eşqaşan baqıttı bolmaymız. (Bir balgerdiñ ayaysız sözderi). Kül tabasındağı jartılau tartılğan, qalğan tûqılı şeguge kelmeytin bir temeki, qabırğada kirli barmağımniñ balañ izi nemese gül salğıštağı solğanğa deyin laqtırılmaytın, oralğan qağazınıñ jibi de şeşimegen bir şoq sümbülge qarap olar meni esterine alatin şıǵar. Qısqa bir mezet, birneşe saǵat. Barlıǵı bitken sıyaqtı. Bül üydiñ nesi tartadı meni: Gültenniñ adamşılıǵı, aqpeyildiligi; Alıdıñ eşkim ornın toltıra almatın dostıǵı, bûğan qaramay münüñ bări tolqınısımdı joq qıp jiberedi. Tolqu sezimimnen bir birlep bas tartamın. Umitadı olar bärin. Birneşe saǵattan keyin işimdegi sezimimniñ, maxabbatımniñ dausı tınadı, jım- jılas boladı. Jeksenbi künderin köñilsiz ötkizedi. (Köktem keletin sıyaqtı; mına jañbir köktemniñ süyiñsi ispettes. Bir mausımniñ ornına basqa mausımniñ kelui kündelikti, ädettegi, ömirimizge eşqanday ıqpalı, äseri joq bir oqıǵa sıyaqtı.) Şirkin olar meni ümitpasa ğoy, qolımnan kelse aldın- ala bir şara qoldanatın edim. Olardıñ ömirlerinden ılǵı sönik, köleñke sıyaqtı Kemal boludan qürtilsam. Kofeni qantsız išetinimdi esterine alatin şıǵar, bälkim. Gülten esine alatin şıǵar; Ol öte jaqsı adam.

Tösekte raxattanıp jatıp, keş tûratın nemese kitap oqudan bas tartpaytın olardıñ demalis küngi tañerteñgi tınışıqtarın bûzuǵa meniñ qaqım joq. (Jañbir bir jauıp, bir toqtaydı. Köktemniñ alǵaşqı jañbırı, bereketi osılau bolatın körinedi. Bûrınǵı eski közder osılay deytin-di, men ömirimde boz dala körmesem de, etene tanıs bolmasam da, olardıñ jañbırmen birge kögeretinin estigen edim. Jañbir Kurtuluştıñ tar, şetteu köşelerine tek qana balşıq, kir tasıdı) Tün boyı otiratın kreslolar."Üylengennen beri birinşi ret osında otırıp tûrmız tün üzatpay", deydi Alı. Tün üzatpay. Sen tünimen osında bizdiñ mazamızdı alǵanıña da qaramay gele beresiñ. Dostıqtıñ da bir şeği bar. ... Eşkim bas süqpaytın, bos demalis bölmesi bar üy. Şaǵın ğana köp qabattı üydiñ baspaldaqtarı. Bül üyge kelgen sayın üşinşi, artıq kisi ekenimdi, osı üydegi orınımniñ joq ekenin seziniñ, qıñalamın. Bûğan qaramay kele beremin. Jalǵızdıǵım janımdı jegidey jegeni üşin."Seniñ özimşil jalǵızdıǵıñnan jalıqtıq" dep edi, Alı keyinnen. Köpten keyin. Alǵaşqı äserdiñ jañǵa jaylı fıetin tolqınısı azayıp, ötip ketken soñ.

Jazǵa aldanıp qalıp edim. Jazdıñ boyıñdı jibitetin, maujıratatın ıstıǵına.

Qazır bitti. Bări de. Bülardıñ bärin men onur çıkmazı jasauım kerek? Jüregimniñ bûyıǵı ünsizdigine, zımıyandıqpen qarsı tûruına qûlaq aspaymın. Jalǵızdıqtı bûge-şügesine deyin üyrengele qanşama jil boldı. Kelgen jerimnen jalǵastıramın. Barlıǵı da arzan, tükke tûrmaytın sezimtaldıq.

Jañbir toqtağan kezde dükenge kirdim. Jan-jaǵım qızıldı- jasıldı gülderge tolıp tûr. (Baylanğan jibi şeşilmegen bi şoq sümbil. Qalay bolsa da sümbil baqıttıñ nışanı.) Jıldam jülınıp qalatın, túbiri älsiz bir gül. Jılǵa jaǵasında, adırlarda, bûlaq basırda ösetin körinedi."Qıstıñ küni onı qaydan tabamız, mümkün emes"dep, gül satuşı qız şaştaqtı beldigin tüzeltip qoydı, yubkasınıñ etegin tartqıladı, sosın mağan qarap külimsiredi. Bûdan keyin tabandata almaymın. Endi olay bolğan bolsa, şaǵın bir sebet gül äzirlesin. Şaǵın ğana sebeti bolsın. Bir şıden toqılğan sebeti gülge toltırsın. (Bûdan keyin Alı "Burjua jalǵızdıq" demeytin boladı). Qıs aylarınıñ keş erte tüsetin eñ jaysız uaqıtı edi; Üyge kelgen soñ şıday almay, köşege şıqqan edim."Jeksenbi küni eşkimniñ üyine barma" dep edi şeşem; "bir kün aydap şıǵadı". Bir türli creseymey-aq qoyǵanımdı, akıl toqtatpaǵanımdı taǵı da qaytalap esime salǵan-dı. Estimegensip qoydım. Bölmemniñ qabırǵaları üstime qûlayın dep tûrǵanday. Tösektiñ jîeginde iluli ayudı qanaǵat tûtpaymın. Adamdar men dos-jaran mäjbür bolğan jüdeu bir mezet."Şeşe, men köşege şıǵamın" dedim. Betime jaman közben qaradı."Bül mausımda botagöz öspeydi". Oyinşıq ayuımniñ qûlaǵın jülıp alıppın. Uyısıp qalğan jüninen aqırındap sıpap, mürninan bir ret şertip qoydım da: "Mine, oñaşa qaldıq, öziñ tüsinetin şıǵarsıñ." Gül satuşını bayqap qaldım. Ünemi aldınan ötuǵe tura keletin bir düken, Biraq, birinşi ret bayqadım. Kimge gül jibere alamın: Basımnan ötpegen ğaşıqtıq; jelañın qûtılarıñ işindegi orxıdeyanı onşa bilmeymın.

"Gül jibereyin dep edim".

Küdiği qarağan qızdın közqarası. Köz toqtatıp, közin almay qarap qalğan. Mij-mij barqıt şalbarıma, jağa-jeñi bir jaqqa ketken plaşşım, boyalmağan tuffime qaramay gül jiberuge keldim. Tüsine almaytın da edi meni. "Olardıñ közderin soqır qıldı jäne jürekerin tas qıldı, gözderimen körmesin jäne jürekerimen añğarmasın..."

"Sebet pe? Şi.de qağazğa orap bereyik pe?"

"Sebet. Şağın sebet".

"Şegirgül de qosayıq işine..."

"Joq; şegirgül, sümbil bolmasın."

Kök gülder qauız aşatın-dı. Qolımdı tıgizer- tıgizbes jülınıp qalatın. Alfdiñ nanın tauıp jey bastağan jıldarı. Balalıq şağımınñ sonday jürkeniştı sätterin, auru-sırqaudiñ dämin tattım. Basım auğan jaqqa qıdırıp baratın-dım; Botagöz gülin şaynaytınmın. Alf ömirde susağan narsesiniñ bärine fe bolıp, qauışqan adam. Joqsılığını, aş jürgen kezderin, basına kelgen ärtürli tileklerin de qızğanamın. "Deniñ sau. Eñ mañızdı närse osı."

Burjuvalığımdı qozğap, qazbalaydı. Şapalaq ürganday kül-parşa boladı jalğızdığım. Tisimdi sıqtım; jılap qoymau üşin özimdi äreñ üstap türmın. Gülten aramızğa tüsip, araşalaydı. Jümıs istep jürgen erli-zayıptı kisiler Äli de ber ret demalı bölmesinde otırıp körmepli. Men payda bolğannan keyin ol bölme qoldanıla bastaptı. Osı bölmeni qattı jaqsı körem. Tınış, jandı, adamdı senimge böleytin bir bölme. "Tek qana senderdiñ jandarıñda baqıttı sezinemin özimdi". Bül sözim moynına ala almaytınday ülken bir jauapkersilik sıyaqtı Alfdiñ ñğına şökkendey boldı. İğim salbıradı. Dereu qataydı; "Bosqa mıljıñdap söyley berme" deydi. Men özim bos mıljıñ söz söyledim dep oylamağan edim. Andasanda ärkimniñ bir teup ketuine de rıza bolğan fesiz, köşe mısığı ^siyaqtı ekeuini baspanalap kelgenmın. Jäbirlengenimdi, abıroydan jürday bolğanımdı bile türsam da kete almaymın.

Bül maxabbatsız künderimniñ soñğı baspanası edi.

"Sen özimşilsin" deytin Alf endi olay dey almaydı. Endi eşqaşan Kurtuluştıñ marşrutı avtobusına minbeymın. Osı üyde бүkil mausımdı basımnan ötkerdim. Jaña mausımniñ ömirimizge bir mağına qatadı dey almaymın. (Qaytadan üşirasamız. Sol bayağı tartıs, kıkiljiñ, tüsinispeuşilik, añgimemidi böletin öli tınıştıq.... Bireudiñ üzdiksiz köñili qalğanın, ökpelegenin körmeydi me? Gülten bälkim bilui. Nemese janı aşdı. Mağan janı aşdı. Şyteuir soñında bireuler müsirkep, jandarı aştınday jağdayğa keldim. Gültenniñ mağan janı aşdı.) Birge bolğan, ärne sözsiz birge köñil kötergen keşten keyin ile şala ertesı demalı küni tañerteñimen ornımnan türıp olarğa bardım. Keştiñ bitkenine qalay qıñıldım. Tañğa qarşı taradıq. Gültenniñ kartofel salatası, onıñ qaynatqan kofesi, onıñ nazdı sözderi ümit beredi. Alf de özi jaqsı üstadı. "Är mınut sayın olarğa barasıñ, Üyde oturu degendi ümittiñ. Bir kün aydap şığadı seni". Qoñırau soğıp türıp, qolım dirildep tür. baspaldaqpen asıqpay şığıp kelem. Jüzdesuimiz biraz bolsa da keş bolsın. Tipti kerı qaytuım kerek.

"Jalıqtırasın adamdı. Jırma tört sağıat senimen söylesuimizdi, senimen aynalısuımızdı qalaysın."

"Olay emes, Alf. Japa- jalğızbın. Keşirim ötinemin, mazalarıñdı alğanımdı bilemin. Şıday almadım".

"Şınimen -aq mazamızdı alasıñ. Tün ortasında ğana kettiñ, seniñ qırsığıñnan oyandıq".

"Japadan jalğız qaldım. Senderdiñ jandarıñda buni ümitip ketemin".

"Seniñ jalğız boluiñ bizdi qızıqtırmaydı..."

Negizinde muni aytayın degen joq edi. "Muni aytıpauiñ kerek edi. Keşegi köñildi keştiñ bitkenine qapalanğanıma nemquraydı qaramañdar. Kıkiljiñ tirşilikte aur ifedi bärimizge. Üzdiksiz bir-birimizdi kilalaymız.

Gülten Äli podezde türğan edi. "Xoş, sau bol, Alf" degen-dim. Qolın üsındı. (Bir onur çıkmazı yapmalıyım pazar sabahlarını.) Baspaldaqtan jıldam-jıldam tüsip kelem. Qulap qalmaytınım, äri ayağım şalınıp olarğa külki bolmaytınım közim jetip türsa bir-eki atıtap-aq tüse salar edim, qaşıp joğalatın edim mına jerden. Gülten podezde qapalanğan qalıp ünemi közge tüsip türatın bir narseni añğarğanday anağan -mınağan sälem aytıp jatır.

Sälemin jetkizbeytinimdi, dostıqtarın es-tüssiz qızğanatınımdı biledi. Biraq, sözdñ bitpeui kerek edi. Baspaldaqtamın äli; oylanu mümkin emes-ti.

"Keşe keşe üşinşi artıq kisi ekenimdi sezdim. Jazğı kanıkul turalı äñgime qılıp otırğan edik. Bir jerlerge, teñiz jağalauına ketu kerek b il ğı jazda: Bodrumğa. Sender söylesip otır ediñder. Tıñdap otırğam. Meni şaqırmadıñdar. Şaqıruğa mäjbür emessiñder de. Bodrumnıñ qümü, kün şuağı, balıqtarı... Bodrumğa men eşqaşan barğa emespin; barmaymın. Bül da. Öytkeni, şaqırmadıñdar."

"Qayda boldıñ?"

"Alı lerge bardım."

"Tañ atpay... Uyat boladı, ülüm. Mına balanıñ üyi joq pa deytin bolar."

"Ešteñe degen joq."

Alı bölmeni bilep alğan öli tınıştıqtı ün atpaytın. Äñgimeniñ birden sap kesilui, arı qaray jaraspauı meniñ ornımnan tırıp üyge ketuimdi jıldamdatatın edi. Olay bolsa men negizinde ünsizdikti de janım qalaytın. Kresloğa kömilip otırıp, eşkim bas süqpağan bölmede türü meni bir baqtıqa böleytın. Gültenniñ ornı basqa. Ol ünemi söyleser, äyteyir köñil qızıqtıratın? bir nürseler taba qoyadı. Alıdñ jan- dünñesi tayaz, äri büyiğı. (Jañbir betimdi qamşılap jatır. Bireulerdi tabuim kerek. Gülten men Alıdı oylıma tüsirmeytindey bireulerdi. Jañbir küşeyip keledi.)

Dostıq qırğan kisilerine neni aytıp, neni aytpau kerek ekenin esep tep otıradı. Men sıyaqtı künadan arılmaydı da. Ekeuine teñdesi joq derejede ağımnın jarılamın; Olar tün boyı meni tıñdaytın boladı; Baqanday bir ay, jazğı demalstarınıñ jeligi bitkenge deyin."Bül jazda bir jerlerge barayıq, Alı. Teñizdi sağındıq". Gültenniñ qalıñ, qap-qara şaşı; jüqaltañ kım-keşegi. Jağalaudağı lokantalarğa baradı keşqurımdarı. Jazğı keştiñ şıdatpaytın ısığı bar. Stambul qırılıp jatır. Bodrumda teñizden esken samal jel. Olar balıq jeydi: su şayanı, ustrıtsa, kalmar...

"Bir nürse boldı ma, Kemal?"

"Qalay?"

"Qaydan bileyin, türñ bozarıp ketti. Jalıqtıñ ba älde?"

"Joq."

Alıdñ közimen közimiz tüyisip qaldı. basımdı tömen îdim."Burjuva jalğızdıqtar üdey tükken bolı kerek" dep, külimsiredi. Mına terezeni bit-şıt qılıp sındırıp tastaum mümkin; mına farfor kül tabaqtarın, as üydegi ayaq- tabaq, stakan, jatın bölmedegi lampanı... Biraq, Alıdñ menimen baylanısuını, üstasuını jaman bir nıetpen, pasıqtıqpen jasap otır dey almaymın, dos sıyaqtı qaraydı. Dostıqtarın ün atatamın.

Olardı birneşe jıldan beri tanıımın desem ötirik aytqan bolamı? (Olardı qanşa jil tanısam da jalğızbın). Şındığı kerek bolsa, dostasqanımızğa bir jil da bolğan joq.

İş pistiratın demalı tañı. Aynalısatın eşteñe taba almadım. Alı sıyaqtı tösekke üzüninan kösilip alıp, roman oqıtın küş qayda mende? Eşqaşan da bolmaydı. Olar mağan telefon soğar dep oylap edim. Telefonniñ basındamın. Telefon şıldırlamaydı. Biraz gazetterdi audarıştırıp, qarağan boldım. Qay jerge köz jibersem de gazettiñ är söylem jolın qorşap, töñirektep alğan ümitsizdigiñdi sezemin. Qorşap alğanday. Gülten men Alı üşeuimizdiñ aramızda ötken bir reniş gazetterde zülımdıqqa aynalıp jatqanday. Jalğız bolğan soñ özimdi qorgay almaytınımdı, aqtala almaytınımdı bildiruim kerek olarğa. (Qartañ kisiler ne degen baqtıttı, öytkeni olar jübatıladı... öytkeni olarğa eldiñ janı aşdı." Janı aşmadı. Jañbirdiñ bereket ekenine ilanbağandarı üşin, bälkî.) Tañğı as jep otırğan edi olar."Şay işesiñ be?" dep sūrağan edi Gülten. Alıdñ "Bül qaşan işpeytin edi, qara su berseñ de işer" dep aytuın kütıp türmın. Ünsiz qaldı. Meniñ oqı almağan gazetterimdi betin bürkep alğanday, oqip otır. Körgisi kelmey, jek körip otırğan bir nürsesi bar sıyaqtı. Mañdayı jırılıp ketken; közi bürinğı jılulıgın joğaltqan. Gülten nanğa may jağıp jatır."Qarnım toq, Gülten raxmet" deymın. Tabandap türıp aladı, üstemeletip. Közimiz üşirasıp qaldı. Uğımtaldıqpen, sezimtalıqpen qaraydı. Köz janarımdağı jas. Ne bolsa da jüta saluı kerek. (Jañbir bastalmaptı. Būğazğa baruımızğa bolatın edi. Jağalau lokantaları, balıqtıñ türleri."Sender meni Bodrumğa şaqırmadıñdar, biraq men senderdi balıq jeuge şaqıramın". Aytayın degenderimdi jol boyı jattağan-dım. Pısıqtıqpen?, qayğı-müñsiz, jaybaraqat aytuğa tırısatin sıyaqtı edim. Osılay bolatın sıyaqtı edim. Jañbirdiñ

jauatının tek qana balgerdiñ balı kuager bola alatın. Kün şuağı mol, köktemniñ jaqındağanın bildiretin bir qıs tañı.)

"Bodrumğa barıñdar. Qalasañdar bükil jağaladı aralañdar. Qayıp kelgen kezderiñde men sendermen söylespeymin. Söylespeum gerek. Öz-özderiñmen barıñdar. Men sıyaqtı jalğız emessiñder; ekeuiñ muniñ da qızığın köriñder. Kün säulesi tek qana senderge şapağatın töksin. Teñizdiñ salqın ilğalınıñ qızığın tek qana sender köriñder. Dedim ğoy, qalasañdar bütün jağaladı..."

Sosın Alî gazet oquın toqtattı. Az-maz söylesken dey boldıq. "Ne boldı?" dep sùradı. "Bùlayşa şıǵıp kelgeniñe qarağanda birdeñe bolğan ğoy." Jatın bölmege ketti. As üyde Gültenmen oñaşa qaldıq. (Jañbırdıñ terezege tüip jatqan alğaşqı tamşılardı men terezede tamşılardıñ köbeyui.)

"Sebetten bas tarttım. Sebet bolmasın."

"Ne qalaysız." Közi Äli plaşşımında, barqıt şalbarımniñ batpaq balağında.

"Fıalka qanşa tùradı?"

"Bir soǵı on lıra"

"Bùlar ne?"

"Bünü al dep keñes bermes edim. Eki kündik. Fıalkalar jas."

Attarın bilip alayın dep edim. Şegirgüldi de ùnatamın.

"Fıalkalar qımbat. Öte köp jiberetin edim. Ülken bir qorappen."

"Sizdiki jön. Biraz qımbat bolar. Qanşa lıralıq bolsın?"

Podezde meniñ tüsuimdi kütüp turgan Gültenge gül jibergim keledi. Bükil osı jerdegi gülderdi jibergim keledi.

"Qalampir soǵın äzirlesek pe eken? Qalampir da ädemi boladı." Japıraqtarı qurğap tüseyin dep turgan qalampırdı körsetti. Unatpadım. Qarar beruim gerek. Qız şaşaqtı belbeuimen oynauın üdete tüsti.

Tuflımdı kñip türüp teñselip kettim. Bauı Äli şeşuli. Alî esiktiñ janında tūr. Qabırğanı ùstay aldım. Qabırğada qolımniñ izi qaldı. "Kırlettım Gülten" dedim. "Ešteñ etpes, sürtermiz" dedi. Kelip bara jatıp işimde bir nãrseler üzilip tuskendey boldı. Olarğa %oor kelgenimde endi qayıp olardı köre almaytın şıǵarmın dep oylaymın. "Endi qaşan körisemiz?" dep sùray almaymın. "Telefon soǵıp, xabarlasarmız" deymen ünemi. Būgin olay demedim. Tuflımnıñ bauın bayladım. Qolımdı plaşşımniñ etegine sürttim de olarğa ùsındım: "Qoş sau bol, Gülten, qoş sau bol Alî." Alî podezge şıqpadı. Demalı künü tañınıñ raxattarın buzuğa qaqım joq.

"Dospız. Senderdi jaqsı köremin."

"Raxmet, Kemal."

"Jan-tänimmen aytıp türmin. Auiq-auiq jalğızdıqtan qurtılıdın tek bir jolı Alî men sen ekeuiñ ekenin oylaymın."

"Biraq, sen bül jalğızdıq seziminen qurtılıñ gerek."

"Kemaldıñ burjuva ekenin ùmitıp ketesin, Gülten"

"Alî münü sağan qaljiñdap aytı."

"Men de qaljiñdap aytım. Burjuva emespin."

Jelatın qoraptı bir jas bala alıp keldi. Keşki tamaqqa Alîlerge barğan-dım. Şağın dastarxanda jaqsı uaqıt ötkizdim. Dostıq- eñ soñğı baspana. Jelatın qoraptıñ auzın aşıp jatır qız. Qolı ikemdi. "Taza bir aşaq quttıqtau qağazı bar ma?" Jas bala qağazdı ùsındı. Stoldağı qalamdı qolıma aldım: Süyikti Gülten; adamdardıñ jalğızdığın sen sıyaqtı bölisken eşkim körmedim. Būgingi tañ üşin sağan raxmet aytamın". Qalamdı alğan jerime qoydım. Qızğa adresti aytım. Şaşaqımen oynauın endi toqtattı. Adresti dãpterger jazıp jatır. "Tura jetide jiberuleriñizdi ötinemin." Külümsirep, "Alañdamañız, " dedi.

Eñ jaqsı körgen jaz mausımı da eşkim bas süqpağan demalı bölmesi men kişkene balkon arasında ötip ketti. **Birsarındılıqtıñ kişipeyildilik, sezimtalдық sıyaqtı mağınalı sonsızdıqtıñ üşı-qıırına oñaşa ketken bir jaz mausımı.** Baspaldaqpen şıǵıp kele jatıp, ünemi osığan ùqsas tebirenisti sezinuşi edim.

"Bala keziñnen beri osındaysıñ. Tük özgermediñ, ünemi bireulerdiñ üyinde. Tipti keşe keşe ğana olardıñ üyinde ediñ ğoy."

Bala kezimnen beri osındaymın. Tük özgermedim. Ünemi bireulerdiñ üyine quştar

bolıp tûramın. Alîdiñ üyinde neni ûnatıp edim? Basında oyun sîyaqtı edi, sosın bas tartuım qındap ketti... Şarşap-şaldıǵıp jùmıstan kelgende auıǵsınbay tamaq dayındaıı Gültenniñ. Alîdiñ senim körsetui, qor körmeui. Tez -aq bite-qaynasıp kettik. Alî öziniñ ömirin qatıp qalǵan bir, eki sızıqpen sızıp tastaytın: Üskidarda tuǵan, joqsılıq, jùmıs istep jürip oqıǵan jıldar, Gültendi ûnatui, üylenuleri... Üskidar- meniñ bala kezimde jîi-jîi botagöz jînap, balalıq şaǵımdı ötkergen bir audan. Jîi-jîi barıp-kelip tûratın bir jer. Mâñday jazıma qanşama senbesem de bir türlü Üskidardan qûrtıla almaymın, ol meniñ mañdayıma jazılǵan. Eşqanday küna jasamasam da menen oş alıp jatqanday. Alîdiñ qauısqan salauattı tırşiligin añsaymın. Bül qızǵanu emes. Olardıñ baqıttı boluına tilektespin. "*Jası kelgender ne degen jaqsı...*"

(Basqa bireulerdı tabuım kerek. Köpten beri körmegen tanıstar. Esikti aşa salısımın qanuları kerek. "Tünde birge edik, tañ atpay sen qoñırau şalıp oyatıp jiberdiñ. Öte özimsiñ." Jañbir toz-şañdı tazalay almay-aq qoydı. Qazır balşıq.) Güldi saǵat jetide jiberedi. Anau jas bala aparadı. İşinen meni boqtar; "Mına jañbırda..." dep. Biraq, ol gül bir qanış, mereke, köñil köteruge jiberilip jatqan joq. Bir sezimdi bitirdim, soñına keldim. Ötken jaz turalı esebi joq köp esteligim bar. Otız jastarıdaǵı bir adam emes Alî. Qayta kün ötken sayın jasarıp, bala bolıp keledi. Jasarui sıyqırǵa, sırǵa tolı. Jazǵı bir kînoteatrdı Gülten ekeuimizge gazdı su alıp jatır. Jazǵı kînoteatrdı öte qızıqsız bir fîlm körüp otırmız. Gülten men Alîdiñ külimsireui. Olarǵa qosılıp, xa-xalap külip otırmın. Közime jas kelip qaldı, Alî külip otırmın. Qosılıp otırǵanday külemin. Jazdıq kînoteatrdı köpşilik tarauda. Gülten maǵan birdeñe dep jatır. Maǵan qızıqtı bir nârese aytıp, túsindirip keledi. Ekeuleriniñ moyındarına asıla tûskim keledi. Ğajayıp asıp-tasu. Maǵan jaraspaytın asıp-tasu. Salmaqı boluıñ kerek dep üyretken meni. Eki közim asgaltuıñ kiriñki, şıǵıñqı tastarında.

"Taǵı da xabarlasarsıñ, Kemal!"

Xabarlaspaytınımdı Gülten bileği. Podezde mûnşama uaqıt tûrmas edi. Sonday qapalandım. (Abıroyım tögildi.)

"İşim pistı, senderge keldim."

"Tamaq jep pe eñ?"

"Bosqa äureleymin seni, Gülten."

"O ne degeniñ, Kemal. Qalay bolsa da tamaq pisip jatır"

Gül jiberuim beker, qıısını joq. Gül dükenine qayıp barıp, bas tartqanımdı aytayın. "Özim aparatın boldım; qoraptı maǵan beriñder", dermin. Aydala bir jerde laqtırıp tastarın; jügirip ketsem eşkim eşteñe túsınbey qalar. Alî kädimgidey ürsar. Gültenniñ meni ayauına şıday almaymın. Şasaqtı belbeuin bülǵaydı gül dükenindegi qız. Şalbarımnıñ balaǵı odan äri balşıq boldı.

Üyge barıp, Gültennen telefon kütuim kerek.

АТАТҮРІКТІҢ ЖАСТАРҒА АРНАУ СӨЗІ

Ататүрік

Ей, Түрік ұл-қызы! Сенің бірінші міндетің- Түрік тәуелсіздігіні, Түрік Республикасыны мәңгі-бақи күзету және қорғау.

Өмір сүруіңнің және келешегіңнің тек негізі осы. Бұл негіз сенің ең қымбатты қазынаң. Келешекте де сені бұл қазынадан мақрұм қалдырғылары келетін пасық ниетті ішкі және сыртқы жауларың болады. Келешегің мен республикаңды қорғайтындай бір жағдайға душар болсаң, мойныңа алған бұл міндетті атқару үшін жағдайың мен шарттарыңды ойлап жатпайсың. Бұл жағдай мен шарттар өте қиын ерекшелігімен белгілі болуы мүмкін. Тәуелсіздігің мен республикаңа қырын қарайтын дұшпандарың бүкіл дүниеде теңдесі жоқ үстемдіктің өкілі де болуы мүмкін. Зорлықпен және қулықпен әзіз Отаныңның бүкіл қорғандары басып алынуы, бүкіл кеме жасайтын орындарға жау кіріп алуы, бүкіл ордалар таратылуы, мемлекеттің әр бұрышы шынымен басқыншылыққа ұшырауы мүмкін. Бүкіл осындай шарттардан да қиыны және қауіптісі олар мемлекеттің ішінде болулары да мүмкін. Бұл билік иелері тіпті жеке бастарының пайдаларыны басқыншылардың саяси мақсаттарымен бірлікте салулары мүмкін. Ұлт жоқшылық жағдайында азып-тозып, күйзелулері де мүмкін.

Ей, Түрік келешегіңнің перзенті! Міне, осындай ахуал мен шарттар жағдайында да сенің міндетің - Түрік тәуелсіздігі мен республикаңды қорғау! Оған сенің күдретің жетеді, өйткені ол күдірет сенің текті қаныңда бар!

ҚЫЗҒЫЛТ ІНЖУЛІ ШАПАН

Өмер Сейфеддин

Биік күмбезді салқып Диван бүгін тіпті демін ішіне алғандай тыныш, көлеңкелі. Терезеден құйылып түскен кок, сүр, қою сары коктейль сәулесі, эйнектерінің жасыл түстес тереңдігінде бірігін, қоюлаһын жатыр еді. Жібекпен қапталған биік орындықтарда тізе бүгін отырған шаршацқы уәзірлер алдарындағы кілемнің реңкті өрнектеріне қарап қалған, ұзын ақ сақалын арық қолымен тарамдап отырған қартаң бас уәзірдің солыңқы көздері тым ұзақта, өте түсініксіз бір нәрсе ойлап отырған сияқты, тұңғыық бір нүктелерге қадалып қалған еді.

- Жүрек жұтқан бір адам ләзім, пашалар... деді, біз оның оқа мен алтынга, алмасқа малындырып жіберген елшісіне падишамыздың тым болмаса қолыны да сүйгізбеіік; тек тізесінен сүюіне мүрсат бердік. Шүбә жоқ, ол да есе қайтаруға тырысады.

- Шүбә жоқ.

- Күмәнсіз.

- Әлбетте...

Куббеалты уәзірлерінің толығымен өз пікірінде екенінің байыбына барған бас уәзір ойлағаныны ашық айтты:

- Бұл жағдайда бізден елші болып баратын адамның батыл болуы керек! Өлімнен де қорықпайтындай адам ләзім. Еліміздің атақ- даңқына тіл тигізетін әрекеттерге өзін қарсы қойсын. Өлімнен қорқып басына келетін қорлықтарға мойын имесін...

- Әрине!

- Уай, уай.

- Жөн...

Басуәзір сақалын сипалауын қойып, қолын тізесіне таяды. Түзеліп отырды. Басын жоғары көтерді. Жылтырақ сәлделерінің қаурысыны шошайып отырған уәзірлерге жеке - жеке қарады.

- Іске сәт, олай болса... Жүрек жұтқан бір адам табыңдар, деді. Хажеганда, Ендерунда, Диванда менің ойыма ондай бір адам түспей тұр. Қапекі, сіздер де ойланыңыздар.

-....

-....

-....

Сопы, бейбітшілік сүйгіш, орнықты падишаның ұлаңғайыр еліне үнсіз, аз да болса ес болған Диван ойлана бастады.

* * *

Бұл елші жеті жылдан кейін әр асқақтығының, әр қылмысының

жазасыны бір мезетте тағдырдың "Жауыз" есімді жұдырығымен өтеген Исмаил Сафевиге аттандырылмақшы еді! Шаһзадалығыны атқа міну мен ат үстінде найзаласу, қару қолданудан басқа кітап оқумен өткерген Байезид-і Велі табиғатынан сондай жұмсақ еді. Тек өлең, хикмет, сопылықты ұнататын еді, соғыс, шайқас атаулыға жан-тәнімен қарсы еді. Уәзірлері сүйікті падишаларының тыныштығыны бұзбауды ең үлкен міндеттері деп білетін еді. Мұнымен бірге шекараларда қалай да болса ұрыс-керістің арты созылып, бітпей тұрған еді. Босна, Ефлак, Караман, Белград, Трансильвания, Хорватия, Венедик сапарлары бірінің артынан бірі жалғасып жатқан еді; Модон, Корон, Зонкийо, Сантамавро жау қолына түскен-ді. Құдды Станбұл Фатихінің ақыл-ойы-таққа отырар отырмас "қолецкесі жерге түседі" деп әкесінің мүсінін қиратып, сауабын алуға тырысқан діндар соны мұрагердің кезінде де сонбейтін бір жалын, ежелгі бір рух сияқты өмір сүретін-ді. Жан тыныштығын қалаған кезде машақаттан, әуреден қашатын еді. Әсіресе соғыс, от-жалын, зұлымдық ішінде әуресарсаңға түсетін-ді. Жоқ болып қираған Аққоюнлы Династиясының үйіндісінің үстінде Шах Исмаил әумесер бір салтанат құрған. Басып өткен жерінде қылтқан ағаш қалдырмай, ол жерлерді, әкесі мен атасы Жүнейттің басып алғаны үшін ессіз бір мақтанышқа масаттанып, құтырған Шах ойға келмейтін құбыжықтарымен оңына-солына тап-тап беруші еді. Өзіне бас сауғасын тілеп келген қарсы жақтың адамдарының өзін той-думанға шақыра отырып, тамақ сияқты қайнап тұрған тай қазандарға лақтырып, еттерінен салқын тағам пісіретін-ді, жеңіліске ұшыраған Өзбек падишасының бас-сүйегімен шарап ішкен бұл тас жүрек Шах, шынымен-ақ әлемде теңдесі жоқ қатыгездің бірі еді. Беязыт Диванының әдебиет құмар, салмақты, мінезді, уәзірлері оның айуандықтарын естеріне алуға да шыдай алмайтын еді. Бұл залым күндердің күнінде міндетті түрде біздің де іргемізге келіп зорлық қылар, шығыс аймақтарын да басып алар. Мұны бәрі де білетін еді. Өткен жылы Зүлкадрие әкімі Алаүддевленің қызына құда түскен еді. Алаүддевле де қызыны бермеген-ді. Исмаил тап болған бұл қарсылыққа шыдай алмай қаһарға мінді; он алу үшін падишаның шекарасыны бұзып өтті. Бейқам, қорғаусыз жатқан Зүлкадриенің жеріні басып алды, Диярбакыр, Харпут қорғандарын алды. Биік бір тауға қашқан Алаүддевленің ұлымен екі немересіні қолға түсірді. Шах Исмаил бұл бейшараларды отқа қақтап, еттерінен кебап жасатты. Еттерін шімірікпестен бағлан еті сияқты жеді. Мұндай бір айуандық шығыста бұрын-соңды болмаған еді. Соғыс қаламайтын падиша Анкараға Иахиа Пашаның қолбасшылығымен әскер жібергеннен басқа ештеңе жасай алмады. Бұл ах озбырлығымен бірге қу да еді. Османлы шекараларыны бұзып өткені үшін елшілерін бірінен кейін жіберіп кешірім де сұрататын-ды. Сол кезде Трабзон болысы болып табылатын Шехзаде Явуз әкесі сияқты сабыр сақтай алмай Тебріз шекарасын басып өтті. Байбурт, Ерзинжанға дейінгі бүкіл жеріні талан-тараж қылды, тіпті Шахтың інісі Ибраһимді қолға түсірген еді. Исмаилдің елшісі бұл зорлықты да айтып арыз қылған-ды. Османлы

жеріне болған соңғы жорықтардың падиша үкіметіне қарсы емес тек қана Алауддевлеге қарсы жасалғанын баса отырып айтқан-ды. Міне, Диванда бұл әккі, залым, тасжүрек, құркеудеге қарсы жіберуге тұратын бір елші табылмай тұрған-ды; өйткені өзіні Османлы Ханьмен тең тұтқан, тіпті бүтін шығысты жортып, жиһангерлік қылған бұл әумесер алдына келіп тұрған үкімет өкіліне күмәнсыз орынсыз әрекеттер жасаудан да тайсалмайды; орынсыздықтарға жауап бергендерді, қарсылық қылғандарды қылышқа түйреп, терісін сыпырар; адам ойына келмейтін айуандықпен жабайы түрде өлтіретіні айдан анық. Бас уәзірдің оң жағында бағанадан бері үн-түнсіз, мүсін тасы сияқты отырған қызыл қауырсынды сәлделі орнынан қозғалды. Ақырып-ақырын солға бұрылды:

- Мен дәл осы елшілікке лайық бір адам білемін, деді, әкесі менің досым еді. Бірақ, өкімет қызметіні қабыл ете қоймас.

- Кім?

- Мухсин Челебі.

Бас уәзір бұл адамды танымайтын еді. Сұрақ қойды:

- Осында тұрады ма?

- Иә.

- Не істейді?

- Біраз ауқатты. Уақытыны оқумен өткізеді. Тани қоймассыз, мырзам.

Ешқашан да үлкендермен тамыр таныстығы болмады. Мансапқор емес.

- Неге?

- Білмеймін, бірақ әр нәрсенің уақыты бар дейтін шығар.

- Таңқаларлық жай...

- Бірақ өте жүректі. Ындықтан таймас. Өлімнен тайсынбас. Бірнеше рет те қаза қылыпты. Жүзінде қылыш жаралары бар.

- Бізге елші болар ма екен?

- Білмеймін.

- Өзін көрсек бір рет..

- Білмеймін, шақырғанда қала қояр ма екен?

- Неге келмейді?

- Келмес, солай... Өмірге құнғар. Шахпен кедей оның ойынша бірдей.

- Ел- жұртыны сүйеді ме?

- Әрине. Сүйеді деп ойлаймын.

- Онда біз де оны өзіміз үшін емес, ел-жұртының алдында қызметіні атқарсын деп шақырамыз.

- Байқап көрейік, мырзам.

.....

Бас уәзір сол күн кешке хатшысыны Мухсин Челебидің Үскідардағы үйіне жіберді. Онда ел- жұрт, халық туралы бір мәслихат үшін өзімен сойлесетінін, жасқаншақтамай, міндетті түрде ертең келуін өтініп жазған еді.

* * *

Таңертеңгі намаздан кейін сарайдың қабылдау бөлмесінде, Үнді матасынан тігілген ауыр перделі, шағын, алақолецке бір бөлмеде хатшының әкеп тастаған қағаздарын оқын отырған кезде, бас уәзірге Мухсин Челебидің келгені туралы хабар берілді.

- Әкеліңдер мұнда...

Деді. Арада екі минут отыр отнес бөлменің маржан әшекейлі есігінен ұзын қияқ мүртты, ірі, тұлғалы, жайдары бір адам кірді. Беліндегі оқшантайы бос еді. Жіңішке қара қасының астында ірі көзі жарқ-жүрқ етеді. Бүкіл құлдарының бас изегіштігіне, құлшылық ұруларына үйреніп қалған бас уәзір, біраз аяғына жығылуын күтті. Өзі отырған тығыз жүннен тоқылған матамен қапталған арқа сүйейтін жері жоқ, жастықты төсектің кернеуіндегі үнемі құлдар сүйетін оқалы шашақтың домалақ басы іші бос кішкене бір бас сияқты таңғалып қарап тұрғандай еді. Бас уәзір сойлейтін ештеңе таба алмады. Мұндай кеудесі шығыңқы, басы жоғарыда, тәкәппар адамды өмірінде бірінші рет көріп тұр еді. Куббе уәзірлерінің өзі де оның қарсысында екі бүктеліп тұратын-ды. Мухсин Челеби кәдімгідей табиғи бір дауыспен

- Мені шақыртыпсыз, не айтайын деп едіңіз, мырзам? деді.

- Әлгі...

- Мархабат едіңіз, мырзам.

- Мархабат ет, ұлым, былай біраз ыңғайланып отыр да...

Мухсин Челеби жасқанбай, қысылмай, езіліп, бүгілмей табиғи әрекетпен өзіне көрсетілген орындыққа отырды. Бас уәзір әлі де болса қолындағы бүктеулі қағаздарға қарап, ішінен: "Не қылған адам? Дені сау ма өзінің", деп ойлады. Әрине... сау. Бұл Челеби өте ақылды адам еді. Мәртке де, арамзаға да мұқтажы жоқ, өзіне жетегіндегі байлығы бар-ды. Чамлыжа орманының артында үлкен сүт шаруашылығы мен жеке шаруашылығыны ұстайтын еді. намысымен өмір сүретін еді, ешкімге жалтақтамайтын еді. Кедейлерге, әлсіздерге, бейшараларға қарасатын, дастарханынан ешқашан қонақ үзілмейтін еді. Діндар. Бірақ тақуа емес-ті. Дінге, ұлтқа, падишаға деген сүйіспеншілігіні жүрегінде сақтайтын. Үкіметтің ұлылығыны, құтты екенін жақсы түсінетін. Тек мұраты: "Алладан басқа ешкімге бас имеу, құлға құл болмау. Білімді, кемеліне келген адам екені әркезге мәлім еді. Ибн-и Кемал ол туралы сөз қылғанда: "Менің оқытатын!" дейтін. Ақын-ды. Бірақ өмірінде әлі ешкімге мақтау олеңі жазбаған еді. Тіпті мұндай мақтау олеңдерін оқымайтын да еді. Жасы қырықтан асқан. Мансапқа апаратын жолдардың ешқайсына да бұрылмады. Жиегінде алтын, мине гүлі бар жәннетті еске түсіретіндей нұрлы жолдардың соңында "кір қолдардың " да бар екенін білетін. Адамзат оның көзқарасы бойынша өте жоғары, өте ұлы. Адам Алланың жер бетіндегі ізбасарлары. Адам бүкіл жаратылыстың ең ұлысы. Құйрығын бұлғаңдата-бұлғаңдата иесінің аяқ киіміні жалайтын итке жалтақтық өте жарасар; бірақ, адамға... Мухсин Челеби әр түрлі қорлыққа мойынсұна отырып, жер бауырлағыштар сияқты биік мансапқа екі бүгіліп тырбанған, сүрініп- қабынған, әркімге күлкі болған аш көздерді,

сән-салтанатты жерлерге мұрныны тығатын тұрақсыз құлдық ұрушыларды суқаны шүймейтін. Тіпті бұларды қормеуі үшін кісікік те болып кеткен бір кездерде. Тек соғыс кезінде әскерлерге қолбасшылық ету үшін ел ортасына шығатын. Салмақты да еркін, табиғи отырысы бас уәзірді таң-тамаша қалдырды. Бірақ, ызаланбады:

- Тебрізге бір елші жіберетін едік. Біздің атымыздан барар ма едің, ұлым?

- Мен бе?

- Иә.

- Қандай жұмыспен?

- Ойлағанымыздай адам табылмай тұрғаны да...

- Мен бүгінге дейін үкімет мансабында қызметке кірмедім,

- Неге кірмедің?

Мухсин Челеби біраз тоқтады. Жұтқынды. Күлімсіреді:

- Өйткені мен мойын имеймін, қол сүйіп құлдық ұрмаймын, тағзым етпеймін, олай болса бүгінгі үкімет айналасындағылар отырған жайлы орындарына мойын иіп, қол сүйіп, тағзым етіп, тіпті әркімнің аяғыны жалап, мың түрлі жалтақтаумен, екі жүзділікпен, бас шұлгумен орлегендері үшін айналаларына үнемі қорлық толы өз басынан кешірген жағдайларының сұрықсыз әрекеттерін қайталағандарды жинайды. Пір тұтатын адамдары, қоңіл көтеретін адамдары, қамқорлық жасаған адамдардың түгелге жуығы мүләйім, өтірік күлетін, әденсіз, намыссыз, масқарампаздар, қасиетсіз жарамсақтар. Мәрт, дұрыс, намысты, ешкімге тәуелсіз, ар-ұжданына құлақ асатын бір адам қорді ме, бірден араздасар, бойын аулақ салуға тырысады. Гедик Аһмет Паша неге қанжарланды, Пашам?

-.....

Бас уәзір ақырындап тісіні қайрады. Көзін сүзіп қарады. Ызадан қолындағы қағазды мыжғылады. Ашулана алмады. Бірақ ашуланған кездерінде болатын бір діріл пайда болды жағында. Уәзір емес, тіпті желекшілер қолының қолбасшылығын атқарып жүрген кезінде де табактастары да мұндай жөн сөз айта алмаған еді. Қайтадан "шынымен де дені сау ма" деп ойлады. Жынды болмаса... бұл не қылған докірлік. Мұншама докірлік әлем заңына қарсы емес пе? Көзін одан әрі сүзе түсті. Ішінен: "Мынаның басыны алдырсам..." деп те ойлады. Есіктегі жасауылдарына айғайлау үшін аузыны ашайын деп қалды. Аяқ астынан ұжданының - бірақ қай жері екені белгісіз, әйтеуір бір жерінен келген тереңдегі даусыны естіді. Міне, сен де жалтақтық, сайқалдық, қошамет жолдарымен орлегендер сияқты жөн бір сөзді көтере алмайсың. Сен де қарсында мәрт бір адам емес, аяғыңды жалайтын бір ит, қорлаудан екіге бүгілген масқарампаз, бір пәстік қалайсың!" Сүзілген көзіні аңғты. Алақанындағы қысып ұстап тұрған қағазды жанына қойды. Қайтадан Мухсин Челебиге қарады. Ортасында кең бір қылыш жарасының ізі жарқырап тұрған кең маңдайы... Қызғылт еріндері... жаңа ғана

ұстараланған ақ, қалың мойны... біраз үлкендеу, сәл қисық мұрны... жіңішке сәлдесі... құдды Шехнаме кітабы парақтарында көрінетін ескі қаһармандардың суретіне ұқсайтын еді. Иә, бұл маңдайына жара салынса да, жерге құламайтын, жанды бір қаһарманның дәл өзі. Ынсабы бар бас уәзір ұжданының руһына сестенген даусыны өркөкіректігінің қараңғылығына көме салмады! Дәл біздің іздеген адамымыз, міне..." деді. Мұндай батыл бір адам еліне қарсы, халқына қарсы ешқандай қорлыққа тізе бүге салмайды, өлімнен қорқып, басына келетін қорлықтан тайғанақтап бас саудаламайды. Сәлдесінің қауырсыныны сәлден қозғалақтатты.

- Сені Тебрізге елші қылып жібереміз.

Мухсин Челеби:

- Қол астыңызда мұшпама мергендер, хатшылар, уағызшыларыңыз бар. Неге олардың біреуін жібермейсіз?

- Сен Шах Исмаил деген тексіздің кім екенін білесің бе?

- Білемін.

- Ел-жұртыңды сүйесің бе?

- Сүйемін.

Әкім бас уәзір түзелін отырды. Арқасына сүйеніп отырды.

- Жарайды, олай болса... деді, бұл тексіз "елшіге зауал тигізбеу" қағидасын қабыл етпес. Бізбен бәсекелес дауасы бар. Ұрыс алаңында бізге қыла алмағанын біздің жіберетін елшімізге қылар. Айуандықпен өлімге де қиюы ықтимал. Өйткені Алладан қорықпайды. Олай болса, елшімізге жасалған қорлық үкіметімізге де жасалды деп ойлауға болады. Бізге керек адам қорлық, жәбірлік көрсе де, жеке басынан қорықпасын... Көрген қорлықты дәл солай ол тексізге қайтарып берсін. Еліңді сүйетін болсаң сен бұл іске жан пида етесің.

Мухсин Челеби ойланбастан:

- Қабыл еттім, мырзам, бір шартпен...

Деді.

- Қандай?...

- Қалай десек те бұл бір жанпидақ, жанпидалық ақылы болмас. Ерікті түрде болар. Елі үшін ақылы жасалатын жанпидалық не болса болсын, ақиқатына жүгіпсек жеке бас үшін ақша табудан басқа ешнәрсе емес. Мен ақы, мансап, жалақы қаламаймын. Құрметпен бұл қызметті атқарып шығамын. Ыртым осы.

... Бірақ, ұлым бұл қалай болады? Оның елшісі үлде мен бүлдеге оранып, көркем киініп келіп еді. Аттары, атқосшылары тамаша. Біздің елшіміздің аттары, атқосшылары, жабдықтары одан да керемет, оны екі орап алатындай болуы керек... Бұл үшін міндетті түрде қазынадан бірнеше мың алтын береміз.

Мухсин Челеби бұрылды. Алдына қарады. Кейін басын жоғары көтерді:

- Жок, деді, қазынадан бір тиын да алмаймын. Керек болатын сәнді жабдықтаулы аттарды, жасаулы атқосшыларды өз ақшаммен қамтамасыз етем. Тіпті...

-.....

Бас уәзір көзіні ашты.

-... Тіпті иығыма Шах Исмаил өмірінде қормеген ерекше бір нәрсе киемін.

- Не киесің?

- Оқашы Тороғлының алтынмен аптап, күміспен қаптаған Үндістаннан әкелінген матадан тігілген, әшекейі Венедиктен әкелінген "Қызғылт Інжулі Шапаныны" аламын.

- Не... Оншама ақшаны қайдан табасың, ұлым?

Бас уәзірдің таң қалатындай жөні бар еді. Бір ай бұрын тігіліп біткен, әр тарабы сирек кездесетін қызғылт інжулермен көмкерілген, бұл шапанның атағыны Стамбалда естімеген жан қалмаған-ды. Уәзірлер, елшілер падишахқа сый тарту үшін Тороғлына барып оны сұраған сайын, ол да ақысыны арттыра түсетін еді. Мухсин Челеби бұл әйгілі шапанды қалай алатынын түсіндірді:

- Жеке шаруашылығым мен сүт шаруашылығымды, үйімді кепілге беремін; саудагерлерден де он мың алтын қарыз жинаймын. Екі мың алтынды аттар мен атқосшыларға жұмсаймын. Қалған сегіз мың алтыңға да бұл шапанды аламын.

Бас уәзір бұл әрекетіні мақұл деп таппады:

- Келгеннен кейін бұл шапан саған керек болмас. Байлықты көрсету үшін ғана жасалған нәрсе. Байлығыңды қолыңнан шығарып аласың.

- Жок, сегіз мың алтыңға алатын шапанды алты айдап кейін Тороғлы менен қайтадан жеті мың алтыңға алар. Жеті мың алтыңға мен шаруашылығымды кепілден құтқарып аламын. Қалған борышымды өтей алмасам әкемнен жәдігер қалған сүт шаруашылығы басы бүтін үкіметке кетсін! Үкіметтен үнемі ала береміз бе? Біраз да берейік!

-.....

.....

Мухсин Челебимен сөйлескен сайын бас уәзірдің танданысы ұлғайып келе жатыр еді... Жүрегі жай тапты... Міне, тұрпайы, күркеуде бір билеушіге күшіңді білдіру үшін жіберуге тұратын адам табылған еді. Күлімсіреді, ауыр сәлдесіні қозғалақтатты. Мәжілістің әлжуаз, қорқақ, есенгері іштерінде ақсүйектері жандары мен байлықтары десе жапын түсетін еді. Бұлардың біріні елші қылып жіберсе, ел абыройынан бұрын алатын ақысыны ойлап, өзіне көрсетілген әр жәбірге бас ие салады. Бас уәзір Мухсин Челебиді тамаққа дейін де ұстай тұрғысы келіп еді, сөзі өтпеді, кетерде оны сонау дәлізге дейін шығарып салды.

... Алты ай ішінде Мухсин Челеби үлкен шаруашылығыны, сүт шаруашылығыны, үйіні кепілге берді. Саудагерлерден ақша жинады. Аттарыны, атқосшыларыны жабдықтады. Шыны керек, мұның бәрі теңдесі

жоқ тамаша еді. Сапардан келген соң жеті мың лираға қайта беру шартымен Тороғлыдан әйгілі Қызғылт Ынжулі Шапанды да алды. Жас әйелі мен кішкене екі баласыны туыстарының үйіне тастады. Алты айлық нәпақаларыны қолдарына берді. Соңында падишаның хатыны қолына алып ұзақ жолға шықты. Ауыл-ауыл өткен сайын бұл жаңа елшінің сән-салтанаты, әскерлері, анау ынжулі шапанның атағы бүкіл Анадолыдан өтіп, Шах Исмаилдың өлкесіне де жеткен-ді.

Мухсин Челеби бір күн Тебріз қорғандарына көздің жауын алатындай салтанатпен келік кірді. Бұл шағын астананың әшекейге, жасауға, жылтыраққа құштар халқы Стамбул елшісінің шапаныны көргенде таң қалысып, таңдай қағыстылар. Қала, сарай төңірегі, бүкіл қауым шапанның хикаясыны сөз қылып жатқан еді. Исмаил Шах Қызғылт Ынжулі Шапанды тек ертегілерде ғана естігені болмаса оның қандай нәрсе екенін де білмейтін-ді, көрмегенде еді. Өзінің әлі көре алмаған нәрсесіне ие болған бұл бай елшіге деген бір терең қастандық бар-тып ішінде. Оны қорлыққа ұшыратып, езгісі келді. Оңаша кездесуден бұрын тақтың артына баскесерлеріні жасырып қойды. Тақтың алдындағы алтын, күміспен зерленген кілемдерді, жайнамазды алдырып тастады. Оң жағында уәзірлері, сол жағында жауынгерлері сап түзеген-ді.

...Мухсин Челеби кең мәрмәр ернеулі ашық есіктен еркін адымдармен кірді. Ілгері жүрді. Басы әр уақытқысы сияқты жоғарыда, кеудесі әр уақыттағыдай алда еді. Қойнынан шығарып, құтты хатты сүйді. Басына тигізді. Сосын алтын тақтың үстіне алқызыл, жасыл, көк, күлгін жібек мата үйінділерін құшақтап, байрақтармен байланып тастаған сияқты мүсәпір жыртқыш күс бейнесіне ұқсап жүрелеп отырған Шахқа хатты ұсынды. Аяғы сүйілмеген Шах ызадан бозарып кетті. Көзі де шарасынан шығайын деп қалды, хатты алды. Мухсин Челеби тақтың жанынан шегініңкіреп, айналасына былайша бір көз тастап алды. Отыратын ешнәрсе жоқ еді. Күлімсіреді. Ішінен "мені мәжбүр аяқта тұрғызып қойыр құрмет көрсеткілері келіп тұр ғой деймін..." деді. Бір мезет ойланып алды. Бұл қорлыққа қалай жауап беруі керек еді? Бірден иығынан Қызғылт Ынжулі Шапанды шығарды. Тақтың алдына жерге жайып тастады. Шах Исмаил, уәзірлері, қолбасшылары ызаса булығып-ақ тұр, соңып күтін тұр. Бұдан кейін Мухсин Челеби бұл қымбат шапанның үстіне малдасын құрып отырды. Жіңішке, құбыжық аждаһаның суреттерімен безендіріліп тастаған үшкір күмбездің алтынмен, күміспен қапталған жиегіні шыңылдатқан зор даусымен:

- Хатыны табыс еткен бұл ұлы падишам- Оғыз Қара Хан нәсілінен! деп ашынын тұрып айтты, дүние жаратылғанынан бері оның үрім-бұтағынан ешкім құлдық қылып көрген емес. Бері де Хан. Жаратылыстарынан бері билеуші болған бір падишаның елшісі, ешбір богде падишаның қарсысында түреген тұрмас. Өйткені, оның падишасындай асыл падиша бүкіл әлемде жоқ. Өйткені...

Мухсин Челеби дорекі түркшесімен даусыны көтеріп, сөзін жалғастырған сайын фарсыша білмейтін Шах бір қызарып, бір сарғайып,

бір сұрланып тұрған- ды, қолындағы қатты қобалжудан аша алмай тұрған хат дір- дір етіп тұр. Тақтың артындағы баскесерлер қылыштарыны қынынан суырып, әзірленіп тұр еді. Мухсин Челеби даусы тас жаратындай гүрілмен ашынып сөзіні жалғастырды. Әскерлер, уәзірлер, баскесерлер, сарбаздар билеушілеренің сабырына таң қалды. Тіпті іштерінен келбіреулері күңкілдей бастады. Мухсин Челеби сөзіні бітірген соң, мұрсат сұрамастан орнынан тұрды. Есікке қарай тура жүрді. Шах Исмаил тастай сілейін қалған. Чалдыранда аяққа тапталатын абыройы бүгін бір ғана түріктің оттай жанарымен езіліп, күл-талқаны шықты. Мухсин Челеби сыртқа шығып бара жатқанда, өзі сияқты таң болып, сілейін тұрған атқосшыларына:

- Ананың шапанын беріңдер беріңдер.

Деді.

Сарбаздарының біреуі тұра жүгірді. Тақтың алдында жаюйы жатқан шапанды жинады. Түрік елшісіне үлгіріп жетіп:

- Мархабат етіңіз. Шапаныңызды ұмыттың барасыз.

Мухсин Челеби тоқтады. Күлді. Есіктен шығып бара жатып, артына тура бұрылып, Шах естегіндей дауыспен:

- Жоқ, ұмытпадым. Оны сізге тастап барамын. Сарайларыңызда ұлы падишахтың елшісінің отырып тізе бүгетін бір төсеніш, жайнамаз да жақ екен... Мұны білмейтін бе едіңдер? деді.

... Келген жолымен күндіз- түні шауып отырып, еліне оралды. Үскідарға келген кезде Мухсин Челебидің қалғасында соқыр тынып да қалмап еді. Жасаулы атқосшыларына:

- Перзентерім! Астарыңдағы атты, оның жабдықтарыны, үстеріңдегі киім- кешекті, белдеріңдегі қымбат тастармен комкерілген қанжарларды сендерге атаймын. Менің сендерге еңбегім сіңсе, сендердің де үлестерің мол, солай емес пе?

- Дұрыс.

- Дұрыс.

- Анамыздың ақ сүтіндей, деген жауаптар алысымен, оларды босатты. Терең бір тыныс алды. Үйіне де бармай, теңіздің жағасына қарай шапты. Бір қайыққа отырды. Бас уәзірдің қабылдауына келді. Бітім хатыны Шахқа бергенін, ешқандай қорлыққа ұшырамағанын, Шахтан мұрсат сұрамай, коңіл аудармай Станбулга жолға шығып кеткенін мәлімдеді. Бас уәзірдің оның міндетіні мүлтіксіз абыроймен атқарып келетініне сенімі мол еді. Жол сапары, шонжарлар, көзтаныстары туралы кейбір мәселелерді сұрады. Челеби орнынан тұрып кетейін деп жатқан кезде:

- Мен сатып алайын деп едім, ұлым, шапаның осында ма?

Деді.

- Жоқ, әкелмедім.

- Аджемистанда сатып жібердің бе?

- Жоқ, сатқан жоқпын.

Ұрлатып алдың ба?

- Жоқ.

- Не істедің?

- Ешнәрсе!

-.....

Бас уәзір табандап тұрып, бірнеше мәрте сұрады. Шапанның сырыны шеше алмады. Мухсин Челеби қылған ерлігін айтып мақтанатындай томен ойлы адам емес-тін. Сол күні кешке Үскідарға қайтты. Ертеңіне жеті мың алтынға қайта алу үшін өзіне келген оқашы Тороғлына да шапанды не істігенін айтпады. Әрнәрсеге құштар Станбул да әйгілі Қызғылт Ішжулі Шапанның "қалайша, қайда, не үшін" қайда қалғанын біле алмады. Тебриз сарайындағы оқиға да тарих қойнауына сүңгіп кете барды, жұмбақ болып қалды. Бірақ ескі бай Мухсин Челеби осы шапан үшін берген ақшаларының борышынан құтыла алмады, жеке шаруашылығыны, сүт шаруашылығыны, мал-мүлкіні кепілден кері ала алмады. Елшілік сапарынан жәдігер қалған аты мен әшекейлі ат әбзелдеріні сатып, Қузгунжуктан шап-шағын бір бақша сатып алды. Оны күтіп баптады. Бала-шағасының наныны, күнкөрісіні тапты осылайша. Өмірінің соңына дейін Үскідар базарында көкөнісшілікті кәсіп қылды. Өте жұтау, аянышты, кедей бір тұрмысы бар-ды. Сонда да ешкімге мойын имеді, не де бүкіл байлығыны бір мезетте қолынан шығара салғаныны, осылайша ғаламат бір жанпидалық еткені туралы айтып, көлгірсін ешкімге жағымпазданбады.

ШОҚПАР

Өмер Сейфеддин

Шағын астананың шым-шытырақ көшелерінде бүгін халық әдеттегіден тыс ығы-жығы. Құдды коктем мерекесі сияқты.. Әйелдер әдетте демалыс күндері киетін кең жеңді, оқалы ақ көкірекшелерін киіп алған, еркектер жағы болса балағы кең ақ шалбарларын киіп, оларға құмыралармен шарап ұсынып жатыр, әйелдер шарап ішіп коңіл котеруде. Жас-кәрі, әйелдер, бала- шағаның үздіксіз уралаған дауыстары көпшіліктің ішінен әредік- әредік қайталанатын жанды иірім толқыны сияқты жаңғырығып келіп, сарай алаңында бір тұтас дауысқа айналып, кері оралып жатыр. Шіркеу қоңырауларының даусы шыңылдауда. Сарайдың алдында атты қаһарлы боярлар сапқа тізіліп күтіп тұр. Таңертеңнен бері ішкен шараптардан кейін бірталай басы айналған танымал капитан дулығасының қалқанын көтеріп қойды. Атының ауыр үзеңгілеріне аяғын тіреп біраз тұрды. Жолға қарады. Қасындағы бірінші офицеріне:

- Әлі көрінбейді.....

Деді.

- кешігіп жатыр.

- Иә.

- Не болды екен?

- Топас түрік дегенің осы енді... Салтанат рәсім дегенді білмейді.

- Осыған қарамай Визация мәдениетіне лайықпыз дейді.

- Қайда ондай мәдениет?

- Қайда?..

-.....

Лаяқ астынан үдеп қоя берген уралаған дауыстар екеуінің де ауыздарын жапты. Аттарының ауыздықтарыны керіп, біраз кері қарай тартты. Капитан масайрап, ес-ақылдары шығып бостандықтарын жеңіп алу қуанышыны тойлап жатқан халыққа қызығып қарап, коңілдене түсті. Жартылай масаң қыздар коңілді бозбалалардың құшақтарында волынканың әуеніне ілесіп билеуде; "жасасын ханзада! "жасасын ханзада! деп үсті үстіне айғайлап қойып, жаңа әміршілерінің құрметіне құмыраларды бірінен кейін бірін тоңкеріп, ұшып-түрегеліп, орындарында тұра алмай билеп жатыр... Соңғы Ефлақтың тәжіні киген погты Терговичте быт-шығт қылған Мехмет бей бір жылы өзінің аймақтың әкімі деп жариялаған-ды. Бірақ, Ефлақтықлар бұл әкімге мойнып имей Зипс графы Заполядан көмек сұраған еді. Бұл қауіпті одақтан тайсақтаған Мехмет бей жылдамдатып оларға хақ, жеңілдік беріп, егемендіктерін таныған-ды. Ашық кок, бүлтсыз көкжиекте шыққан күн сәулесінің шапағы қаһарман бояр полкінің найзаларын алтынға бояп жатқандай. Капитан сауыт киген кеудесін көтеріп, мұң басқан көзімен халыққа бір, әскерлерге бір кезек- кезек қарап тұр, шпорасыны? атына тигізіп, оның алдыңғы екі аяғын кокке көтертіп тұр. Бірінші офицер ол сияқты депелі, корікті емес, жұқалтаң еді, ұзын шашы ағарып кеткен. Көсе беті әрі арық, әрі әжім-әжім. Коңілді капитан хора билегендер өтіп кеткен соң қайтадан атымен алға қарай аяңдады.

- Қап токпей жеңіске жеттік!

Деді. Қара атының жалыны сипап тұрған офицер:

- Қап токпеген жеңіске жете алмайды!

Деп, басыны шайқады.

- Here?

- Менің түріктерге деген сенімім жоқ...

- Күдіктене беруге де керек жоқ. Біз әлі ресми төңкеріске шықпай тұрып -ақ олар бізге" Өздеріңе бір елбасшы тағайындап алыңдар" деп хабар жіберген-ді. Біз оларсыз- ақ ханзадамызды тағына отыртқан едік. Қазір ғой, бізге үялмай қошемет көрсетіп жатыр.

- Сый грамотасы, ту, дауыл, шоқпар" жіберу қошемет, құрметтің белгісі ме екен?

- Онда не?

Тебіреніп тұрған капитан айдаладағы біреудің бетінен шапалақпен тартайын деп тұрғандай қолыны жоғары көтерді. Ашушаң бір тозымділікпен: - Бодандықтың белгілері... деді.

- Ешқашан! деп айқайлады. Біз бұдан кейін тәуелсіз бір елміз! Грамота тәуелсіздігімізді қуаландырады. Ту, дауыл, шоқпар... олардың падишамызға берілген сыйлықтары...

-...

Офицер жауап бермеді. Капитан сияқты ішімдікті көп ішпеген соң Түріктердің шыңдығы әлі де есінде еді. Қолыны мықынына сүйеді. Атының қара жалына қарап ойға шомып қалды. Шіркеу қоңыраулары құлағында шылқылдап тұр. Халықтың үдете түскен у-шуы бір сел сияқты сарайды кернеп жатыр, у-шу нөкер әскерлердің ұзын аттарын ызалаңдырып, тепкілендіртеді. Билеп жатқандардың ішінен зорға озіне жол ашып шыққан бір атты капитанға сәлем берді:

- Елші атқосшыларымен бірге мейманханадан шықты.

Деді.

- Жарайды.. Жапындағы атқосшыларының саны қанша екен?

- Үш жүз атты нөкер!

Капитанның сол жағында тұрған әскердің сөзі естіген офицер:

Үш жүз атты ма?

деп, бозарып кетті.

- Иә...

Бүгінгі салтанат үшін жауапты болған қызметші капитан күлді:

- Ах, Түріктер... Қиыншылыққа тап болды ма дереу кішірейе салады. Қайда ол ескі асқақтықтары? Қазір заман ауысты. Румелиде күштері қалмады. Қарашы, енді ханзадамызды аяқ астынан ұлы бір император сияқты көре қалды !

Бірінші офицер бұрышғыдан бетер бозарып, оңи құқыл тартып:

- Оны қайдан біліп қойдыңыз? деп сұрады.

... Елшілердің дәрежесі атқосшыларының санына қарап бағаланады, атқосшылардың санынан қандай дәрежеге лайық елші келгенін білуге болады. Падишаның сый- сыяпатын, грамотасын үш жүз атты кісімен бір елші әкеле жатыр!

- Елші бұларды жалғыз өзі әкелсе жақсы болар еді.

- Неге?

- Солай...

- Бірақ біз оны қабылдамай қоятын едік.

- Неге?

- Өйткені, олай болса біздің атақ-даңқымызға лайық болмайтын еді. Бір әмір кішіпейілдік, қайырымдылық сияқты. Бірақ, үш жүз кісілік атқосшымен келген бір елшінің қандай мақсатпен келгенін білесің бе?

- Не екен?

- Падишах біздің ханзадаға "Екі елдің терезесі теңдес, сенімен қатарласпын" дегісі келеді.

- Шіркін, теңдес болмай-ақ қойғанда... Үш жүз атты Ефлакка келмей-ақ

қойса етті!

- Сен алжыдың, Димко...

Бірінші офицер қиналып жымигандай болды. Жып- жылтыр бет әлпетінен бұл жағдайға паразылық таптықаны белгілі еді. Атының жалына қарап ойға шомып тұрған солыңқы көзін капитанға аударып:

- Мен алжыдым ба, ха?... Деді.

- Ұлаңғайыр Ефлақтың ішінде отырып алып, үш жүз аттыдан күдіктенесің. Бұлар елші атқосшылары... Әшекейлі найзаларына, алтын ат жабуларына, оқалы ер- тоқымдарына алдапба... Жалтыран көзге түскені болмаса, олардың қолынан түк келмес.

- Бұлар түрік емес пе?

- Түрік болса не болады екен?

- Қылыштары әшекейлі болса да кесер...

- Сен қорқақсың! Алақандай үш жүз атты ұлаңғайыр елдің ішінде не істей қояр дейсің?

-....

Капитан сарайдың алдындағы атты полкіне, олардың айналасындағы тығыз сапта тізіліп тұрған ерікті жаяу әскерлеріне бір көз жүгіртіп қарап алғаннан кейін атыны ойнақтата отырып офицерге бұрылды:

- Осы алаңның өзінде ғана төрт мыңнан артық әскеріміз бар! деді. Түріктер салтанатты рәсімде бір тұрнайылық жасаса бәріні түкірікпен түншықтырамыз.

Волынкалар бітті. Алаңдағы у-шу бірден тоқтады. Хора билен жатқан топ тарады. Ортадан кең бір жол ашылды. Падишах жіберген ұзын сәлделі түрік ақ атына мініп келе жатыр, ұзын шапанының етегі екі жақтан кеулеп келеді. Артындағы желіп келе жатқан оюлы ертоқымды, әшекейлі қылышы бар атқосшылары өмірлерінде бірінші рет көріп тұрған халыққа күле қарап келеді. Сарайға елу алпыс адым қалғанда қорғаушылардың атақты капитаны қызыл атыны тағы да ауыздығын кері тартып, алға қарай желіп кетті. Елшінің дәл алдына келді. Сәлем берді. Осылай тоқтады. Жанына жүгірін келген тәржімашыға аудармасын өтініп:

- Осы жерде аттан түсесіздер. Ханзадамыздың сарайына жаяу жүріп барасыздар, деді.

Қарапайым түрік:

- Жарайды...

деп, атынан түсті. Ол кең иықты, орта бойлы, салбыраққы мүртты, қараторы бір адам еді. Жалтыраған жібек шапанының ішінен көзге шалынған оқамен көмкерулі қою жасыл киімі мен әшекейлі белдігінің сән салтанаты толық денесіне онша жараспайды. Оның рекеттері сыпайы мырзадан гөрі бейжай әскерге тән еді. Кең алаңды үш жүз түрік аузы мұрнына дейін лық толтырып тұрған сияқты. тешріфатчы(тсеремонімейстер) капитан кеудесін керіп тәржімашыға тағы бір ұсыныс айтты:

- Атқосшыларың осында қалады. Оңаша жүздесуге жалғыз барасың, деді.

Әлгі түрік тәржімашыдан:

- Падишахымыз беріп жіберген сәлемдемелерді жалғыз өзім қалай тасимын, деп сұрады. Тәржімашы капитанға мән -жайды түсіндіріп, жауабыны түрікке аударды:

- Атқосшыларыңның ішінен үш әскер аласың. Олар да біздің артымыздан сарайға жаяу жүріп барып, оңаша жүздесу болатын жерге сый- сыяпаттарыңды

алып барады.

- Жарайды.

- Ал кәпі.

.....

Уралап өзіне қолмег көрсетіп қол соғып жатқан шат-шадыман көншілікке басып иіп, маңызданып қояды. Не деген құрмет! Анау- мынау емес бір түрік елінің елшісі артынан жаяу ілестіріп келеді. Сарайдың есігіне келіпше атынан ыргып түсті. Ол тәржімашының көмегімен жапындағы елші менен "терімен қапталған дауыл, қызыл бір дорбаға салынған бір ту, ауыр бір шоқпарды" көтеріп келе жатқан үш әскерге артынан ілесе отырып оңаша кездесуге қалай кірулері керек, қалай сәлем берулері керек, қабылдау кезінде қолдарыны айқастырып тұрулары керек екенін түсіндірді. Қылышын шығарды. Тас баспалдақтара бір дегенде шықты. Әуан дәлізден өтті. Сарайдың жаңа қызметшілері түрік елшіні қору үшін есікке қарай жүгіріп, жиналып жатыр. Елші үлкен сәлдесіні шайқалақтатып, сирек, бірақ нық адыммен келе жатыр. Айналасындағы өзіне қарап қызықтап тұрғандарға күлімсіреп, сәлем беріп келеді. Үлкен қара көзі керемет қуаныш шашын, жалт-жұлт етеді. Оң жақ қасы көтеріңкі. Сәлдесінің жиегіне тиіп тұр. Капитан тәж салонуна келген соң тоқтап, артына бұрылды. Түріктердің киімдерінде салтанатты қабылдауға жарасымсыз, үйлесімсіз ештеңе жоқ па дегендей зер салып тұрып түгеліне көз жіберіп, қарап алды. Сосын елшінің көзіне түсіп кеткен сәлдесіні жоғары қарай көтеріп, дүзетіп қойды. Ханзаданың қабылдауында қалай илетіндеріп ишаратпен көрсеткеннен кейін, екі жағында қылышты күзетшілер тұрған биік есіктің ердегіні ашты. Олардан бұрын кіріп, тақта отырған ханзадаға қарай жүріп барып, жерге дейін иілді де, кері қарай жүріп барып, сыртқа шығып кетті. Елші менен үш түрік ортада қалып қойды... Биік тақтың айналасында бүкіл бояр басшылары, дақты жауынгерлер, дуан басылары дізіліп тұр. Барлығы да түрегеліп тұрған еді. Ашық терезеден құйылып жатқан ала жарық сарайдағы тыныштықты ауырлатып, ығы-жығы салонға жапантүздегі храмға ұқсатып тұр. Елші сый грамотаны қалтасынан шығарып, сүйді. Сосын маңдайына тигізіп, екі көзі жерде ілгері жүре бастады. Оны тақта мүсін құсап қақшып отырған ханзадаға ұсынды. Ханзаданың оң қолында алтын аса таяқ бар еді. Сол қолымен бұл қағазды алды да, маңызсыз бір нәрсе сияқты қарады. Бұдан кейін сол жағындағы көк үкілі жас сарай қызметкеріне берді. Елші көзіні жерден айырмастан кері қарай жүрді. Ортадағы пөкердің иығынан шоқпарды алды. Шоқпар біршама ауыр, алтын жалатылған, жылтыраған сары шаппасы ұңғылы еді. Елші әлі де жерге қарап күлімсіреп келеді. Халықтың оның әрбір әрекетіні көзімен аңдып отыр. Елші тақтың алдына келді. Бірден... көз ілеспес бір жылдамдықпен бұл күшті шоқпарды жоғары көтеріп, ханзаданың алмас тәжіне қадады.

- Салонның ішінде ешкім қимылдай да алмады. Барлығы тұрған жерлерінде қатып қалғандай сілейді де қалды. Артынша шапанының астынан үлкен бір қылыш суырып алды да, улаһ тілінде:

- Міне, көрдіңдер гой... Тәуелсіздік аңсаушы бүлікші жазасыны шекті, деп айқайлады. Көздері жалындап, бойы да аяқ астынан алып дәулер сияқты ұзарып кеткендей, сәлдесі шошайып, салбыраңқы мұрты да тікірейіп кеткен. Бояр басшылары, сауыт киген жауынгерлер, қаһарман дуан басылары жаны жоқ адам сияқты қимылдай алмай, басы езіліп қалған өлі әміршілеріне қарап дірілдеп тұр. Елші салонның ортасындағы әскерлеріне бұрылды да:

- Хасан, далаға шық та дауыл шал. Мұстафа сен улахша дауысыңды аямай айғайға бас. Аландағы әскерлер дереу қару-жарақтарың тастап, тәслім болсын.

Сосын ту ұстаушыға :

- Тез, жылдам жүгір, алаңға ту тік! деп бұйырды.

- Құп болады!

- Құп болады!... деп, үшеуі де жүгіріп далаға шықты.

Сарайдағы халық сұр қабырғаларғағы айбынды, алтыннан ойып жасалған суреттер сияқты үн- түнсіз, тым-тырыс, жансыз тұрып қалған. Әлі де ешкімнің қимылдауға батылы жетпей тұр. Жүздері балауыз сияқты сарғайып кеткен кісілердің көз алдында жалғыз түрік шапанының ұзын етегіні иығына жамылды. Қылышыны қышына салып қойды. Көсіліп тұрып сөйліп кеткен бастың үстінен қап-қап шоқтарды алып, жерге тастады. Тақтағы өліні төмен қарай тартты. Оның орнына отырды.

Кәдімгідей ел түсінетіндей улаһшасымен:

- Қанекі, падиша атына маған бағыныңдар! деді. Себебі белгісіз бір үрейден сасқалақтап, қобалжып, тілдері байланып қалған қасқыр ішікті бай бояр басшылары, ұзын қылышты ержүрек жауынгерлер, болат қалқанды дуан басылары екі -ақ минут бұрын әміршілері болған ханзаданың әлі суи қоймаған депесіне қарамай, бір сәтте бүкіл Ефлақты бір-ақ соққымен басып алған мына қорқынышты түріктің қолынан жалма-жан сүйе бастады, бірақ жүзіне батып қарай алмады.

Сарайдың сыртындағы пөкерлер де іштегілер сияқты таң қалып, үрейден қимылдауға батылдары жетпеді. Қару -жарақтарын жерге тастап, берілді. Тек қана "Салтанатты рәсімді бұзып тұрсыңдар" деп қылыштарын сілтеген мас капитан мен бар күшімен қашпақшы болған бірінші офицердің бастары шабылды. Міне, бар -жоғы осы...

ИЗНИКТІ ЛӘЙЛЕК

Халдун Танер

Тіліңі аздап кесін, ұштап қойса құзғышың тотықұстан да жақсы сайрайтышы жайлы хабар ауыздан ауызға жайылды. Осындай бір операцияны бастан кешірген, дикциясы түзу бір құзғышың телевизорда Американың Гимніні орындағанын бәлкі де газеттен оқыған боларсыздар.

Құзғышың адамша сойлеуі немесе сойлемейуі, мені онша қызықтырмайды да, бірақ қараңыз, ләйлек түсініктеме беретін болса, оған қоятын бір-екі маңызды сұрағым бар. Алдымен, дінге және дүниеге қозқарасы туралы.

Қажы ләйлегің біз құстардың ішіндегі ең мұсылманы деп білеміз. Бір қызығы, шынында да солай ма?

Діни наным бойынша бойыңда рухани күші басым кісілермен сыйқырлы бір байланысы болғанына бұл құстардың күлшығас, кесенелерді айпалын ұшуы дәлел бола алады. Ал, олардың қажылығын болса, белгілі болғандай, оңтүстіктен келгені үшін, сондай-ақ, діни ескерткіштерді тобедеп айпалуы дәлелдей түседі. Бірақ мен өз көзіммен бұл ләйлектердің Сүлейманиені айпалып ұшқаны сияқты Кельндегі Катердралініді де дәл солай, тәңріге бас игендей айпалғанын көрдім. Бұл есепке жүгінсек, ол жердегілерді протестант, Сант- Пиерренін үстінде ұшқан құстар католик, Трафалгар алаңындағылар империалист, Кремль мұнараларына қонған құстар коммунист болып есептеледі ме?

Біреулеріңіз келіп те: "Ләйлектердің дінмен, идеологиямен оншалықты байланысы жоқ, олар тек қана оперге құштарлығы басым құстар. Америкалы туристтер сияқты, ең алдымен келген қаланың тарихи ескерткіштерін қызықтан қайтар." десеңіз, шынында да ақылға қонымды сөз сойлегендей боларсыз.

Менің бір тағыс ветеринарымның сөзіне қарағанда, бұл гажайып құбылыстың құпия себебі, ләйлектердің тек өздеріне ғана жоғарыдан үшбұрышты тобе болып оңай көрінген нүктелерді іздейтіндігі екен.

Жарайды, бірақ онда ләйлектердің Әмір Сұлтан, Исабей, Ейүп Сұлтан сияқты мұсылмандардың тығыз орналасқан жерлеріні ұнататынын қалай түсінеміз.

Тағы да Ейүпті... Станбул аудандарының әр біріне бір сурет символ шешілетін болса, Ейүпте міндетті түрде бір ләйлек суреті табылар еді. Табылуы керек те. Әрдайым күзде ләйлектер қоныс аудармай тұрып, өз іштерінен жасы келген қартаң біріні Ейүпке тастап кетуі ол жердегілер үшін құстардың оларға етене жақындығы деп саналады. Ейүптік бір зейнеткер тағысым "Тіпті ләйлектер де намаз қылады, сен не дейсің бұған, достым?" дейді.

Менің сіздерге хикаясыны айтайын деген Изниктік Ләйлегім намаз қылатын тұқымнан емес еді. Өйткені, айт күнү бүкіл елдің көзінше, ашық түрде құрттар жейтін еді. Қалай болса да, хәлі, қылығы, жүрістүрысы, екі-үш аттан бір тоқтай қалып ойлануы, онсыз да діні бір мұсылмандардан гөрі күдікшіл, сары уайымшыл философты еске түсіретін еді. Бұл жағдай ләйлектердің рухани күші мол діни адамдардан гөрі даусыз Волгтерлерге, Шопенгауерлерге бір жақындығы бар екендігін білдіреді.

Ләйлек мұқияттан жолдың оңына бір, солына бір қарады. Көрінетін жерде жүк машинасы, есек, жеңіл машина көзіні жеткізген соң күміс сапты таяғына сүйенген, дене мүшелері ілгері кеткен бір бүкір кісіні көз алдымызға елестете отырып, біздің жаққа қарай ауыр аяқмен өтті.

Біз үйдің ауласында ертеңгілік асымызды ішіп отырған едік. Ләйлек бізге біраз

қарсы жердеп шуағы мол бір жерді шешті, түмсығымен сарғайып кеткен, жүні түскен бөгегесіні қаси бастады.

Қыздардың бірі :

"Ай, оның мына түріне қараңдар" деді. "Ақылымнан адаспасам болғаны қазір. Не деген керемет пәрсе бұл өзі."

Құстың адамдарға жақын әрекетінен батылданған басқа бір қыз бала ақырындап, жанына жақындады. Онымен бірге суретке түсуді де ойластырып қойды. Қыз бала жақындаған кезде ләйлек ұша алмады, балапан түйеқұс сияқты секіре- секіре ұзақтап кетті. Міне, дәл сол кезде ғана бәрі түсінікті болды, ол ұша алмайды екен. Ұша алмайтынына көзі жеткен төрт оқушы бұл жолы ләйлекті төрт жағынан қоршап, ұстап алуға тырысты. Бірақ ауланың кіріс-шығысыны жақсы білетін құс олардың қолынан қашып құтылды. Профессор жаға алмай отырған мүштүгін соңында әйтеуір тұтатты. Демін ішіне тартып, сіріңкесін лақтырып жатып:

"Ыңғайсыз бір пәрсе" деді. "Неге ұша алмайды екен бұл құс?"

Неміс профессор:

"Кәріліктен шығар" деп қорытынды шығарды.

Ши қалпақты доцент : "Ошша кәрі емес. Сіз оның жүнінің түскеніне қарамаңыз. Қанаты сынған, сол үшін ұша алмайды пақыр. Балапан кезінде апасы ұядан лақтырып жіберген байқұсты".

Диссертациясыны мифологиядан жазып жүрген көзілдірікті бір жас жігіт:

"Дәл Гепаестос сияқты десеңізші", деді. "Бірақ, кешіресіз оны шешесі Гера емес, әкесі Зевс лақтырған жер бетіне."

Сары свитерлі қыз қатты күштарлықпен оршынан тұрып шофёрдің жанына келді де:

"Балапаныны неге лақтырған? деді. "Неге, бауырым, неге лақтырған, айтсаңызшы?"

"Неге лақтырған. Ана ләйлектің әдеті емес пе. Үш балапаны болса, біреуіні ұядан лақтырады. Бір жаманы, жерге түскен соң да олмей қалған байқұс. Телеграф бағанасына ілініп қалып, қанаты сынған. Халвашы Муса ол жерге шығып, құсты жерге түсірді. Құстың қанаты денеден болініп қалған еді. Дене мен қанат тек бір кішкене жерден ілініп тұр еді. Басында өледі деп ойладық., құдайдың күдіретімен жақсарып кетті, міне. Бірақ жарымжан болып қалды. Тырысуын тырысады ғой, бірақ ұша алмас."

"Қалғандары күзде кетіп қалғанда бұл не істейді?"

"Не істеуші еді ол, кетпейді, қалады. Бәрімізге етене жақын болып кетті үш жылдай... Бақытышы сыпаған екенбіз, бүкіл саудагерлер жақсы көреді оны. Дүкендерге кіріп шығып жүреді, әйтеуір. Қыстай наубайшылар асырап шықты. Домаланып алып, кетіп барады, міне."

Сары свитерлі қыз залым ананы әлі де кешіре алмай тұр еді.

"Ана ләйлектердің бәрі де осындай тас жүрек пе? Неге әкесі, бауырлары кеңергі болмаған екен?"

Сурет түсіруге күштар қыз жаңағы жұлқыста қолын жаралап алған еді. Қазір бармағыны еміп тұр еді.

"Аһ, құлыным" деді. "Жаным қатты ашиды шынында. Білсем ғой қуаламайтын едім. Қарашы, әсілінде, Алла да разы болмады."

Ләйлек үйдің қабырғасының түбінде, өзі туралы болып жатқан әңгімеден хабары жоқ сияқты, басы жоғарыда кезіп жүр. Халінен, жағдайынан егер қаласа ұша алатындай, ал қазіргі кейін аяқмен ғана жай қыдырып жүргендей бір жағдай сезіледі. Аспаппан жерге түсудің артықшылығын корсеткісі келгендей, алдын кесіп

өткен бір мысыққа бұл томен жер жүзі жаратылысына томендетушілікпен қарады. Мысық, тсссс деп жүніні үрпитті. Сосын шарбаққа тырбанып қашты, ғайып болды. Ләйлек оны қорқытқанына масаттанып қоқсықтарға қарай кетті.

Тобеміздегі шынар ағашының жапрақтары жылы бір леппен қулаққа жағымды сыбдырлайды. Бір күс сайрай бастады да, үні ошті.

Ләйлек басыны жоғары көтеріп қарап тұр еді. Біз де жоғары қарадық: Жоғарыдан, өте жоғарыдан өзіні желге тастаған бір ләйлек моторы тоқтап қалған бір ушақ сияқты дыбыссыз жерге қарай құлдырап келе жатыр. Ботеп ләйлек жақып келіп дәл біздікінің тобесіне жақындаған соң жылдам бір қанат қағысымен қайтадан жоғары көтерілді де, алыстады... Біздің ләйлек оның артынан қарап қалды. Сосын қайтадан қоқсықтағы жұмысына кірісты. Жарты минут өтер- өтпес балалардың бірі:

"Қараңдар, қараңдар!" деп айғайлады.

Жаңағы ләйлек қайтадан құлдилап құлдилап келе жатыр еді. Келді, келді, бұл жолы бүтіндей төменшеп жапасып өтетіндей біздікінің бас ұшынан ұшты. Өтіп бара жатып шығыңқы түмсығыны бір біріне тигізді. Міне, дәл осы кезде ойда жоқ бір нәрсе болды. Қауырсын жүні түскен біздің ләйлегіміз қанатын қағып, ұшуға тырысты. Бәр күшімен тырысты тырысты. Аяғымен жерден бір- бір жарым метрге дейін көтерілді де, жоғары ұшты да. Бірақ, дереу солға қарай тура ылдилап, қоқыстың үстіне домаланып түсе қалды. Бүкіл ел деміні ішіне тартып, оның әрекеттеріне қарап тұр еді. Жарымжан қанатымен түскен соң белгілі ғой, жаны шыға жаздады. Бұған қарамастан дереу орнынан серпіліп тұрып, дүзелді. Бір тұтам жүнінің тағы да түсіп қалғанына қарамай, үсті- басының шаңыны сілкті. Сосын коңыл- күйін бұзбастан, ештеңе болмағандай, жүріп келе жатқанда жай ғана аяғы сүруіні, сенделіп қалғандай, үнсіз және намысты түрде алыстады.

Қолыны аузына анарын сыпайы түрде тістерін тазалап тұрған бір еркек оқушы тек жапындағылар ести алатындай бір дауыспен:

" Ұрғашы ләйлек кәртемістің әкесіні танытты, " деп мінгірледі. Жанындағылар біраз күлісіп алды. . Ләйлектің артынан қарап тұрған кофеші Чопур:

"Роліңді ойна да, ал ақшаңды" деп сөйлеп қалды. "Ылғи осылай жасайды бұл намыссыз... Ұша алмайтыныны білмейтін бе еді? Мұнда бір топталған халықты көрді ме, тек әдейі жандарып ашындырту үшін. Қара, қалай бүкіл жейтін тамақтарын қыздар береді. Бұрып бұл мұндай емес еді. Саудагерлермен бірге жүріп қулапын алды бұл қушыкеш. "

Кофеші Чопур бұл жасына қарамастан ләйлекті әлгі жүк машинасының шофёрі құрлы да танымайтын еді. Бұл ләйлек намысты ләйлек еді, әке, не айтып тұрсың сен. Бұл ләйлек өзіне біреулердің жаны ашығаныны көргенше олгенді артық кореді. Біз адамдар кейде хайуандарды да өзіміз сияқты төмен ойлы және жаман ниетті жасап аламыз.

Ләйлекпен суретке түскісі келген қыз:

"Жоқ" деді. "Роль ойнап тұрған жоқ. Анау ләйлекті танығаннан кейін ұшқысы келген шығар. Белкі де ол анасы немесе ұяда қалған бауырларының біреуі еді. Болуы да мүмкін емес пе?"

Қыздардың ішіндегі сары свитерлісі, сол жаңағы ана ләйлекті шамадан тыс тас жүрек деп тапқан қыз бар еді ғой, сол:

"Жоқ, анасы болуы мүмкін емес" деді. "Онда намыс болса, балапаныны ұядан төмен лақтырмайтын еді маңыздысы. "

Ши қалпақты доцент, тізесіне тырбанып шығуға тырысқан фукция шіркейіні шертіп жібергіп орнынан тұрды.

"Мен" деді, зейнеткер болғаны үшін ұшу санарына шыға алмайтын бір ұшқыш капитанды танымын. Сенесіз бе, бүкіл ел сияқты жаяу жүру машақатына шыдай алмады да қапаланып ауырып қалып еді ол кісі. Оңай емес шынында да, кең далада қапат қағуға үйреншікті емгн еркін бір құстың бүйтін үй ауласында сүрінін туруы..."

Саяхатымызға қонақ болып қатысқан басқа бір бөлім профессоры:

"Торға қамалған бұлбұл- ұша алмайтын жаралы сұңқар... Бұлар аз өлеңге тақырып болып қана қоймады." "Бірдеңе десеңші, ассистент жолдас. Сенің аздаған әдебиетшілік қабілетің бар ғой."

"Дұрыс айтасыз, қымбаттым" дедім. "Сіздікі жоң"

"Бауделаиренің мынапдай бір өлеңі бар жаңылмасам" деп басқа бір дотсент ілгерілей түсіп. "Қалай еді оның аты?"

Даме де Сионнан келген бір оқушы:

"Альбатрос" деді. "Өте тамаша өлең." Елдің жаппай тілегіне орай өлеңнің ойында қалған бөлімінің түрікшеге аударды.

Археолог ассистенттің басына да сақтық келіп еді: "Ниценін сөзі де бар еді." "Ақылым "йә" дер, намысым "жоқ" дер. Жо- жоқ, кешіріңіздер, "Ақылым "жоқ" дер, намысым "йә" дер. Осындай бір нәрсе, мына жағдайға өте ұқсас. Дәл сол сияқты ләйлектің инстинктері де "йә" дер, мүмкіндіктері "жоқ" дейді.

Ләйлек олай ойлайтын ба еді, былай ойлайтын ба еді... Ницеге қақ берді ме, әлде Бауделаирені ұнатты ма, білінбес. Хайуандарға адам сияқты сезім мен ойлау түйсігін беру қаншалықты дәрежеде дұрыс, мұны да тура кесіп айта алмаймын. Білегін бір нәрсем бар, ол : Ұша алмағаны еді. Ұшса басқа қатардағы ләйлектің бірі болар еді, ұрғашысыны желкесінен тістеп қауышар, сосын тойым алған қалған басқа ләйлеклер сияқты болатын еді. Ұша алса басқаларынан айырмашылығы болмайтын еді, ол туралы пікірлер қозғалып хикая жазылмайтын еді. Оны қоя түр одан да болатыны айтыла қоймас. Өйткені, солай емес пе, жер жүзінде үнемі қалағаның қиялың орындала беруі де мүмкін емес.

Мен дәл осыны айтуға дайындалып жатыр едім, профессор мұштүгіні аузынан алып, "Жетер бос сөздер", деді. "Қанекі, мылжыңдықты тастаңдар да, жұмысымызға кіріселіміз."

Неміс профессор қолында қалам, жаңағыдан бері, мешіттерді қыдыратып топшен, құлшытастарды зерттейтін топтарды айыруға тырысып жатыр еді. Орнынан тұрып, "oho oho" деді. Сөзді бір бастады ма, барлығы құлағын түріп оны тыңдар. Тізімдегі есімдерді тек тек оқыды. Топтар құрылды. Бірінші топ жолға шықты. Екінші топ та дайындалып жатыр.

Олай болса мен сол қиялдарға шақырған Изник таңында жерге арқаммен жатып, кокпеңбек аспанға қарап, миымдағы маза бермеген қиялдарды ойша суреттеп, сосын жапырақтан өрілген үйдің төбесінде малдас құрып жаралы ләйлектің хикаясыны жазғым келеді.

Қожамның қолыма қыстырған, қара қашпен қапталған Габриел Диетз, Отто Дорн кітаптары қолтығымда, тамаша ауада, мектепті бітіре алмаған бастауыш класс оқушысы сияқты қабағымды түйіп, топқа қосылдым.

Бұлай болғаны белкі де қайырлы болды. Өйткені, маған қалса, ол жерде отырып, жаралы ләйлектің көрген қорлығы мен адам баласының қашып құтыла алмайтын тағдырының арасында ұқсастық бар екенін тапқан көлемді бір хикая жазуға талшынып, козімді әр нәрсеге жеткізетін едім. Хикаямның соңғы сойлемдері де ойымда бар еді. Жазбаларымды былай бітіретін едім:

"Бүкіл жанталасу боспап босқа... Не жасаса жасасып, қалағанымдай ұшамын

деп қанат қақсын, жапталассын, ақырында адам баласы да жаралы ләйлек сияқты болып, екіншінен бір уыс топраққа көміліп қалмай ма? Тағдырымыз бірдей: Ұша алмайтынын біле тұра ұшуға талшыну."

Иә, жоқ жерден, бұл жолда аянышты және пессимизмге толы бір хикая жазатын едім. Қожам шақырды да жаза алмадым. Хикая жазудың орнына ол күнімді Маһмут Челеби мешітінің есігіндегі тас жазуларды, Якуп Челеби бұрышының балшық (күнге кептірілген) әшекейлері, Нилүфер Хатун ауласында ғимаратта өткіздім.

Ертең де Исмаил Бей мөншасының жобасыны шығарамыз...

12 маусым 1953

СУРЕТТІ КАРТАЛАР

Халдун Тапер

Ойын картасының жинағында менің ең жақсы көретін картам- үстінде Жоллй Жокер деген жазуы бар карта, ол үшқалақ, шолжың, біраз акробатикамен айналысатыны бар, біраз да сиқыршылық өнері бар, біраздаған айлакер, бірақ қуаныш толы, өмірге күштарлығы мол, әрекет толы, қызу қанды жас жігіт. Өкінішке орай, Жокерлерге Қапастадаң, Кумкадаң, Ремидең басқа ойындарда мүрсат берілмейді. Мүрсат берілсе ойынға реңк, әрекет, жаңдаңу және қалжың берер.

Жоллй Жокер бір жағынан жинақтың ең құрметті, белгілі болғандай, Мырзалар, яғни. Түздықтар. Ұят болса да айтайын, мен Түздықтарды онша ұнатпаймын. Бәлкі өзім ешқашан Түз бола алмағаным, бола да алмайтыным үшін шығар. Дұрыс түсініңіздер мені, олардың төртеуінің де Падишаға тән өркөкіректігі бар. Тек қана кейбір жинақтарда бұларды өте сәнді көрсетеді.

Қара Қарға Мырзадан бақытсыз болғаны білініп тұрады. Оның сарайына бәлкім де бірқатар қулық. айлакерлік сияқты "қара сиялы істер болып жатады, түнде қоймаларында қанша кішінің басы алынып та жататын шығар.

Шыбын Мырзасыны мен Византсия Ханына ұқсатамын.

Булармен салыстырғанда Поп Мырзасы бізге ұқсайтын еді.

Қызыл Айыр Мырзасының бәлкім де Османлы Династиясына қатысы бар болар.

Жастық Мырзасына келер болсақ, қараңыз, ол Селжук Сұлтаны. қырсық қылғанда, ақсүйек, пәзік. Монополия мөріні де үнемі оның үстүне басылса да, керісінше, бу мөр оның оңін аша түскен, бул себептен де ол бұрынғысынан да сүйкімді көрінеді. Олай болса, мөр жоқ бір Жастық Мырзасыны көрсек кәдімгідей жатырқап қарайтын болдық, көзге бір түрлі олқы көрінеді.

Суреті бар карталардың ішінде әсіресе Шыбын Дамаға ішім жылиды. Шыбын Қызы томпақ, егі тығыз, саф, әдепті бір қыз. Университетті былай қойыңыз әрең дегенде, орта оқуды да күштегендей бітіріпті, литсей туралы тіпті сөз қозғамай-ақ қояйық.

Бір бітіре алса, өнер институтының түлегі бола алар. Әркімнің оқуға ынтасы болмас, бұл байқустың да бір басқа өнері бар: Тігін тігу мен ою оюға, тохыма ісіне келгенде бесаспап-ақ. Етегі беліне түріп алып, бүкіл үйдің жұмысын шыр айналдырады. Жас өспірім кезінде кварталдағы бозбалалармен қат алысуы болған деседі. Топастық кой бұл. Дұрыс түсіну керек. Бірақ, үйленгеннен кейін теңдесі жоқ өмірлік жар бола алады. Ешқашан да күйеуіне қарсы келіп, өзім білемге салынып, бет жырғыспас. Айға кетерліктей бір жай, бұл топтағы әйелдер балажан да болар. Басқа не керек?

Онымен үйлене қалсаңыз, қайнаңыз Қызыл Айырдың ұлы болады. Құдайдай пышым, онегелі, ақылды, жайдары, өзімен өзі бір жігіт.

Әкелері Қызыл Айыр - Корольіне келсек, сізден асып кетпесін, сондай сүйкімді, кісіге сондай үйір бір адам. Анекдот айта отырып қарнын селкілдете отырып бір күлер. Егер бір елжіреп кетті ме, қарама -қарсы отырған адамның арқасынан бір ұрады. Үйде ресми түрде бір заңдылық орнатса (табиғи емес), әркім мыштай болар. Создің қысқасы олар кісіге үйір адамдар. Осындай бір от басына күйеу бала болғым келеді.

Шыбын Мырзасының қызына келсек, қараңыз одан әртүрлі залымдық күтуге

болады. Сендер оның момақай және пәк көрінгеніне қарамаңыз, ол қудың қуы, есебі ішінде, жеңілтек бір әйел... Картадағы сіздің көрген суретіңіз оның мерекелік суреті. Оның мұндай пәк қалпыны фотографистте суретке түскенде және демалыс күндері шіркеуге барғанда бір көруге болады. Былайша бір құлақ қойып тыңдап корейік квартал жақты. Шыбынның ұлымен кинотеатр лоджасында, саяжай кабиналарында былықтырмағаны жоқ көрінеді. Жағдайы осылай бола тұрып тағы да ештеңе білмейтіндерге өзіні тыйын тебешке де сата салады. Шыбын Мырзасының ұлы әпкесінің былық-шылығыны елдің бәрінен де жақсы біледі, бірақ кел де көр әпкесі де оның құмар ойынындағы бүкіл борышын отейді, үйдеп оны мұны алып шығып сататынын құпия ұстайды. Әкелері де негізінде бір ит адам. Мұшама жасқа келе тұрып Әлі де ақымақ, құмар ойынының (картаның) құлы, сау жүрген кезін көрмейсіз. Әркімнің өз құпиясы өзіне, біреудің біреуге бірдеме деуге қақысы жоқ қой.

Жастықтарға келсек, олар ақсүйек, ыстық-суықты да көрген бір жанұя. Олардың біраз жағдайларының түсін кеткеніне қарамаңыз. Әкелері Сыртқы Істер Министрлігінен демалысқа шыққан. Түспалдап алтсам, Елшілік қызметкері болған. Ескі әдетпен Римшеге сәйкес жатық бір Станбул түрікшесімен сойлейді. Қыздары күтуші, бағыш қағушы әйелдердің қолында ешкім бетінен қақпай ерке тотай болып ержетті. Бес жылдай ағылшын филологиясына барды, бітіре алмады. Бітіре алмас әріне. Құдайдың құтты күні буфетте бозбалалармен ha ha ha, hi hi hi, кешқұрым олармен бірге алты жарым сеансында... Інісіні сұрайтын болсаңыз, құдды бір бірне күйіп қойғандай. Жастық Мырзасының ұлы да несіні айтасың, бағып-оағушы әйелдердің қолында шолжың-солжың ержетті, күс сүтімен асыранды, өңі боп боз, қыл жоқ, көсе, ұлдан гөрі қызға көбірек ұқсайды, жансыз бір сурет сияқты бозбала. Ең жақсы мектептерге оқуға берді, оқымады. Обалы өліне, өліне лайықсыз, ылыми үсқысыз сұмдармен қыдырады. Құдай білер, героин де тартатын шығар. Көздерінің үнемі кіртіш, шала ұйқы болып жүретінін мен неге жоритынымды да білмеймін. Ондай салиқалы адамның ұлы осылай оңбаған болып шықса, өкінішті-ақ, өте өкінішті...

Қара Қарғалар армян текті бір жанұя. Гедікнашада тұрады. Әкей берілген католик попы. Бас баритон, гүрілдек даусы бар. Ұлының Маһмутнашада ұсақ-түйек сататын бір дүкені бар. Шыбынның қызымен болған хикаяларға жоғарыда аз болса да тоқталып оттік. Әнкесі Қара Қарғаның қызы қараторы, қара қасты, қара козді, кейбір жерлері міндетті түрде, жүндес, шыны керек адамға жылы, әлемі, бірақ маған не керек, дініне берік бір жас иіс. Алқасының кулонын бір күн болса да мойнынан тастамайды. Інісінің Шыбын қызымен жасағандарын естісе ұяттан жер астына кірер. Керемет бір жасауы бар деседі. Қазір жас та емес, олай былай қырық қырық бес жасыны асқан бір салиқалы еркектен бақытын күтеді. Ләйім солай-ақ болсын.

Суреті бар қағаздардан кейін ауызға алдымен Ондықтар мен Тоғыздықтарға келер. Ондықтар мен Тоғыздықтар суреті жоқ карталардың ішінде маңызды ойындарға қатысу қақына ие болған басты карталар. Осы үшін бет-әлпеттерінен әденсіз оркокіректік, дарақы бір қасиеті сезіледі. Қанеки "Ондықтар Түздықтардың халық арасынан шыққан уәзірлері" дейік. Онда Тоғыздықтарға не деп бұйрық береміз? Бұлар өздеріні бір сап деп есептемегеннің өзінде де қалай болса да ойынға қатыстырып, басқа суретсіз карталардан жоғары баға берген ақсүйек карталарға жағымпазданды, оларға қолбала болуды ұнатады. Бұл жағдайда Тоғыздықтарды бастықтарының алдында бастары салбырап құрақ ұшатын, бірақ сарай қақпасының сыртындағы халыққа тобесінен, мұрнын шүйіріп қарайтын, султанның алып кел барып кел жандайшаптары немесе стилді малай тобынан

санасақ қателеспеспіз деп шамалаймын.

Тоғыздықтар жандайшап немесе стилді малай болса Сегіздіктер мен Жетіліктерге хабаршы, бағбан жәрдемшісі сияқты олардікінен де төмен істер қалады.

Бүкіл бұлардан кейін кезек соңында Суретсіз карталарға да келеді. Суретсіз карталар дегеніміз белгілі болғандай, Алтылықтан төмен карталар. Суретсіз карталар, аттары үстінде жазылған, әйтеуір қалай болғанда да Суретсіз карталар. Безік, Покер сияқты тәртіпті ойындар, Аспаз карта сияқты ең түкке тұрмайтын, ойындарда да іске жарамас, сондай көңілсіз және араз, ойынды сырттай қызықтайды. Сіз Пинакл, Канастада ойынға қатысады деп айтуыңыз да мүмкін ғой... Мен оны ойынға қатысу деп есептемеймін. Бейшаралар Шытыр көзірлердің атпен ойнақ салған алаңдарда да келіп қайтады, аяққа оратылып, жолды бітеп тастайды, итерсе бір құлап, бір тұрады. Тоқ етері, түкке тұрғысыз бір пәрселер. Бұлай ойпағаннан да мен жасыл шапанымды үстіме жамылып, етпетімнен жатып, көз ілдіріп алғанды қалар едім. Суретсіз карталар бұл жағынан алғанда карталардың ішіндегі ең төменгі буын. Бар болуларының себептері де тек қана басқа карталарға баспалдақ болу, олардың жоғарғы қызмегіні қамтамасыз ету. Төменгі баспалдақ болмаса үстіңгі баспалдақ неге, кімге қаңданады?

Суретсіз карталардың бұл жағдайы мені қатты толғандырады. Оны қойшы, жинақ ішіндегі үкімі жүріп тұрған бұл шонжарлық режімді бүгінге дейін Адам Қақтары Декларатсиясымен арасын татуластыруға да мүмкіндік жоқ. Айтқандай, мен кәпігі ойыншы болған кезімде де оларды құлдықтан құтқарып, теңдікке қауынтыратын, осылайша карталар жинағыны жамапды жақсылы ғасырымыздың демократия қарқынына ілестіретін бір жаңа ойын іздеген кезім де болды. Тіпті кейде сондай бір ойын болсын деп ойлаймын да, ол ойында Бірліктер өз қадіріні білсін, Бестіктер қыздарды, Төрттіктер ұлдарды ала алатын болсын, мазақ қой бұл, керек болған кезде бір қылқұйрық Үштік төрт Поп бірден өзіне құлшылық еткізсін. Бірақ болмайды, Мырзалар. Тұздықтарда кеудесіне нанісушілік, оркөкіректік, Поптарда бүкіл сенімді сақал, таяқ, балтадан алатын ұлылық бар болып тұрғанда қарабайыр, жабайы, мойны бүгілген Суретсіз карталар оларға бір түрлі қол көтере алмайды. Бойларына сіңіп қалған ол әдет, жасқаншақтық, ең дұрысы Суретсіз карта болудың комплексі десек дұрыс болар, жасай алмайды, міне, осылай қолдарынан келмейді.

Мұны түсінген күнімнен бері жаңа ойын іздеуден, ескісіні де ойпаудан бас тарттым. Бүкіл карталарға теңдік танылатын тек бір ойын болғаны үшін қазір тек қана пасьянс ойнап жүрмін.

Анкара 1987

КЕЛІН ҚЫЗ

Селім Илери

Бала кезімде екі түрлі жерге қонақ болып баратын едік: шешемнің көңілі қалаған достары мен баруға мәжбүр болған жерлер. Шешемнің достарын жақсы көретін едім. Бұлардың көбі қайнаған өмірден біраз шеттеп қалған кісілер еді. Ондай жерлерге кететін кезде шешемнің жіңішке еріні қуаныштан ашыла түсетін-ді; далаппен ерінін аздап қызылға бояп қоятын. Есіктен мысық табандап шығатын-дық. Шешем сыртқы есікті әдейілеп кіліттемейтін. Сосын далада жаз болса айнала көңілді бір салқын самалға, күз болса кәдімгідей буышымызды ыстатып жылы шуаққа төлетіп.

Жолда бұрылып бұрылып артыма қараймын. Шифа теңізінің мүйісінде пісте ағаштары бар-тып. Теңіз маусымы бітіп, су суыған кездерде жастар олардың түбінде отыратын еді. Айран сатушысы тарапынан орындықтар қойылады ол жерлерге. Орындықтар Құрбақалы жылғасының бастауына келгенге дейін немесе Каламыш жағасына дейін ұзайтын. Сәске түс күн шуағының иыққа түсіп, жай таптырады. Шешемнің жас қыз кезінде де талай өткен бұл жолдардан қайталап өткен жауған жаңбырына сүйсінетімін. Бұл жаңбырлар бозбалалық шағыммен қазіргі кездегі жаңбырлардан ерекше бір жаңбыр. Жел тоңдырмайтындай майда бір жел еді; суық жел плащымның жағасына, етегіні ашып желсілдетпейтін. Шешеммен бірге жаңбыр астында аяқпен жүретініміз. Трамвайлардың, автобустардың, кемелердің сирек болса да біздің мінетін машиналардың терезесіне ірі тамшылар ұратын. Тамшылардың бірігін әйнекке тиюі; тарамданып, өзінше жылға ашатын. Мыңдаған сурет салатын-дым ойша басымда. Шешемді көретін едім, құстарды ойша құрастыратынымын, Ай жұлдызды Түрік байрақтары... Жаңбырдың гүл дүрбісінен мыңдаған өрнектер өтетін бір бірінің артынан. Бұлғатармен де үнемі осындай ойып ойнайтын едік. Инджила әнкемен. Инджила әнке шешемнің қалап, сағынып баратын үйінің қызы еді.

Шешемнің олармен қалай тапысқанын жыға айта алмаймын. Бәлкім ұзақтан келіп қосылатын бір жақындық, туысқандық бар болуы да арамызда. Біздің келгенімізді көргенде есі шығып қуанатын. Иффет ханым мені құшақтап, шашымнан бірнеше рет сүйіп искейтін. Тас аулаға кіре салып, қарсымадағы бөлмеге тұра жүгіретін едім. Мұнда Әффет ханымның шешесі тұрады. Иффет ханымның шешесі мен есімді білген кезімде жасамыс бір әйел еді. Денесінің қартайғанына қарамастан, ақыл-есі тың еді. Кәріліктен орнынан тұра алмай, таңертеңнен кешке дейін бір бұрышта креслода дұға етіп отыратын. Сүр барқытқа оуыланып тастаған, кестелі қаптап қол жазуымен жазылған Құранды шығарып, жалықпастан жатқа білегін аяғтарды қайта-қайта оқитын. Оның қолыны сүйетінмін. Бұл қолдар біртүрлі бас айналдыратын шегіргүл иссуы аңқып тұратын. Иісу Нұһбе ханымның бас жағында тұратын. Домалақ құтының қақпағы қоңыр сары түсте болатын.

Нұһбе ханым қына жағатын шашына. Алдыңғы жағы кестелі ақ бәтес орамал байлайтын -ды басына. Жұқалтаң еді басына байлаған орамалы. Төсегінің аяқ жағында тұрған қапшығында қалың бәтес орамалы бар-ды, ол үнемі иісу құтыларымен араласып жататын. Нұһбе ханым аздап қыбырлап әрекет жасаса болды, терлейтін еді, ол кезде қызы арқасыны қалың орамалмен қымтайтын. Койлегінің жағасы рококо жапырақтары кестеленген; екіде бір қолыны бұл жапырақтарға тигізетін Нұһбе ханым. Менімен бір ересек кісі сияқты сөйлесетін. Иффет ханымға: "Балаға бір тастақан жидек суы берсеңдерші, жаным" дейді. Иффет ханым қыс айларында да жидек суыны қайнататын еді. Мен үшін жас

жеміс-жидектер, бал жаңғақ, пістепің дәні әкелетін де үнсіз бір жерге тастай салатын. Шындығында олар паныстанып, көрсетпеуге тырысатын жоқшылық, болмелерден тас аулаға, тас ауладан ас үйге түсініксіз бір түрде тұнжыраушылық беріп тұрады.

Инджила әпкенің үйі Баһариенің арт жағында еді. Бұл жердегі үшқабатты, үлкен кірпіш үй байлықтары түгесілгеннен кейін пәтерге берілген еді. Пәтершілер көптен бері қарсы жаққа көшіп кеткен болуы керек. Кейде ауа-райы ашық және шуақты болған кезде ат арбасымен келетін едік Инджила әпкелерге. Арғы бет көшеге бұрылып бұрылмас тор көзді бас орамал жиектеріні еске түсіретіндей шатыр мұржалары көрінетін. Тақтайдан жасалған ағаш оюлар өте әдемі еді. Бұған үқсайтын қаншама үй күтімсіздіктен, боялмағаннан кейін қарайын, сұрқы қашып кеткен-ді. Шатырында үнемі қамыс өсіп тұрады. Сынық сынық терезелердің қақпақтары. Бақшадан кіре салғанда, бұл үйде ешкім тұрмайды деп ойлайды кісі. Түт ағаштары мен акациялаур күтімсіздіктен жабайылашып кеткен.

Инджила әпке бақшаға тура қарайтын ең астыңғы қабатта тұратын. Бірақ терезелері жабық болғаннан кейін маусымның шапағы, сәулесі, ауасы үлкен үйдің шопаласынан бұзылып тұрғызылған үйге келмейтін. Үйдің ішіндегі үнсіздік пен қапырық Инджила әпкенің жасыл жапырақтармен асырап отырған шымшықтың сайраған даусымен серпіліп қалатын. Тас аулада қабырғалар ақ бояумен боялған еді, Нұһбе ханымның бөлмесі қою қызыл реңкімен. Әктелген қабырғаларға жабысып қалған шпінгалардың қалдығыны тазалағанды ұнататын-дым.

Нұһбе ханымның жүгі қаншама жыл жаңаланбаған-ды. Үйдің негізі сияқты еді жүктер. Қабырғаға сүйен қойған жылтыры жоғалған, күрші дәндерімен әшекейленген биік темір кереует; оң солы жастықтармен толы кресло, үстінде екі үлкен газ лампасы тұрған айналы тумбочка... Қазір текосыларды есіме түсіре алдым. Сонан кейін Нұһбе ханымның ешқашан да жан қалтасынан тастамайтын мевлут конфеттері.

Иффет ханымға оңайшылықпен Нұһбе Ханымның қызы дей алмайтын-ды ешкім. Ықшамдау денелі, қол-аяғы жеңіл әйел еді. Өте шөгін қартайып қалған, сондықтан жасыны дәл айта алмаймын. Шешесіне темекі орап берген қолдары түтіннен болса керек, сап-сары болып кеткен. Модасы өтіп кеткен койлектер киетін еді. Киімін ауыстырса да кеудесіне тағатын алмас ине ауыспас еді: Ненің бұтағы екені белгісіз бір алтын шыбыққа отырғызылған тастар. Тастардың бәріне су кіріп кеткен, түбі қап-қара болатын. Иффет Ханым шашыны түйетін еді. Шашындағы сүйек түйреуіштерді, шпилкаларды қашан да болсын санауға тырыссам санына жете алмайтынмын.

Осы үйге даладағы көп халықтан, көңіл көтергендерден, қуанғандардан, тіпті қайғырғандардан, тағдыр тәлкегіне түскендерден біз ғана келіп тұратынбыз: Шешем және мен

Инджила әпке өткен кездерден қалған бір пері қызы сияқты еді. Қызыл шаштарыны иығына түсіріп, ақырып-ақырып тарайтын-ды. Түймедағы суларымен жуылатын еді шашы. Түймедағы қайнап жатыр ошақта. Оны екеуміз үгітетіміз. Инджила әпкемен бірге қаламшырды құрғатып қайнатып, иіссу жасаймыз. Онымен бірге болуды бақыт деп сеземін. Құшағына жабысып алатын едім. Менің Фабер қаламдарыммен дәптеріме жақтау әшекейі жасайтын-ды. Шоколаттардың алтын жалатылған қағаздарын жинап, бүктеліп қалған жерлерін жіңішке бармақтарымен түзетін, мен келген кезде беретін. Кей уақытта шешесі сияқты шашыны түйетін, бірақ ол тығыз қылмай түйетін. Араларынан қалып қойған жұмсақ бұйра балапан шаштары желкесіне түсіп тұратын.

Ол жаққа басқа ешкім келіп кетпейтін бе еді. Үстіңгі қабаттарда құдды ешкім

түрмайтын сияқты және біз ешкім түрмайтын бір үйге куәгер болатынбыз. Басқа пәтершілермен подъездерде, бақшада, тұт ағаштарының коленкесінде, ешбір жерде қарсыласпадық. Нұһбе Ханымның сөз қылған кісілері көшіп кеткен болатын. Ескі таныстарының солғын жүзді, салбыраңқы жақтарымен түскен суреттерін көрсететін бізге. Естелімімен қапағаттанып қоятын. Иффет Ханым болса, мұндай нәрселерді ойлауға, еске алуға мүрсат таба алмайды деп ойлайтынмын. Үй жұмысын үйіріп-айналдырып отырған іс тындырып отырған Иффет Ханым еді. Инджиламен бірге күн бойы жұмыс істейтін, түскен жұмыстары бітер-бітпес Иффет Ханым сатуға апаратын. Инджила әкесінен қалған аз-маз зейнет ақысына, жесір, жетім айлығына Иффет Ханымның әрең дегенде сатқан кестелердің, қоз майып тамызын жасаса да су тегінге кеткен заттарының тиып-тебенін қосатын. Үшеуі өз бастарына, еркексіз өмір сүретін. Бәлкім сырқы дүниеден жырақ тұрмайтары осыдан. Иффет Ханымның қолында қызылды-жасылды жанды ренктер де мұңға бататын; ине қоз жауып алатын гүлдерге шер қондыратын-ды. Олай болса, Инджила әпкесінің орамалдары, есеп-қисаптары көңілімізге жай таптыратын.

Шешем оларға әр барғанымызда сәлемдемелер апаратын. Кезекпен, Нұһбе Ханымға, Иффет апайға, Инджила әпкеге. Бірақ бұл сәлемдемелер шешемнің баруға мәжбүр қалған жерлеріне апаратын гүл дестесіне, қымбат шоколаттарға ұқсамайтын. Дорбаны көрсетпей тас ауладағы аяқтары теңселіп тұратын ас столына қоя салатын. Иффет аным бірден байқап қалып, "Қызым, неге әуре болдың" дейтін еді. Дауысындағы діріл мені ол жерден тас ауладан және бөлмелерден қашып кетуге мәжбүр қылатын.

Тас аулаға аяқ киімімізді шешегінбіз. Нафталин саситын шәркейлер әкелетін еді Инджилла әпке. Шәркейлер аяғыма біраз үлкендеу болып келетін. Шайда кептірілген нанға жағылған варенье мен сары май жеп таңғы асымызды ішетінбіз. Аяқ астынан тәбетім қашатын. Инджилла әпкесінің көзіне қарайтын едім. Қосқарастарымыз түйіскенде жүрегіміздің айнуы қоятын.

Мұншама ескі, жұтаң заттардың ішінде шай кеселері өте ғажапып-тын. Сабы шайға иілген, шайдап ұрттауға дайын құстар сияқты... Шай ішкеннен кейін Инджилла әпке бізге ут¹ ойлап беретін еді. "Түйеші түйелерді өрістет сайға/ Қазір бәсеке әдемі мен байда" дейтін Оңтүстік Анадолының бір жырыны шырқайтын-ды. Нұһбе Ханым бұл жыр айтылған кезде Инджилла әпкеге неге екені белгісіз ренжіп кейіп қарайтын еді. . Әлде маған солай көрінді ме? Өйткені, кеш қарайған сағатта есіктің шықырлап сырттап ашылмайтынын білу, менің байыбына бара алмаған сезімдерімнің басы болып саналады. Айтқандай, бізге шай беретін күміс құстары бар кеселердің сынғанын естіп қалдым. Тордағы шымшықтың бір күн таңертең болғанын. Бақшадағы әйнегі бояу- бояу жарық лимонлықта қысылып қалған араларды. Біз үйге келгенде әкемі күтетін едік.

Таң қаларлық бір жағдай, Иффет ханым мен Инджилланың ешқашан біздің есігімізді ашпауы еді. Мұны Нұһбе Ханымның кәрілігіне, жүре алмай шаршайтындығындан деп ойлайтынмын.

Бір ерекше бір жағдайға ұшырастық Инджилла әпкелердікінде. Нұһбе Ханымдардікіне шешем екеумізден асқа қонақ келмейтін кезде, көктемде бір күн түстен кейін, жас әрі әрлібір адам, тас ауладағы столды қоршаған орындықтардың біреуінде кофе ішіп отыр еді. Терезенің қақпақтары жартылай ашық еді. үйдің ішіне сәулесіні шашқан, соңында бөлмелерді толтырған күн жылуы аяқ астынан ескі заттарды сыйқырлап, жайдарыландырып жіберіпті. Жас жігіттің

¹ut- muzıkalıq aspaп

бір уыс шашы маңдайына төгіліп турған еді. Иффет Ханым шешемді қарсы алғанда, ол да орнынан тұрды.

"Келгендерің жақсы болды", деді Иффет Ханым, "Кеспе кескен едім." Инджила ағай жібек жігтермен түрлі- түсті жігтерді жіпай бастан еді әбігерленіп. "Ренжімеңіз" деді шешеме.

"Біз ботен адамбыс ба, Инджила?"

"Жаһит" деді Иффет Ханым. "Ғануың керек Сүһейра, Хасан аға мен Камранның жеңгенің ұлы.

Шешем күлімсіреді. Хасан аға мен Камран жийенің аттарын бірінші рет естіп отырмын.

"Инженерлікті бітіріпті быйыл Жаһит. әрең дегенде тауыпты мына жерді, рахмет онысына".

Мен бірден инженер болуды ойладым. Жас жігіт дереу менің Жаһит ағам болды және мен үлкейген соң дәл саған ұқсайтын едім. Кең йықты, ұзын бойлы, кісінің қолын қысқанда сепімділік береді.

Жаһит аға құрметпен шешемнің қолын қысты. Менің де. Бәлкім кім біледі, өмірімде келекесіз қолымды қысқан бірінші кісі еді ол.

Кеше ғана болғандай есіме аламын. Сол күні канділ тоқаштарын жедік Нұһбе Ханымның болмесіне толып алып. Нұһбе Ханым кәдімгідей жасарып кетіпті.

Жаһит ағаның әкелген қара-ақ

тастары бейнесі бар бас орамалын көрсеткен еді шешеме. Оларды іздеп сұрап келген басқа бір кісінің бар екеніне ішінен мақтанатын еді. "Жаһит ағаға бір олең оқысаңшы" деді олар маған. Жаһит ағаға басымды бұрып, сосын ұялып жерге йіліп тұрдым. Бақшаға шықтық; Инджила әпке, Жаһит аға үшеуіміз. . Әйнегі бастан аяқ жарық лимонлықта құрғақ шөптерге отырдық. Тас аулаға кіріп тапыр-тұпыр шәркейлерімізді кіген кезде күн батып бара жатыр еді. Нұһбе Ханым болмесі алақараңғыда түмшаланған еді.

Жаһит аға алақараңғыда, Инджилла әпкеге сездірмей қарап тұр еді. Жаһит ағаға дәптерімді, Инджилла әпкенің сызып берген тақтай әшекейін көрсеттім. Есеп-шотымды сумкамнан шығардым. Моншақтарының орнын ауыстырдым. Жаһит аға тсііркулмен сызық сызды дәптеріме. Нұһбе Ханым тыным ташпай жүгіріп жүрген Иффет Ханымның терлеген жүзіне бір нәрсе жыбырлап, үрледі. Инжілла әпке ут ойнады. Кеспелерімізді бәтес дорбаға қойды Иффет Ханым; "саған да беремін Жаһит" деді. "Сізе келіп жеймін" деді. Хасан ағаның, Камран жеңгенің жаңаланған аттары. Нұһбе Ханымның барқыт дорбасының ішінен шыққан қол жазба құран. Қоңғасар кезде шешем Инжілла әпкені жарқын жүзбен құшақтады.

Коктем айларында Жаһит ағаға Нұһбе Ханымдардікінде жиі көрісіп тұрдық. Қопақ болмесі тек бізге ғана емес ол үшін де ашылып тұратын еді. Жаһит аға жұмысқа тұрған еді. Инженерліктің есігі қазір оған ашық, бәрі инженер болғысыкелетін еді.

Иффет Ханым шеңберлерді тумбочканың үстіне шығарып тыным таппай бірнәрсе тігіп отыратын еді. Парақтарын аударыстыратын Манидифалар да жоқ бұл жерде. Тас ауладағы столдың астына ақ қағаздар жайылып тасталған еді, маталар пішіліп жатыр. Далаға шыққанда шешемнен:

"Шеше, Жаһит аға олардың кімдері болады?" деп сұрадым.

"Инжилла әпкемен үйленеді. Құдай бағын ашшы Инджилланың.

"Инджилла әпке бұл жерден кете ме?"

Инджилла әпкені жоғалтудан үркемін. Балаң жүрегіме қанжарлар бататын еді. Жаһит аға қалың дауысымен "Етме бейһуде фіған вазгеч гонүл" әнін айтатын-ды. Нұһбе Ханым болмесінің терезесін шалқасынан ашып тастаған, тыңдап отыр.

Тордағы шымшық күн көзіне бақшаға шығарылған еді. Шөптер көгерген, бақшалар тозып кетіпті. Нұхбе Ханымның маржанмен әшекейленген бас кийім қутысына отырғызылған солған сырға гүлі де бүршік атқан. Мен бұл үйдің өрнекті мүржасын ұнатпайтын едім, лимонлықтап гүрілден шыққан еркектің жуан дауысын жақтырмайтын едім, Жаһит аға досым болмайтын еді.

Иффет Ханымлардың бөлмесіндегі жылтыр бояулы ағаш сандық ашылып тұратын еді. Сабақтан шыққанда көбіне шешемменен бірге мында ағаш сандықтың ашылып жабылуын коруге келетін едік. "Бұрындары" дейтін еді Нұхбе Ханым, "қыздардың жасауында бір талы жібектен, бір талы зығырдап қызылды-жасылды тоқылған жартылай жібек көйлек тартымды еді." Бәрі күліп жатыр оның айтқанына. Терезе қақпақының ашық жерінен үлкен тұт ағашы шыбындары кіріп жатыр. Құштарсыз, алаңсыз күндерім. Инджилла әпкені о тұт ағаштарының көлеңкелеген үйден жырақта болғанын елестете алмаймын. Инджилла әпке бір пері қызы болудан ұзақтап барады, ег- сүйегімен шыңдыққа айнала бастады. Тосек-орындарын, қалың корпелеріне дегін бәрі әзірленіп жатыр жасауда.

"Ол сорлы шырағдан гүлдерінен, " дейтін еді, басқа ешнәрсе демейтін шешем. Неке көйлегі тігіліп жатқанда құралық бұзылды. Жаһит ағаның келуі сійреді. Лимон тоғайынан өтіп алатурка олеңдерін енді айтпайды. Инджилла әпкені күқақтаған кезде суық, немқұрайды еді. Отырысы- тұрысы, кйініп-жасануы өзгерді. Дәптеріме үшбұрышты сызғышымен бұрыш сызып бермеді ұзыннан- ұзақ. Шырағдан гөлдері өзінен-өзу құрғап қалды." Қанша жыл шөп өсіп өрбіген лимон тоғайында. "

Жаһит ағаның Инджилла әпкемен некелесуінің себебі белгісіз еді. Шешемнен сұрасам айтпайтын еді. Мен оларға бармаған кезде тез-ақ ұмытып кетемін бәрін. Қалай болса да каникул жақындап келеді жаздың қызығы ыптықтыра бастады.

Иффет Ханымның көзү қып-қызыл болғанын көретін едік. Ал қызыл тафта неке көйлегі ескі гардеронга ілініп тұр. "Мұңаймаңыз Иффет апай" дейтін еді шешем, "осы заманда Инджилла сияқты қыз қайда. Бақыты әлі алда ғой." Өзі де айтқандарына көн сене алмайтын. Шымшық бұрышты жеріне қонды. Инджилла әпкенің жүзінде басынан өткізе алмаған, қызығын көре алмаған үміт сәулесінің күлүмсiреулері. Содан кейін жжүдей бастады. Жіңішке денесі отқа қуырылып жатқандай. Бұлай жасауға болатын ба еді" деді шешем, "бұл жалғыз, дәрменсіз кісілерге жасалатын нәрсе емес ғой. "

Шешем қопақта болған кезде ақ ұзын қолғап кіген, қолшатырлы бір әйел " Инджилланы енді ешкім алмас, " деді "Ипженер жігітпен аз қыдырған жоқ. Лимон тоғайындағы әндердің құны бес тіынеді. Атақтары жер жарды." Иффет Ханымдардың әлін білмейтіндіклерін айтып жүр; Қызыл айға сатылған қол бұйым заттары, мүрвер инелер², оюлар мен кестелер.

Некенің бұзылғанына бір жаз болды. Ұзақ бір жаз өткен еді. Жаһит ағаны жанында қысқа бойлы, өте жақсы кйінген бір қызбен Мадада көрген едік. Теңіз клубына кіріп бара жатыр еді. Жас қыздың шапшы қиылған еді. Кекілі, орге шығып бара жатқанда Жаһит ағаға сүйенуі... Теңіз клубында джаз әуені ойнайтын еді. Халық қайықтарымен келіп билегендерді тамашалаушы еді, Жаһит аға шешеме амандасқысы келген еді: Хасан аға мен Камран жеңгенің ұлы "Тануың керек Сүһейла" Шешем тастай боп тұрып қалыпты. Маған қол бұлғаған еді Жаһит аға. Қолымнан тартып сүйрей жонелді шешем.

Той болып жатыр. Келіп күлімсiреп баспалдақтан түсіп келе жатыр.

²Zeytin ağaşına üqsaytın bir ağaş

Айналада балалар топырлап жүр. Әйелдер болса шаштарымен әбігер. Той тортты кесіліп жатыр.

Мен ешқашан тойға бармаймын.

Ішінде мұз кәмшіт деп бір ғана тәттісі бар алқызыл қағазды ашқан едім. Алқызыл қағаз дорбада Инжіла әпкенің солғын басылған суретін көріп қалдым. Німон тоғайында қар жауып тұр. Қар сынық әйнектен ішке қарай жауып еріп жатыр.

Құрғақ аяздың артынан жаңбыр жауды.

"Қош келдіңіз", деді шешем.

"Тарс- тарс жаңбыр, джемперім су болды", деді шешемнің күннен қорғайтын қол шатыры бар қонағы. Етігін шепті. Джемперінің жүнін қобыратты. Пеш жапыл турған бөлмеге кіріп бара жатып, "Естідіңіз бе" деп сұрады. "Сіздердің Инджилаларыңыздың Жаһиті ескі елші Регаин Бейдің қызымен неке қиыпты, некелері жедел қиылыпты, үйленеді екен". Бір сәт ойланып, көзін сүзіп, үнсіз қалды. Регаин Бей қатты қуанып жатқан көрінеді. Әлбетте қуанар. Жаһит әрі келбетті, әрі болашағы зор жігіт".

Шешем қонақ Хашымға бананнан жасалған тортты ұсыпбады.

ДОСТЫҚТЫҢ СОҢҒЫ КҮНДЕРІ

Селім Илері

Бақытты бола алмайтын сияқтымыз. Ешқашан бақытты болмаймыз. (Бір балгердің аяйсыз сөздері). Күл табасындағы жартылау тартылған, қалған тұқылы шегуге келмейтін бір темекі, қабырғада кірлі бармағымның балаң ізі немесе гүл салғыштағы солғанға дейін лақтырылмайтын, оралған қағазының жібі де шешімеген бір шоқ сүмбүлге қарап олар мені естеріне алатын шығар. Қысқа бір мезет, бірнеше сағат. Барлығы біткен сияқты. Бұл үйдің несі тартады мені: Гүлтеннің адамшылығы, ақпейілділігі; Алидің ешкім орнын толтыра алмаатын достығы, бұған қарамай мұның бәрі толқынысымды жоқ қып жібереді. Толқу сезімімнен бір бірлеп бас тартамын. Ұмытады олар бәрін. Бірнеше сағаттан кейін ішімдегі сезімімнің, махаббатымның даусы тынады, жым- жылас болады. Жексенбі күндерін коңілсіз өткізеді. (Коктем келетін сияқты; мына жаңбыр көктемнің сүйінші іспеттес. Бір маусымның орнына басқа маусымның келуі күнделікті, әдеттегі, өмірімізге ешқандай ықпалы, әсері жоқ бір оқиға сияқты.) Шіркін олар мені ұмытпаса ғой, қолымнан келсе алдың- ала бір шара қолданатын едім. Олардың өмірлерінен ылғи сонік, колеңке сияқты Кемал болудан құртылсам. Кофені қантсыз ішетінімді естеріне алатын шығар, бәлкім. Гүлтен есіне алатын шығар; Ол өте жақсы адам.

Тосекте рахаттанып жатып, кеш тұратын немесе кітап оқудан бас тартпайтын олардың демалыс күнгі таңертеңгі тыныштықтарын бұзуда менің қақым жоқ. (Жаңбыр бір жауып, бір тоқтайды. Коктемнің алғашқы жаңбыры, берекеті осылау болатын көрінеді. Бұрынғы ескі көздер осылай дейтін-ді, мен өмірімде боз дала көрмесем де, етене таныс болмасам да, олардың жаңбырмен бірге көгеретінін естіген едім. Жаңбыр Куртулуштың тар, шегтеу көшелеріне тек қана балшық, кір тасиды) Түн бойы отыратын креслолар. "Үйленгеннен бері бірінші рет осында отырып тұрмыз түн ұзатпай", дейді Али. Түн ұзатпай. Сен түнімен осында біздің мазамызды алғаныңа да қарамай геле бересің. Достықтың да бір шегі бар. ... Ешкім бас сұқпайтын, бос демалыс бөлмесі бар үй. Шағын ғана көп қабатты үйдің баспалдақтары. Бұл үйге келген сайын үшінші, артық кісі екенімді, осы үйдегі орынның жоқ екенін сезініп, қиналамын. Бұған қарамай келе беремін. Жалғыздығым жапымды жегідей жегені үшін. "Сенің өзіміңшіл жалғыздығыңнан жалықтық" деп еді, Али кейіннен. Көптен кейін. Алғашқы әсердің жаңға жайлы тиетін толқынысы азайып, өтін кеткен соң.

Жазға алданып қалып едім. Жаздың бойынды жібітетін, маужырататын ыстығына.

Қазір бітті. Бәрі де. Бұлардың бәрін мен онур чыкмазы жасауым керек? Жүрегімнің бұйығы үнсіздігіне, зымияндықпен қарсы тұруына құлақ аспаймын. Жалғыздықты бүге-шүгесіне дейін үйренгелі қаншама жыл болды. Келген жерімнен жалғастырамын. Барлығы да арзап, түкке тұрмайтын сезімталдық.

Жаңбыр тоқтаған кезде дүкенге кірдім. Жап-жағым қызылды- жасылды гүлдерге толып тұр. (Байлапған жібі шешілмеген бі шоқ сүмбіл. Қалай болса да сүмбіл бақыттың пышаны.) Жылдам жұлынып қалатын, түбірі әлсіз бір гүл. Жылға жағасында, адырларда, бұлақ басырда өсетін көрінеді. "Қыстың күні оны қайдан табамыз, мүмкін емес" деп, гүл сатушы қыз шашақты белдігін түзелтіп қойды, юбкасының етегін тартқылады, сосын маған қарап күлімсереді. Бұдан кейін табаңдата алмаймын. Енді олай болған болса, шағын бір себет гүл әзірлесін. Шағын ғана себеті болсын. Бір шиден тоқылған себетті гүлге толтырсын. (Бұдан

кейін Али "Буржуа жалғыздық" демейтін болады). Қыс айларының кеш ерте түсетін ең жайсыз уақыты еді; Үйге келген соң шыдай алмай, көшеге шыққан едім. "Жексенбі күні ешкімнің үйіне барма" деп еді шешем; "бір күн айдан шығады". Бір түрлі ересеймей-ақ қойғанымды, ақыл тоқтатпағанымды тағы да қайталап өсіме салған-ды. Естімегенсіп қойдым. Болмемнің қабырғалары үстіме құлайын деп тұрғандай. Төсектің жиегінде ілулі аюды қанағат тұтпаймын. Адамдар мен дос-жарап мәжбүр болған жүдеу бір мезет. "Шеше, мен көшеге шығамын" дедім. Бегіме жаман көзбен қарады. "Бұл маусымда ботагөз өспейді". Ойыншық аюымның құлағын жұлып алыппын. Уйысып қалған жүнінен ақырындап сипап, мұрнынан бір рет шертін қойдым да: "Міне, оңаша қалдық, өзің түсінетін шығарсың." Гүл сатушыны байқап қалдым. Үнемі алдынан отуге тура келетін бір дүкен. Бірақ, бірінші рет байқадым. Кімге гүл жібере аламын: Басымнан өтпеген ғашықтық; желатин құтылардың ішіндегі орхидеяны онша білмеймін.

"Гүл жіберейін деп едім".

Күдікті қараған қыздың қозқарасы. Көз тоқтатып, көзін алмай қарап қалған. Мыж-мыж барқыт шалбарыма, жаға-жеңі бір жаққа кеткен плащым, боялмаған туфлиме қарамай гүл жіберуге келдім. Түсіне алмайтын да еді мені. "Олардың көздерін соқыр қылды және жүректерін тас қылды, gözдерімен көрмесін және жүректерімен аңғармасын..."

"Себет пе? Әлде қағазға орап берейік пе?"

"Себет. Шағын себет".

"Шегіргүл де қосайық ішіне..."

"Жоқ; шегіргүл, сүмбіл болмасын."

Көк гүлдер қауыз ашатын-ды. Қолымды тигізер- тигізбес жұлынып қалатын. Алидің напын тауып жей бастаған жылдары. Балалық шағымның сондай жиіркенішті сәттерін, ауру-сырқаудың дәмін таттым. Басым ауған жаққа қыдырып баратын-дым; Ботагөз гүлін шайнайтынмын. Али өмірде сусаған нәрсесінің бәріне ие болып, қауышқан адам. Жоқшылығыны, аш жүрген кездерін, басына келген әртүрлі тілектерін де қызғанамын. "Денің сау. Ең маңызды нәрсе осы."

Буржувалығымды қозғап, қазбалайды. Шапалақ ұрғандай күл-парша болады жалғыздығым. Тісімді сықтым; жылап қоймау үшін өзімді әрең ұстап тұрмын. Гүлтен арамызға түсіп, арашалайды. Жұмыс істеп жүрген ерлі-зайыпты кісілер Әлі де бер рет демалыс болмесінде отырып көрмегті. Мен пайда болғаннан кейін ол болме қолданыла бастапты. Осы болмені қатты жақсы көремін. Тыныш, жанды, адамды сенімге бөлейтін бір болме. "Тек қана сендердің жандарыңда бақытты сезінемін өзімді". Бұл сөзім мойнына ала алмайтындай үлкен бір жауапкершілік сияқты Алидің иығына шөккендей болды. Иығым салбырады. Дереву қатайды; "Босқа мылжыңдап сойлей берме" дейді. Мен өзім бос мылжың сөз сөйледім деп ойламаған едім. Анда-санда әркімнің бір теуіп кетуіне де риза болған иесіз, көше мысығы ^сіяқты екеуіні баспаналап келгенмін. Жәбірленгенімді, абыройдан жүрдай болғанымды біле тұрсам да кете алмаймын.

Бұл махаббатсыз күндерімнің соңғы баспанасы еді.

"Сен өзімшілсің" дейтін Али енді олай дей алмайды. Енді ешқашан Куртулуштың маршрутты автобусына мінбеймін. Осы үйде бүкіл маусымды басымнан өткердім. Жаңа маусымның өмірімізге бір мағына қатады дей алмаймын. (Қайтадан ұшырасамыз. Сол баяғы тартыс, кикілжің, түсініспеушілік, әңгімеміді бөлегін өлі тыныштық... Біреудің үздіксіз көңілі қалғанын, окпелегенін көрмейді ме? Гүлтен бәлкім білуі. Немесе жаны ашиды. Маған жаны ашиды. Әйтеуір соңында біреулер мүсіркеп, жандары аштындай жағдайға келдім. Гүлтеннің маған жаны ашиды.) Бірге болған, әрине сөзсіз бірге көңіл көтерген

кештен кейін іле шала ертесі демалыс күні таңертеңімен орнымнан тұрып оларға бардым. Кештің біткеніне қалай қынжылдым. Таңға қарсы тарадық. Гүлтеннің картофель салатасы, оның қайнатқан кофесі, оның назды сөздері үміт береді. Али де өзіні жақсы ұстады. "Әр минут сайын оларға барасың, Үйде отыру дегенді ұмыттың. Бір күн айдап шығады сені". Қоңырау соғып тұрып, қолым дірілдеп тұр. баспалдақпен асықпай шығып келемін. Жүздесуіміз біраз болса да кеш болсын. Тіпті кері қайтуым керек.

"Жалықтырасың адамды. Жиырма төрт сағат сенімен сөйлесуімізді, сенімен айналысуымызды қалайсың."

"Олай емес, Али. Жапа- жалғызбын. Кешірім өгінемін, мазаларыңды алғанымды білемін. Шыдай алмадым".

"Шынымен -ақ мазамызды аласың. Түп ортасында ғана кеттің, сенің қырсығыңнан ояңдық".

"Жападан жалғыз қалдым. Сендердің жандарыңда бұны ұмытып кетемін".

"Сенің жалғыз болуың бізді қызықтырмайды..."

Негізінде мұны айтайын деген жоқ еді. "Мұны айтпауың керек еді. Кешегі коңілді кештің біткеніне қапалапғанымға кемқұрайды қарамаңдар. Кикілжің тіршілікте ауыр тиеді бәрімізге. Үздіксіз бір-бірімізді кілалаймыз.

Гүлтен Әлі подъезде тұрған еді. "Хош, сау бол, Али" деген-дім. Қолын ұсынды. (Бір оңур чыкмазы япмалыйым пазар сабаһларыны.) Баспалдақтан жылдам-жылдам түсіп келемін. Құлаң қалмайтынымға, әрі аяғым шалынып оларға күлкі болмайтынымға көзім жегіп тұрса бір-екі аттап-ақ түсе салар едім, қашып жоғалатын едім мына жерден. Гүлтен подъезде қапаланған қалпы үнемі көзге түсіп тұратын бір нәрсені аңғарғандай анаған -мынаған сәлем айтып жатыр. Сәлемін жеткізбейтінімді, достықтарын ес-түссіз қызғанатынымды біледі. Бірақ, сөздің бітпеуі керек еді. Баспалдақтамын әлі; ойлану мүмкін емес-ті.

"Кеше кешке үшінші артық кісі екенімді сездім. Жазғы каникул туралы әңгіме қылып отырған едік. Бір жерлерге, теңіз жағалауына кету керек бһһһһһһһһ жазда: Бодрумға. Сендер сойлесіп отыр едіңдер. Тыңдап отырамын. Мені шақырмадыңдар. Шақыруға мәжбүр емессіңдер де. Бодрумның құмы, күн шуағы, балықтары... Бодрумға мен ешқашан барға емесіпін; бармаймын. Биыл да. Өйткені, шақырмадыңдар."

"Қайда болдың?"

"Алилерге бардым."

"Таң атпай... Ұят болады, ұлым. Мына баланың үйі жоқ па дейтін болар."

"Ештеңе деген жоқ."

Али бөлмені билеп алған өлі тыныштықты ұнатпайтын. Әңгіменің бірден сан кесілуі, ары қарай жараспауы менің орнымнан тұрып үйге кетуімді жылдамдататын еді. Олай болса мен негізінде үнсіздікті де жаным қалайтын. Креслоға көміліп отырып, ешкім бас сұқпаған болмеде тұру мені бір бақытқа болейтін. Гүлтеннің орны басқа. Ол үнемі сойлесер, әйтейір көңіл қызықтыратын? бір нәрселер таба қояды. Алидің жап- дүниесі таяз, әрі бұйығы. (Жаңбыр бетімді қамшылап жатыр. Біреулерді табуым керек. Гүлтен мен Алиді ойлыма түсірмейтіндей біреулерді. Жаңбыр күшейіп келеді.)

Достық құрған кісілеріне неші айтып, неші айтпау керек екенін есептеп отырады. Мен сияқты күнадап арылмайды да. Екеуіне теңдесі жоқ дережеде ағымнан жарыламын; Олар түп бойы мені тыңдайтын болады; Бақандай бір ай, жазғы демалыстарының желігі біткенге дейін. "Биыл жазда бір жерлерге барайық, Али. Теңізді сағындық". Гүлтеннің қалың, қап-қара шашы; жүқалтаң киім-кешегі. Жағалаудағы локанталарға барады кешқұрымдары. Жазғы кештің шыдатпайтын

ыстығы бар. Стамбул қуырылып жатыр. Бодрумда теңізден ескен самал жел. Олар балық жейді: су шаяны, устрица, кальмар...

"Бір нәрсе болды ма, Кемал?"

"Қалай?"

"Қайдан білейін, түрің бозарып кетті. Жалықтың ба әлде?"

"Жоқ."

Алидің көзімен көзіміз түйісіп қалды. басымды төмен идім. "Буржуа жалғыздықтар үдей түскен болуы керек" деп, күлімсіреді. Мына терезені быт-шыт қылып сындырып тастауым мүмкін; мына фарфор күл табақтарын, ас үйдегі аяқ-табақ, стакан, жатын бөлмедегі лампаны... Бірақ, Алидің менімен байланысуыны, үстасуыны жамап бір пиетпен, насықтықпен жасап отыр дей алмаймын, дос сияқты қарайды. Достықтарын ұнатамын.

Оларды бірнеше жылдан бері тапимын десем отірік айтқан боламын(Оларды жылдар бойы тапимын деген соң жалғызбын.) Шындығы керек болса, достасқанымызға бір жыл да болған жоқ.

Іш пыстыратын демалыс таңы. Айналысатын ештеңе таба алмадым. Али сияқты тосекке ұзынынан көсіліп алып, роман оқитын күш қайда менде? Ешқашан да болмайды. Олар маған телефон соғар деп ойлап едім. Телефонның басындамын. Телефон шылдырламайды. Біраз газеттерді аударыстырып, қараған болдым. Қай жерге көз жіберсем де газеттің әр сөйлем жолын қоршап, төңіректен алған үмітсіздігіңді сеземін. Қоршап алғандай. Гүлтен мен Али үшеуіміздің арамызда откен бір ретін газеттерде зұлымдыққа айналып жатқандай. Жалғыз болған соң өзімді қорғай алмайтыншымды, ақтала алмайтыншымды білдіруім керек оларға. (Қартаң кісілер не деген бақытты, өйткені олар жұбатылады... өйткені оларға елдің жаны ашиды." Жаны ашыады. Жаңбырдың берекет екеніне іланбағандары үшін, бәлки.) Таңғы ас жеп отырған еді олар. "Шай ішесің бе?" деп сұраған еді Гүлтен. Алидің "Бұл қашан ішпейтін еді, қара су берсең де ішер" деп айтуын күтіп тұрмын. Үнсіз қалды. Менің оқи алмаған газеттерімді бетін бүркеп алғандай, оқып отыр. Көргісі келмей, жек көріп отырған бір нәрсесі бар сияқты. Маңдайы жиырылып кеткен; көзі бұрынғы жылулығын жоғалтқан. Гүлтен нанға май жағып жатыр. "Қарным тоқ, Гүлтен рахмет" деймін. Табандап тұрып алады, үстемелетіп. Көзіміз ұшырасып қалды. Уғымталдықпен, сезімталдықпен қарайды. Көз жанарымдағы жас. Не болса да жұта салуым керек. (Жаңбыр басталмапты. Бұғазға баруымызға болатын еді. Жағалау локанталары, балықтың түрлері. "Сендер мені Бодрумға шақырмадыңдар, бірақ мен сендерді балық жеуге шақырамын". Айтайын дегендерімді жол бойы жаттаған-дым. Пысықтықпен, қайғы-мұңсыз, жайбарақат айтуға тырысатын сияқты едім. Осылай болатын сияқты едім. Жаңбырдың жауатынын тек қана балгердің балы куагер бола алатын. Күн шуағы мол, коктемнің жақындағанын білдіретін бір қыс таңы.)

"Бодрумға барыңдар. Қаласаңдар бүкіл жағалауды аралаңдар. Қайтып келген кездеріңде мен сендермен сойлеспеймін. Сойлеспеуім керек. Өз-өздеріңмен барыңдар. Мен сияқты жалғыз емессіңдер; екеуің мұның да қызығын көріңдер. Күн сәулесі тек қана сендерге шапағатын тоқсін. Теңіздің салқын ылғалының қызығын тек қана сендер көріңдер. Дедім гой, қаласаңдар бүтін жағалауды..."

Сосын Али газет оқуын тоқтатты. Аз-маз сөйлескендей болдық. "Не болды?" деп сұрады. "Бұлайша шығып келгеніңе қарағанда бірдеңе болған гой." Жатын бөлмеге кетті. Ас үйде Гүлтенмен оңаша қалдық. (Жаңбырдың терезеге тиіп жатқан алғашқы тамшылары мен терезеде тамшылардың кобеюі.)

"Себеттен бас тарттым. Себет болмасын."

"Не қалайсыз." Көзі Әлі плашшымда, барқыт шалбарымның батпақ

балағында.

"Фиалка қанша тұрады?"

"Бір шоғы он лира"

"Бұлар не?"

"Бұны ал деп кеңес бермес едім. Екі күндік. Фиалкалар жас."

Аттарын біліп алайын деп едім. Шегіргүлді де ұнатамын.

"Фиалкалар қымбат. Өте көп жіберетін едім. Үлкен бір қорашпен."

"Сіздікі жөн. Біраз қымбат болар. Қанша лиралық болсын?"

Подъезде менің түсуімді күтін тұрған Гүлтенге гүл жібергім келеді. Бүкіл осы жердегі гүлдерді жібергім келеді.

"Қалампыр шоғын әзірлесек пе екен? Қалампыр да әдемі болады." Жапырақтары құрған түсейін деп тұрған қалампырды көрсетті. Унатпадым. Қарар беруім керек. Қыз шашақты белбеуімен ойнауын үдете түсті.

Туфлимді киіп тұрып теңселіп кеттім. Бауы әлі шешулі. Али есіктің жанында тұр. Қабырғаны ұстай алдым. Қабырғада қолымның ізі қалды. "Кірлеттім Гүлтен" дедім. "Елгең етнес, сүртгерміз" деді. Кетіп бара жатып ішімде бір пәрселер үзіліп түскендей болды. Оларға әр келгенімде енді қайтып оларды көре алмайтын шығармын деп ойлаймын. "Енді қашан көрісеміз?" деп сұрай алмаймын. "Телефон соғып, хабарласармыз" деймін үнемі. Бүгін олай демедім. Туфлимнің бауын байладым. Қолымды плащымның егегіне сүрттім де оларға ұсындым: "Қош сау бол, Гүлтен, қош сау бол Али." Али подъезге шықпады. Демалыс күні таңының рахаттарын бұзуга қақым жоқ.

"Досңыз. Сендерді жақсы көремін."

"Рахмет, Кемал."

"Жап-тәніммен айтып тұрмын. Ауық-ауық жалғыздықтан құртылудың тек бір жолы Али мен сен екеуің екенін ойлаймын."

"Бірақ, сен бұл жалғыздық сезімінен құртылуың керек."

"Кемалдың буржува екенін ұмытып кетесің, Гүлтен"

"Али мұны саған қалжыңдап айтты."

"Мен де қалжыңдап айттым. Буржува емеспін."

Желатин қорапты бір жас бала алып келді. Кешкі тамаққа Алилерге барғандым. Шағын дастарханда жақсы уақыт өткіздім. Достық- ең соңғы баспапа. Желатин қораптың аузын ашып жатыр қыз. Қолы икемді. "Таза бір ашақ құттықтау қағазы бар ма?" Жас бала қағазды ұсынды. Столдағы қаламды қолыма алдым: Сүйікті Гүлтен; адамдардың жалғыздығын сен сияқты бөліскен ешкім көрмедім. Бүгінгі таң үшін саған рахмет айтамын". Қаламды алған жеріме қойдым. Қызға адресіті айттым. Шашағымен ойнауын енді тоқтатты. Адресіті дәптерге жазып жатыр. "Тура жетіде жіберулеріңізді өтінемін." Күлімсіреп, "Алаңдамаңыз, " деді.

Ең жақсы көрген жаз маусымы да ешкім бас сұқпаған демалыс бөлмесі мен кішкене балкон арасында өтін кетті. Бірсарындылықтың кішіпейілділік, сезімталдық сияқты мағыналы сонсыздықтың ұшы-қиырына оңаша кеткен бір жаз маусымы. Баспалдақпен шығып келе жатып, үнемі осыған ұқсас тебіреністі сезінуші едім.

"Бала кезіңнен бері осындайсың. Түк өзгермедің, үнемі біреулердің үйінде. Тіпті кеше кешке ғана олардың үйінде едің ғой."

Бала кезімнен бері осындаймын. Түк өзгермедім. Үнемі біреулердің үйіне құштар болып тұрамын. Алидің үйінде неші ұнатып едім? Басында ойын сияқты еді, сосын бас тартуым қиындап кетті... Шаршап-шалдығып жұмыстан келгенде ауығынбай тамақ дайындауы Гүлтеннің. Алидің сенім көрсетуі, қор көрмеуі. Тез

-ақ біте-қайнасып кеттік. Али өзінің өмірін қатып қалған бір, екі сызықпен сызып тастайтын: Үскідарда туған, жоқшылық, жұмыс істеп жүріп оқыған жылдар, Гүлтенді ұнатуы, үйленулері... Үскідар- менің бала кезімде жиі-жиі ботагөз жинап, балалық шағымды өткерген бір аудан. Жиі-жиі барып-келіп тұратын бір жер. Мәңдай жазуына қаншама сенбесем де бір түрлі Үскідардан құртыла алмаймын, ол менің мәңдайыма жазылған. Ешқандай күна жасамасам да менен ош алып жатқандай. Алидің қауышқан салауатты тіршілігін аңсаймын. Бұл қызғану емес. Олардың бақытты болуына тілектесімін. "Жасы келгендер не деген жақсы..." "

(Басқа біреулерді табуым керек. Көптен бері қормеген таныстар. Есікті аша салысымен қуанулары керек. "Түнде бірге едік, таң атпай сен қоңырау шалып оятып жібердің. Өте өзімшілсің." Жаңбыр тоз-шанды тазалай алмай-ақ қойды. Қазір балшық.) Гүлді сағат жетіде жібереді. Анау жас бала апарады. Ішінен мені боқтар; "Мына жаңбырда..." деп. Бірақ, ол гүл бір қуаныш, мереке, көңіл көтеруге жіберіліп жатқан жоқ. Бір сезімді бітірдім, соңына келдім. Өткен жаз туралы есебі жоқ көп естелігім бар. Оғыз жастарыдағы бір адам емес Али. Қайта күн өткен сайып жасарып, бала болып келеді. Жасаруы сыйқырға, сырға толы. Жазғы бір кинотеатрда Гүлтен екеуімізге газды су алып жатыр. Жазғы кинотеатрда өте қызықсыз бір фильм көріп отырмыз. Гүлтен мен Алидің күлімсіреуі. Оларға қосылып, ха-халап күліп отырмын. Көзіме жас келіп қалды, Әлі күліп отырмын. Қосылып отырғандай күлемін. Жаздық кинотеатрдағы көпшілік тарауда. Гүлтен маған бірдеңе деп жатыр. Маған қызықты бір нәрсе айтып, түсіндіріп келеді. Екеулерінің мойындарына асыла түскім келеді. Ғажайып асып-тасу. Маған жараспайтын асып-тасу. Салмақты болуың керек деп үйреткен мені. Екі көзім асфальттың кіріңкі, шығыңқы тастарында.

"Тағы да хабарласарсың, Кемал!"

Хабарласпайтынымды Гүлтен біледі. Подъезде мұншама уақыт тұрмас еді. Сондай қапаландым. (Абыройым тоғілді.)

"Ішім пысты, сендерге келдім. "

"Тамақ жеп пе ең?"

"Босқа әурелеймін сені, Гүлтен. "

"О не дегенің, Кемал. Қалай болса да тамақ пісіп жатыр"

Гүл жіберуім бекер, қисыны жоқ. Гүл дүкеніне қайтып барып, бас тартқанымды айтайын. "Өзім апаратын болдым; қорапты маған беріңдер", дермін. Айдала бір жерде лақтырып тастармын; жүгіріп кетсем ешкім ештеңе түсінбей қалар. Али кәдімгідей үрсар. Гүлтеннің мені аяуына шыдай алмаймын. Шашақты белбеуін бұлғайды гүл дүкеніндегі қыз. Шалбарымның балағы одан әрі балшық болды.

Үйге барып, Гүлтеннен телефон күтуім керек.

SÖZLÜK

abla apay
aburecubur üsaq-tüyek
acaba bir qızıǵı, qızıq
acayip ğajayıp
Acemistan jer atı. Eski İnan daǵı bir memleket
acı aşşı; acı acı gülümsemek qınala külimsireu
acı duymak qınalu
acımak janı aşu
acımasız ayausız
acındırmak özine bireudiñ janını aşıtı
aç aş; aç kalmak aş qalu
açamamak aşu almau
açık aşıq; açık olmak aqınan janılı
açıklamak mälimdeu
açılmak aşılı
açmak aşu
adam adam, kisi;
adet ädet, san
adım adım
adres meken jay
affetmek keşiru
aǵaç aǵaş
aǵır auır; aǵır basmak auır tıyu;
aǵırbaşlı salmaqtı,
aǵız (aǵzı) auız; aǵzı aǵzına dolmak auzı mürnina deyin tolu
aǵlamak jılau
ah *odaǵay*. ahâ
ahbab tanıs
ahenk üylesim, ündestik
ahlâhsız ädepsiz
ahlâk moral
ahval ahual
aile janüya
ak aq
akabinde dereu, artınşa
akçe aqşa
akıl (aklı) oy; aqıl; akılı başa toplamak aqılı kiru; akla gelmek aqıldanu
akıllı aqıldı
akın jorıq
Akkoyunlu jer atı. Şıǵıs Anadolu men Batıs İranda imperatorlıq qırǵan bir türk taypası ((1403-1508)
akınca oyınşa
akraba tuisqan, tuis
akrabalık tuisqandıq
akran tabaqtas
aksetmek arnap söz söyleu
aksi teris; aksi gibi kerisinşe
akşam keş; akşamüstü keşqırım

al alqızıl, qızǵıl
alacalı bulacalı qızıldı-jasıldı
alamet belgi
alanen бүkil eldiñ közinşe, jariya türde
Alâüdevle kisi atı. (1425-1515) Türk padişah
alay mazaq
albatros zool. albatros
alçak tömen
alçalmak tömendeu
aldanmak aldanu
aldırmak bayıbına baru, eru
aldırmamak qûlaq aspau
âlet bùyım
alev ot-jalın
alevlenmek jalındap
aleyh qarsı
alfâbe älippe
alıkoymak alıp ketu
alın mañday; alını kırışmak mañdayı jırlı
alınmak bitu
alın yazısı mañday jazıu
alış veriş sauda-sattıq, qarım qatınas
alışık üyrenşikti
alışkanlık ädet
alışkın üyrenşikti
alışmak üyrenip qalu
Ali kisi atı
alil jarımjan; mügedek; alil kalmak
alkışlamak qol şapalaqtıu
Allâh Alla, qûday; Allâh bilir qûday bilir
Allâh için qûday üşin;
Allâhaismarladık qoş sau bol
Allâhın günü qûdaydıñ quttı küni; Allah yüzünü güldürsün qûday baqıtıñdı aşsın
almak alu; al onu vur ona apama jezdem say
alman nemis
alt astı
altılı altılıq
altmış alpıs
ama biraq
aman qûday -ay
ameliye operatsıya; ameliye geçirmek operatsıya
amerikan amerikalı
an mezet
ana ana
Anadolu jer atı. Türkiyanıñ Azîa materigindegi bölümi

ancak biraq, tek
andirmek eske tüsirtu;
anı mezeti, uaqıtı
anımsamak eske tüsiru
anıt eskertkiş
Ankara *jer atı. Türkiyanıñ astanası*
anlam mağına; **anlam katmak** mağına
qatu
anlamak añlau, bayıbına baru, tüsünü
anlamazlık tüsinspeuşilik
anlamalı mağınalı
anlaşılmaq belgili bolu
anlatmaq tüsindirip aytu
anlatmaq tüsindirü
anlayışlı üğımtal
anmaq eske alu, eske tüsiru
anne ana, şeşe
ansızın ayaq astınan, ırından, oylamağan
jerdän
apartman köp qabattı üy
aptallaşmaq esalañdanu, naqüristanu;
ara ara; **arada sırada anda-sanda**
araya girmek arağa kirü; **araya**
girmeye çalışmaq arağa kiruge tırsu
araba jeñil maşına, avtomobıl, maşına
aralanmaq jartilay aşu
aramaq izdeu
araşmaq üzdiksiz izdeu
arazi jer
ardından artınan, soñınan
arı ara
aristokrat aqsüyek
arka arkaya bir biriniñ artınan
arka artı, şetki
arka sokak artqı jaqtağı köşe
arkadaş dos, joldas
arkadaşlık dostıq, joldastıq
arkeoloji arxeologiya
arma simvol
artık bñdan keyin
arttırmak arttırü
arz jer beti
as karta oyunındağı tñzdıq
asa asa tayaq
asıl negiz
asılı iluli
asılmak ilinu
asi bñlikşi
asil asıl
asistan assistent
asker asker
asla eşqaşan
aşağı tömengi
aşağılık tömendetuşilik
aşçı aspaz

aşırı tım, öte, şamadan tıs
âşiret taypa, ru
aşifte jeñilqoy
aşk maxabbat, süyispenşilik; **aşk olsun**
o ne demek;
at at; esim, **at zool.** **at** **at oynatmaq** atın
oynaqtatu; **at arabası** at arba
at şahlandırmaq attı artqı ayağınan tik
türğızu; **attan atlamak** attan ırğıp
tüsü, sekirip tüsü
Atatürk Türük Respublikasınıñ neğizin
saluşı kösem
ateş ot, jalın; **ateşte kavrulmaq** otta janu
ateşlemek tütatu
atılmak atqaru; laqtırü
atlama attau
atlı attı adamdar
atmaq laqtırü, tastau
attan inmek attan tüsü
âvaze dauıs
avlu aula
avuç alağan
ay ay
ay elikteuiş oy
ayağa kalkmaq ornınan tñru
ayak ucuna ayaq jağına
ayak ucuna konmaq ayaq jağına
ornalasu
ayak(ayağı) ayaq; **ayağa gelmek**
jñzdesuge kelü; **ayak uydurmaq** ilesu;
ayakta durmaq türegep tñru; **ayağı**
takılmak ayağı şalınu
ayakkabı ayaq kñim, tuffñ
ayakkabısını çıkarmak ayaq kñimin
şeşu
ayakkabı tuffñ
ayan ayan, belgili
aydınlık jariq, kün şuağı
ayet ayat
ayı zool. ayu
ayık sau; **ayık gezmek** sau jñru
ayıklamak tazalau, ayırü
ayıp üyat
ayırmaq bölü
aylık aylık
aylıq aylıq; jalaqı
ayna ayna
aynı däl solay, sol bayağı, däl sonday
ayniyle däl solay
ayol *qaratpa söz*
ayrı ayrı; **ayrı-ayrı** jeke jeke
ayrılmak ayrılı, ayrılıp qalu, tarau,
qoldan şıgarıp alu;
az az; **az buçuk** azdap; **az buçuk**
dokunmaq azdap toqtalıp ötü

aza müşe
azalınca azayınşa
azalmak azayu
azamet ühliq
azıcık azdağan
aziz aziz
azmiyle dehâsı aqıl oydıñ şarıqtau şegi
baba äke; **babasına** çekmek äkesine
 ùqsau, äkesine tartu
babacan meyrimdi äke
badana äk
bağ bau
bağdaş maldas; **bağdaş kurmak** maldas
 quru
bağırmaq ayqaylau, dauıstau, baqıru;
bağırmaq çağırmaq baqırıp şaqıru
bağıslamak bağıstau, keşiru
bağlamak baylau; **bununla bağlamak**
 münimen baylanıstıru
bağlanmaq baylanu
bahar köktem
Bahariye *jer atı. Stambuldıñ bir audanı*
bahçe baqşa
bahçenin azması baqşanıñ qurğauı
bahçıvan bağban; **bahçıvan yamaklığı**
 bağban järdemşisi
bakalım al, köreyik, qancki
bakıcı balger
bakımsızlık baqılausızdıq, qarausızdıq
bakış közqaras; **bakışları birleşmek**
 közi tüyisu
bakire qız bolğan qız
bakmaq qarau
balık balıq
balkon balkon
balta balta
bana mağan
bardak stakan
barındırmaq panalatu
bariton bariton
basamak baspaldaq; **basamak olmak**
 baspaldaq bolu
baskılı basılğan
basmaq basu
baston baldaq
baş bas; **baş kaldırmaq** bas köteru;
 başbaşa oñaşa;
 başbaşa oñaşalıq; baş başa olmak
 oñaşa qalu;
başa vurmaq janına tıyu
başı boş bos, qañğığan; **başı boş**
 dolaşmaq sandalu, bası auğan jaqqa
 ketu; **baş dönmek** bas aynalu; **baş**
 üstüne qıp boladı;
başında basında; **başından** savmaq

qualau; **bosatu; başını vurdurmak**
 basını aldirtu
başka basqa
başkalaşmaq bötensu
başlamak bastau
başlangıç basta, basında, bası; **başlangıç**
 sayılmak bası dep esceptelu
başlangıç bastapqı kez
başlıca eñ bastı
başlık bas küim
başörtü bas oramal
başucu bas jağı
bayağı kädimgidey
Bayburt *jer atı. Türkıyadağı Qarateñzdıñ*
 şığıs jağında ornalasqan
Bayezid *kisi atı*
Bayezid i veli *kisi atı. (1418-1512)*
 Fatih Mehmet Sultanıñ üli
baygın älsiz
baygın encar, solğın
bayılmak es tüsten ayrılı; *ausp.* ünatu
bayılmak esten tanu, ünatu
bayır adır, bel, beles, döñ, döñes
bayram mereke, meyram
bayramlık merceklik
bazen keyde
bazı baz, keybir
bedhah pasıq nıetti kisi
beğenmek ünatu
beklemek kütu
beklenmedik kütpegen
bel bel
Belgrat *jer atı. Yugosyavıyanıñ astanası*
belki bälki
belli belirsiz bolımsız
ben men
bencil özimşil
beni meni
benim meniñ
benle menimen
benzemek ùqsau
benzerlik ùqsastıq
benzetmek ùqsatu
beraber birge
berattarixi. Sultannıñ sıy gramotası;
 kuälik, patenet; (medaldıñ kuäligi)
bereket bereke
beri beri
beslemek asırau
beslemek asırau; tamaqtandırı; jem beru;
beş bes
beşli bestik
beter beter
bey türikterde erkek adamdarğa,
 ülkenderge aytılatın sıylau

beyaz aq
beyenname deklaratsiya
beyhude zaya, bosqa, bekerge
beyin mî
beylerbeyi tu ùstauşılar tobınıñ
qolbaşısı
bezeli bezendiruli
bezik oyun kartasınıñ bir türi; bezik
oyını karta oyunınıñ
bıkkın jalıqulı, işi pısulı
bıkmak jalıgu, işi pısu
bırakılmak laqtırıp tastalu
bırakmak tastau, ùkelip tastau, tastap ketu
bıyık mürt
biçim pişim, forma
biçimlenmek pişimdenü
biçmek oru, pişu
bile 1. jalğay. şıl. de, da, ta, te 2. bolsa da
bilfiil şınimen
bilmek bilu; bilindiği gibi belgili
bolğanday
bin miñ
binbir miñdağan; binbir güçlükle äreñ
degende
bini bir para ağıltegil, mol
binlerce miñdağan
binmek minu
bir an bir mezet; bir-bir bir birlep;
birçok birneşe;
bir avuç alağanday
bir başlarına bir bastarına
bir bir
bir gün bir kün; bir buçuk bir jarım;
birkaç birneşe
bir hamle bir äreket, bir degende
bir kalem geçin; bılay qoy; bir miktar
azdağan; bir onur çıkmazı abıroy
mäselesi; bir yana bırak bılay qoy
biraz biraz, sâl, şamalı
birbirimiz bir birimiz
birbirini bir birini
birdenbire ayaq astınan
birer birbir; birer ikişer atlamak bir
eki-aq attau
birer ikişer birlep ekilep
biri biri
biricik bir tek
biricik jalğız, bir tek
birikmek birigu, jınalı
birinci birinşi
birlik birlik
birlikte birge
birşey eş närse; bir närse
birtakım köptegen
biter bitmez biter bitpes

bitevlye ùdayı, üzilissiz, üzdiksiz
bitirmek bitiru; bitinceye kadar
bitkenge deyin;
bitiş bitu
bitki ösimdik
bitmek bitu
biz biz
Bizans jer atı (Vizantsiya) (330-1461
aralığında bolğan)
bizden bizden
bize bizge
bizim bizdiñ
Bodrum jer atı. Türkiya'nın oñtüstigindegi
kurorttı qala
boğmak buu
bohça tört bürıştı oramal nemese jirtıs
mata
bol keñ
bomboş bop-bos
boncuk monşaq
borç borış
bosatu; başını vurdurmak basını aldırtu
Bosna jer atı. Vosniya
bostan bau toğay
boş bos;
boşalmak bosau;
boşu boşuna bostan bosqa
boşuna bosına
boy boy
boyar boyar (bürin Reseyde üstem bolğan
feodal jer îesi)
boyasız boyausız
boydan boya üzına boyı
boyun moyın; boynu bükük moyını
büğülgen; boyun eçmek
bozmak büzu; şırqını buzu
bozmamak büzbau;
bozuntu köñil küyiniñ büzülü; bozuntu
vermek köñil küyin büzu
bölmek bölü
bölük äsker qolı
bölüm bölüm
böyle osınday, münday, osılay, bülây
bu derece münşama; bu kadar
münşama; bu bakımdan bül jağınan
alğanda
bu osı, bül
budalaca daraqı
Budelaire kisi atı
bugün bugün; bugüne bugün tipti bugün
de
bugünkü bügingi
buket deste
bukle bukle büyra büyra
bürim

bulmak tabu, dep esep^{teu}
bulunmak tabıyu
bulut bül^t
bumburuşuk mij-mij
bunaltmak aljitu
bunamak alju
bunca münşa; münşama
buncağız bu bayqūs
bundan bũdan; **bundan** ötürü bül
 sebepten
bunlar bũlar
bunlardan bũlardan
bunları bũlardı
bunu mũnı
bununla bũnımen
burada osı jerde
burada osında
buraya mına jerge, osında
burjuva burjuazıya
burkucu qajaytın
burun mũrın; *geog.* müyis
buruşturmak miğilau
buruşuk miğilğan
buyurmak marxabat etu
buz mũz; **buz gibi durmak** töbeden
 ürganday
büçük janm
büklüm bükilgen; **büklüm** **büklüm** eki
 bũgilip
bülbül bülbül
büsbütün birjolata
bütün bükil, bütin
bütünleşmek bir bütinǵe aynalu
büyücek ölkendeu
büyük baba ata
büyük gelmek ölken bolu
büyük ölü; ölken
büyükler ölken lauazımdı adamdar
büyüklik öhlik
büyülemek sıyqırlau
büyülü sıyqırlı, sırlı
büyümek eseyu; ösu, uzau, öлкеyu
büyümek öлкеyu
büyütmek ösiru, eseytu
büzülmek bũgölu, qısılu, tartılu
 abıroyǵa bölenu;
 anat
 äşekeylengen, bezendiruli
cahillik sauatsızdıq
Cahit kisi atı
caka asqaqtıq; öркеkirektik
cam äynek
cambaz akrobat
cami meşit
can jan; **cana** yakın işi bauırǵa kirip

tũratın kisiler öşin;
canavar qũbıjıq
canı sıkılmak işi pısu; **canı** yanmak
 canına batu;
canım janım
canlı tiri; **candan** insan aqjarqın adam;
canlılık jandanu
caz muz. djaz
cebren zorlıqpen
cellât baskeser
cemile qũrmet, sıpayılıq; **cemile**
 yapmak qũrmetteu, sıpayılıq tanıtı
cenk soğıs
cennet jännet
cep qalta
cesaret batıldıq; **cesaret** almak
 batıldanu
cesur batıl, batır, jürek jütqan
cevap jauap; **cevap** vermek jauap beru
ceviz bot. tüye jañǵaq
cezâ jaza; **cezasını** bulmak jzasın tartı
cılız älsiz
cihangirlik jixangerlik
cilâ laktalğan
cinâyet qılmıs
eins tek, şıǵu tegi
cirit oynamak şabu
civan bozbala, jas jigit
civan kaşları bozbala mũrtı
coşku tebirenis, tolıqınıs
coşmak tebirenu, tolıq
cumhuriyet respublika
cümle söylem
Cüneyt kisi atı (?- 1460) *Safevi Şayhu*
çaba bir istiñ sätti bitui öşin tırısı, küş
 salu
çabuk tez; **çabuk** **çabuk** tez tez
çağ şaq, dâuir, kez
çağırmaq şaqıru
çağırmaq şaqıru
çağırmaq şaqıru
çağırmaq şaqıru
Çaldıran jer atı. *Şıǵıs Anadolımnı Van*
oblısına qaraytın audan
çaldırmaq örlatıp alu
çalım örkökirektik
çalışmaq araǵa kiruge tırısı; **çalışmaq**
 jũmıs isteü, tırısı
Çamlıca jer atı. *Stambulda bir orman atı*
çamur balşıq, batpaq
çamurlu balşıqtı, batpaqtı
çan şırkeu qoñıraı
çanta sumka
çap mölser, kölem
çapkın äyel qũmar
çarçabuk kirpik qaqqanşa, jildam
çarçaf seysep

çardak sayaban
 çarpım çeti köbeytu kestesı
 çarpmak közge ùru
 çarpmak sogu, soqtıǵısıp qalu, qaqtıǵısıq qalu
 çarpmak tıyu
 çatı çıkması şatırdıñ şıǵıñqı jerı
 çatı şatır
 çatlak şatınagan
 çay şay
 çay şay; çay içmek şay işu
 çehre jüz, bet älpet
 çekilmek şeginu
 çekingenlik jasqanşaqtıq
 çekinmek jasqanu
 çekişme janjal
 çekiştirmek tartqılaw
 çekmek tartu,
 çelebi aqsüyek, mırza, salauattı, kişipeyil, körgendi
 çelik bolat
 çeşit tür
 çevirmek audaru, aynaldıru
 çevrelemek töñirekteu
 çeyiz jasau
 çıkıntı şıǵıñqı
 çıkmak şıǵu
 çıkmazı namıstanu, arlanu ; bir sürü bir neşe, köp; bir
 çınar bot. şınar
 çınlatmak şıñıldatu
 çırpınmak qanat qaǵu
 çıtır şıtır
 çiçek gül; çiçek açmak güldiñ qauız aşuı
 çiçekçi gül dükeni
 çiçekdürbün kün dürbisi
 çiçeklik gül salǵış
 çiftlik şaruasılıq
 çıñnemek şaynau, nemqùraydı qarau
 çini şını
 çirkin sùrıqsız
 çirkinleşmek sıyqı ketu, sùrıqsızdanu
 çirkinleştirmek sùrıqsızdandıru
 çiy aydınlıq jarıq
 çizgi sızıq
 çiziş sızuı
 çizme etik
 çizmek sızu
 çocuk bala,säbi
 çocuklaşmak bala bolu
 çocukluk balalıq şaq
 çocuksu balañ
 çok köp, öte
 çoluk çocuk bala -şaǵa

Çopur kisi atı
 çökmek şögu
 çöplük sıpırındı, kül-qoqıs
 çözük şeşuli
 çözülmeş şeşulu
 çözülmeş şeşulu
 çubuk şıbıq
 çuha zıǵır
 çukulata şokolat
 çünkü öytkeni
 da jalǵaul. şıl. da, de ,ta, te
 dadı bala kütüşı qızmetker
 daǵ tau
 daǵılmak taralu, taramdanu
 daǵıtılmak taratılu
 daha taǵı; äli; basqa; tipti de,da, ta, te jalǵaul. şılaw;
 dahilî işki
 dâimâ ünemi, ùdayı,tüzdiqsız
 dâir turalı
 dakika mînut
 dakka mînut
 dal bûtaq
 dalavere ayla- amal, qulıq sùmdıq;
 dalavere döndürmek qulıq -sùmdıqtı iske asıru
 dalga tolqın
 dalgın oyǵa şomılu
 dalkavuk jaramsaq, jaramsaq, qoşemetşil, jılmañ
 dalkılıç erikti äsker
 dalkılıç piyâde erikti jayau äsker
 dalmak süñgü; aus poyǵa şomu, qadalıp qalu
 ellei yelesine dalmak qolın jalına süñgıtu
 dam üydiñ töbesi
 dama kvadrat, şarşı
 damar tamır
 damat küyeu bala; damat girmek küyeu bala bolu
 Dame de Sion kisi atı
 damga tañba; damǵa vurmak tañba soǵu; iz tastau
 damla tamşı
 damla vurmak tamşı ùru
 daniska besaspap
 dans etmek vals bîleu
 dantel şilter
 dar tar
 dârât asqan ädemilik
 darbe soqqı
 dargın ökpeli, renjuli
 dâvâ dau
 davranmak qarau, qatıstı bolu, özara

qaram qatnas
davul dauil; **davul çal** dauil soq
dayalı süycüli
dayamak süyeu, tayau
dayanılmaz şıdatpaytın
dayanmak şıdau, süyenu
de jalğaulıq şılau da, de, ta, te
debdebe äşekey
debeleşmek alparısu, soğısu, ümtılı, jülisu
defa ret, kez
defalarca bir neşe ret
defter dâpter
değdirmek üdiru
değer bağa
değil emes
değişmek ayırbastau, auıstıru
değiştir mek auıstıru; yer değıştirmek orın auıstıru
dehliz däliz, korıdor
deli jındı
delice es-tüssiz, essiz
delikanlı jas jigıt, bozbala
delil dälel
delişmen üşqalaq
demek deu, demek
demet deste, şoq
demin jaña; **deminden beri** jañağıdan beri
deminki jañağı
demir temir
demokrasi demokratiya
deni tügelge juiğı
deniz külübü teñiz klubu
deniz teñiz
denize çıkmak teñizge qüyılı
depreşmek jañadan bastalu, qaytadan bastalu (auru turalı)
dere jılğa
derebeyi şonjar; **derebeylik** şonjarlıq, alpauıtıq
derece däreje, deñgey
deri teri; **derisini yüzmek** bas terisini sıpıru
derin tereñ
derinlik tereñdik, tüp
deste jınaq
dev дәu
devam jalğas; **devam etmek** jalğasu, jalğastıru
deve tüye
devekuşu tüye qüs
devirmek audaru, tönkeru
devlet el, memleket, ölke, ökimek
devletliler el başşılari

deyin deyin
dımağ mî, es, oy; **dımağ olmak** es bolu
dış sırtqı
dışarı sırtqa
dibâ jibekpen äşekeylengen mata
dikili egilgen
dikiş tigin
dikkat zer, ıqılas; **dikkat etmek** zer salu, birdemege ıqılas qoyu, köñil qoyu
dikkatle müqıyat, täptiştöp, jînaqı,
dikleşmek qatayu
dikmek tigu; aısp. **ağaç dikmek** ağaş egu
diksiyon dıksıya, söyleu mäneri
dil ül
dili tutulmak tili baylanu
Dimko kisi atı
din din; **dini bütün** dinine berik
dinç tñ
dindar dindar
dinlemek tñdau
dinmek tınu
dip tübi
direk bağana
diretmek qarsılasu
dirhem dirhem 1. tarixi. *Xalifat düuirindegi aqşa. 2.*
dirhem dirhem satmak äreñ degende satu
diri tiri
diş tis; **diş karıştırmak** tisini şüqu; **diş sıkmaq** tisin qayrau
dişi ürgaşı
divan durmak resmi qabıldau kezinde qoldı ayqastırıp tıru
divan tarihi. Joğarğı Keñes
diyâr ölke
Diyarbakır jer atı. *Türkîyanın Oñt. Şığ. bir oblıs.*
diye kösemşe dep
diz tize; **diz çökmek** tize bügu
dizilmek tizilu
doçent dotsent
doğmak tuu
doğru dürıs, şın, şındıq, tüzu; aısp. qaray; **doğrudan ayrılmamak** şındıqtan tayrınbau
doğrulmak düzelip otıru
doğrusu eñ dürısı
dokunmak tısu; tıyu
dokumak toqu
dokuzlu toğızdıq
dolaşmak kezu, qıdıru
doldurmak toltıru

dolgun tığız
dolmak tolu
dolmuş marşrutı taksî; **dolmuşa**
 binmek marşrutı taksige minu
dolu tolu; **dolu dizgin** şabu
donanmak bezendirilu
donmak qatıp sileyip qalu
dostça dos sîyaqtı
dostluk dostıq; **dostluk kurmak**
 dostıq quru
dökülmek tüsu; **döküldü** **dökülecek**
 tüseyin dep türü
dönmek aynalu, bürılı, kerı kelu, oralu;
döne **döne** aynalıp aynalıp
dönüp **dönüp** bürılıp bürılıp
dönüş qayıtıp oralu
dönüşmek aynalu
dönüştürmek aynaldıru
dört tört; **dört bir yan** jan jaq, tört
 qubıla
dörtlü törtük
dörtnala şayıp otırıp
döşemek töseu, bezendirmek
drahoma jasau-jabdıq
dua dığa; **duası niyazında** qüdayı
 auzında; **dua etmek** dığa qılu
dudak erin
dul jesir
durgun encar, solğın, salğırt, selsoq
durmak toqtau, türü
duru möldir, tünıq
durum jağday
dut tüt ağaşı
dutsineği **zool** tüt ağaşı sirkeyi
duvar qabırğa
duyarlık sezim
duyarlılık sezimtaldıq
duyarlıklılı sezimtal
duygu sezim
duymak estu
duyulmak estilu
duyurmak estirtu
düğün toy
dükkân düken
dümdüz düp-tüzu
dün keşe
dünya dünfe
dünya dünfe; **dünyası** yoksul jan
 dünyesi tayaz
düşkün qüştar, berilgen
düşman düşpan, jau
düşmek qılau, bir jağdayga duşar bolu;
düşe kalka äreñ
düşük salbırañqı
düşünce oy

düşünmek oylau
düşünüş oylau isi
düşürmek tüsiru, tömendetu
düz tüzu
düzelte düzeltu
düzenbaz aylaker
düzme türtipke salu, jönce salu, jöndeu
ecdâd ata-baba
edebiyatçılık ädebîetşilik
edib ädebîet qümar
efendi tärbîeli, asıl süyek
efendim men sizdi tündap türmın, ne
 mağınasında
Eflak 1. *tar. eskijer atı* Moldovya men
 Rumınyanıñ birikken xanzadalığı
Eflaklı Eflaktıqtar
egilmek ülu
eğer er toqım
egilmek ülu
eglence oyun toy, sauıq keşi
eglenmek köñil köteru
egmek İyu
egri qısıq
ehemmiyet mañızdı
ejderha ajdaxa
ekmek egu
ekmek kazanmak nanını tauıp jeu
ekmek nan; **ekmeğini** çıkarmak kün
 köru; **ekmek**
eksik kem; **eksik etmek** kem qılu;
eksik olmak kem bolu
eksiklik kemşilik; **eksiklik duymak**
 kemşilik köru
el qol; **el emeği** qol eñbegi
el kaldırmak qol köteru; **el öpmek**
el bebek gül bebek älpeştep
el sallamak qol bülğau
el uzatmak qol üsınu; **ele** geçirmek
 qolğa tüsiru; **eli titremek** qolı
 dirildeu; **elini eteğini** çekmek
 bir nârseden qol üzu
elini sıkmak qol berip amandasu, qol
 alısu; **el yazması** qol jazı
elbet älbette
elbise köylek
elçi elşi; **elçi** olmak elşi bolu
elçilik elşilik
eldiven qolğap
elli elu
elmas almas
elvan elvan türli tüsti
emekli zeynetker
emel maqsat
emin senimdi
Emir Sultan İsabey *tar.kisi atı.* (1368-

1429), *türk aqın*
emir(emri) ämir; **emir vermek** ämir
 beru
emniyet senim
emperyalist ìmperalîst
emsâl teñdes
en eñ
encümen üyïmdar
ender sîrek
Enderun *Osman Imp. uaqıtındağı*
Saraydağı qağaz jùmısına qaraytındar
oqui, saray töñiregindegi qıznetkerler
engin keñ jazıq, üşı qırsız, keñ dala
enkâz uyındı, jıǵındı
ense jelke
ensesine düşmek jelkesine tüsu
enstitü ìnstıtut
epeyce kädimgidey
er er
ergenlik balıǵat jası
erimek eru
erište kespe; erište kesmek kespe kesu
erkek erkek; **erkek kardeş** bauır, ini
erkenden erterek
ermeni arıman
ermiş ruxanı küşi mol, bilimdi din adamı
eroïn geroïn; **eroïn çekmek** geroïn
 şegu, geroïn tartu
ertesı ertesı
Erzincan *jer atı. Şıǵıs Anadolıda bir oblis*
esans sesentsiya
esans yapmak essentsiya qaynatu
esir tütqın; **esir almak** qolǵa túsiru; **esir**
düşmek qolǵa tüsu
eski eski
eskiden bürinnan, erteden
esmer qaratorı
esnaf saudager
esriklik masayrauşılıq
esvap kîim keşek
eş teñdes; **eşi bulunmaz** teñdesi joq; **eşi**
görülmemek
eşek esek
eşit deǵer teñ baǵa
eşitlik teñdik
eşya zat; dünya mülük
et et; **eti dolǵın** eti tuǵız
etek (eteǵı) yubka, kîimniñ etegi; **eteǵı**
 çırpınmak etegi keuleu
eteklik(etekliǵı) yubka etegi
etiyle kemiǵiyle bası bütün
etki äser;
etkisiz äsersiz
etraf aynala, mañay
ev sahibi üy îesi, qojayın

ev üy; **evi çevirmek** üy jùmıstarın şır
 aynaldıru; **eve sızmak** üyge bas sùǵu;
evi evirip çevirmek üy jùmısın şırk îiru
evet îa
evlât perzent
evlenmek üylenu
evvel bürin
evvela äueli
evvelki bürinǵı
ey ey
eyâlet aymaq
Eyüp Sultan *eski. tar.kisi atıMüxammet*
Payǵambardıñ tuñ üstausı
eyvallah demek bireudiñ aytqanına
 qulaq qoyu, moyın sünü;
eyvallah etmek köne salu
ezber jattau; ezbere bilmek jatqa bilu
ezberlemek jattau
ezeli ejelgi
ezilmek ezilu
ezmek ezü
faber faber
fahri qürmetti
fakat biraq, alayda
fakir kedey, beyşara; **fakir düşmek**
 kedeylenu
fakr u zaruret joqşılıq, kedeyşilik
fal bal; **fal bakmak** bal aşu
falan anau-mınau
fârisi parışsa
fark etmek bayqau
fark etmek bayqau
fark pariq, özgeris
fasih túsinikti
Fâtiñ *kisi atı*
fazla artıq
fedâ pîda; **fedâ etmek** janını beru
fedakârlık janpîdalıq
fena öte jaman
fetholunmak şapqınşılıqqa üşirau
fevk joǵarı
fıkra anektdot
fırça şiyotka
fırınıc naubayşı
fırsat mürsat; **fırsat bulmak** mürsat
 tabu
fidan tal şıbıq
fikir pikir; **fikir yürütmek** pikir salu,
 ortaǵa pikir tastau
filân anau, mınau
film fîlm; **film seyretmek** fîlm köru,
 kîno köru
filoloji filologîya
filozof filosof
fincan kese

firkete şpilka
fiske şertis; **fiske** atmak şertip jiberu, şertu
fiyat bağa
fondan şokolattı kâmpît
fotoğraf suret; **fotoğraf** çektirmek suretke tûsu
fotoğraf suret; **fotoğraf** çektirmek suretke tûsu;
fotoğrafçı fotograf
fukara kedey
Gabriel Dietz *kisi atı, ispan filosof*
gaddar qanışer
gaga tûmsıq
gâile gâile uayım, qayğı
galiba bälkî, mümkün, ıqtîmal
galibiyet üstemdik, jeñis
gardırop garderop; **gardroba** asmak gardroba asu
garez araz, öş; **garez** olmak araz bolu, arazdasu
garip beyşara, müsâpir, ğajayıp
garketmek malındıru
gayda *muz.* volinka
gâyet kâdimgideyt, tım
gayrı qazirleri
gaz gaz
gaz lambası gaz şamı
gazâ din üşin soğıs, quttı soğıs; **gazâ** etmek din üşin
gazâp aşu, ıza, qahar
gazete gazet
gazoz gazdı su
gece tün; **gece** tünde; **gece** **gündüz** kündiz
geceyarısı tün ortası
gecikmek keşigu, keş qalu
geç keş; **geç** kalmak keş qalu, keşigu
geçen ötken
geçer geçmez öter ötpes
geçilmek ötu, ötkizu;
geçit ötkel
geçmek ötu, asu, basıp ötu, ötip ketu
gedâ kedey
Gedik Ahmed Paşa *kisi atı. (?- 1482)*
Türk bas uâzir
Gedikpaşa *jer atı. Stambulnıñ bir audanı*
gelinlik kelindik
geliş kelis
gelmek kelu
gem attın auızdığı; **gem** kasmak auızdıqtı tartu;
gencelmek jasaru
genç jas
gençleşmek jasaru

gençlik
gençlik (gençliğı) jastıq
genel jalpı
genellikte köbinese
geniş keñ, tereñ
geniş omuzlu keñ ñıqtı
genişlemek keñeyu, jayılu, üdeu
gerçeğe dönüşmek şındıqqa aynalu
gerçekte negizinde
gerçekten şındığında; şınımen
gerçi şını kerek, şınında
geri almak qayta alu, qayıtu alu; **geri dönmek**
geri keri, art; **geri itmek** artqa îteru, keri qaray îteru;
geride artta; **geride kalanı** artıq qalğan bölgi;
gerisi qalğanı
getirmek âkelu
gevezelik mılcıñdıq; **gevezelik** yapmak mıljıñdau
gevşetici bosañ
gezi sayaxat
gezinmek qıdırıstauj; **elini**
gezindirmek qolın ürgizu
gezmek kezu, qıdıru
gırdamak şıqıldau
gibi şıyaqtı
gidi ah, seni bar ğoy
gidiş qozğalı
girdap jilim, tartpa, îirim,
girdi çıktı kiris, şığıs
girinti kiriñki
girmek kiru, basıp alu
gitmek baru
giyim kuşam kîim -keşek
giymek kîyu
gizlemek saqtau
gizli qûpıya
gizlice qûpıya türde
göbek qarın
göç köş; **göç** etmek köşu
göçmek köşu
gögüs keude, omırau, qüstardıñ bötegesi
gökleri çınlatmak jer kökti şıuldatu
gölge köleñke; **gölge düşmek** köleñke tûsu
gölgelenmek köleñkelenu
gölgeli köleñkeli
gölgelik köleñke jer
göllenmek köbeyu
gömlek erkek köylegi
gömülmek kömilu
göndermek jiberu
gönenmek baqıt sezimine bölenu, quanu,

şattanu
gönenmek *dial. 1.* türmısın jaqsartuğa
 tırısı, baylıqqa jetu,
gönlünce köñili qalağanınday
gönül köñil; **gönülüne almak** köñiline
 alu
gönye bürıştama
göre qarağanda
görgüsüze körgensizdikpen
görmek köru, basınan keşiru; **görmüş**
 geçirmiş körgendi
görölmek körinip qalu
görönmek körinu
görönürde köz üşında
görüş közqaras
görüşmek körisu, jüzdesu
göstermek körsetu
götürmek äketu, alıp ketu
gövermek kögeru
göz köz; **göz gezdirmek** köz jügirtu,
 köz atu; **göz kamaştırmak** közdiñ
 jaun alu; **göz göze** közbe
göz nuru köz mayı
göz pınar köz janar; **göze gelmek** köz
 üyu; **göze çarpmak** közge tüsu,
 közdiñ jaun alu
göz süzmeler köz jiberu, bayqap qarau
gözde betke üstar;
gözlük közildirik
grup top
guraba kedeyler
gurur taşımak maqtanışqa bölenu
gurûr maqtanış, abıroy; **gurûra**
 kapılmak maqtanu, gururu kırılmak
 jäbirlenu
güc küş
güdük kemşilik
gül kuruşu küñgirtalqızıl
güleryüzlü meyrimdi, jüzinen nür
 tögilgen
gölmek külu
Gülten *Türkşede bir äyel atı*
gülümseme külimsireuşilik
gülümsemek külimsireu
gülünç külkili
gümüş kümis
gün kün; **gün ışığı** kün säulesi
gün tüketmek kün ötkizu
günah küna; **günah çıkarmak** künadan
 arılu; **günahı boynuna** obalı özine
gündelik kündelikti
güneş kün; **güneş batmak** kün batu
güneş dolmak kün şuağının taralı
güneşli şuaqtı
güney öñtüstik

gür qalıñ, juan, aybattu
gürültü şu
gürültüsü durmak şu basılı
güven senim
güvendirmek senimge böleu
güvenirlik senimdi
güvenirlik senimdi
güzel ädemi, sülu, körikti
ha ha hi hi xa xa, xi, xi
haber vermek habar beru
haber xabar
habersizce habarsız
habıs ozbır
habir xabardar
Hâcegân *eski, tar. ükimet ornunda jümıs*
isteytin qızmetkerler men xatşılarga
berilgenataq.
hâcet qajet
hacı qajı
hacılık qajılıq
had äl, küş; **haddini bildirmek** älin
 bildirtu, äkesin tanıtı
hademe atqoşsı
hafif jecñil
hafiften aqırındap
hak qaq; **hakkını helâl etmek** keşiru
hâkan qaqa
hakâret qorlau, jäbir; **hakâret çekmek**
 qorlıq köru
hakikat aqıqat
hakikaten şınımın-aq
hakikatte şındığına kelgende
hakim äkim
hakkında turalı, jayında
hakkiyle mültiksiz
haklı qaqlı
hal xal; **bu halde** bül jağdayda; **hal**
 böyle iken jağday osınday bolğanda
hâlâ äli
halbuki biraq, olay bolsa
halı kilem,
halim jumsaq
halk xalıq; **halktan yetişmek** xalıqtıñ
 arasınan şıǵu
halka şecñber
halük salmaqıtı
hamam monşa
han üy
hançer qanjar ; **hançer batmak** qanjar
 batu
hançerlenmek qanjarlanu
hânedân dñnastıya
hanım hanımeik sıpayı
hanım xanım
hani kâne, qani

harap azap; harap düşmek azıp tozu
 harap qırağan
 harc äşekey
 hareket äreket
 harici sırtqı
 Hariciye Sırtqı ister Mînistrligi
 harikulâde ğanîbet, tamaşa
 haris aşköz
 Harput *jer atı* . Türkîyanıñ şığısında bir
 audan
 Hasan *kisi atı*
 hasbi erikti
 hasil äsili, toq eteri
 hasır qamıs
 hasret qasiret; hasret kalmak sağınu
 hastalık auru; hastalık tatmak aurudıñ
 d ä m i n t a t u ; hastalanmak
 nauqastanu,auru
 haşa at jabuı
 hatırlamak eske tüsiru
 hatırlatmak eske tüsirtu
 hatta tipti
 hava aua, aua rayı; *ausp.* . köñil -küy;
 havaya kaldırmak joğarı köteru
 hava subayı äue küşteri ofîtseri
 havalanmak äuelenu
 havlu aula
 hay *elikt.* pay-pay
 hayal qıyal
 hayat ömir; hayat arkadaş ömirlik jar
 hayat geçirmek ömir süru,
 haydi al kâneki, qaneki
 hayınlık satqındıq
 hayır joq; hayır yok qayır joq ; hayıra
 yormak jaqsığa joru;
 hayırlı qayırlı; hayırlı olmak qayırlı
 bolu;
 hayırlısı aytqanı kelsin
 haykırmak ayqaylau, aşınıp ayqaylau
 hayret tañqalı; hayret etmek tañqalu
 haysiyet qasîet, qürmet
 hayvan xayuan
 hazır äzir
 hazırlamak äzirleu
 hazine qazına
 hazmetmek moyın sünu
 hediye etmek sıyğa tartu
 hediye sıylıq, sıy; hediye sokmak
 sıylıq aparı
 hele äsirese, tipti
 helvacı xalvaşı
 hem äri
 hemen dereu
 hep ünemi
 Hephaistos. *eski. tar. grek*

mîfologîyasındağı ot tâñiri
 hepimiz bärimiz
 hepsi bäribarlığı
 her är
 Hera *eski. tar.grek mîfologîya sında*
semya tâñiri
 herdaim ärdayım; her türlü är türlü
 herhalde ärîne, bälkî de, dausız
 herhalde bälkim de
 herif süm, sümıray
 herkes ärkez ärkes
 herşey bəri
 hesap esep qısap, esep; hesaba göre
 esepke qarağanda;
 hesapçı esebi işinde
 hesaplamak esepu
 heybet aybat
 heyecan qobalju
 heykel müsin
 Hırvatıstan *jeratı* Xorvatıya
 hısımlık tuisqandıq
 hışırdamak sıbdırlau
 hızlanmak üdeu
 hizmet görmek qızmet atqaru
 hiç eş
 hiçbiri eşbiri
 hiddetlenmek ızalanu, qaharga minu
 hiddetli aşuşañ, küygelek
 hikâye xıkaya
 hikmet xıkmet; hikmet i hüda qüdaydıñ
 qüdireti
 hilâli jartılay jibek
 hile qulıq
 hilkatten ejelden
 himâye qol astı, qamqorlıq; bodan;
 himaye etmek qol astında bolu,
 bodanı bolu, qamqorlıq etu
 hinoğlu hinleşmek quşikeştenu
 hint ündi
 hissetmek sezu
 hitabe arnau söz.
 hizmet qızmet
 hoca müğalim
 hoplatmak selkildetu
 hoppala *odağay* al, sağan, qanekî;
 hoppala paşam hoppala beyim al
 sağan bayekem, al sağan paşam
 hora xora (bîdiñ bir türi); hora tepmek
 xora bîleu
 hora zinciri xora bîi bîleuşiler tobi
 horlamayış qor körmeuşilik, terezesi teñ
 köru
 hoş geldiniz hoş keldiñiz
 hoş görmek düris dep kabu
 hoş köñilge jağımdı

hoşlanmak ünatu
hudut şekara
hulyalı qıyalşıl
hurrâ halkası ura şenberi
hurrâ ura!
huşu til alğıştıq, köngiştik, boy üsünüşılıq
huylandırmak ızalandıru, aşulandıru,
 öşiktiru
huzur tınıştıq, qüzır; oñaşa qabıldau;
 keñesu; **huzura çıkmak** .
 oñaşa kezdesu, oñaşa jüzdesu
huzurlu tınış, qüzırlı, salmaktı
hükim ükim; **hüküm sürmek** ükim
 jürgizu
hükümdar ämirşi
hükümdâr bileüşı, äkim
hür azat
hürmet qürmet
hürra zinciri
hüsran zarar, şıgın; **hüsrana uğramak**
 şıgınğa üşirau, zararğa üşirau
hüzün müñ; hüzne bulanmak müñğa batu
ılık jılı
ıslak ilğaldı
ıslaklık ilğaldılıq
ıslatmak su bolu, su bolu; **yağmurda**
ıslanmak jañbirdiñ astında qalu
ısrar etmek tabandap tırıp alu
ışık jarıq
iâde qaytarıs; **iâde etmek** qaytarıp beru
Ibn i Kemal *kisi attı. tar.türk*
oyşılı(1469-1534)
İbrahim *kisi attı*
ibrişim jibek jip
icâb kerek; **icab etmek** kerek qılu
iç açıcı köñildi
iç iş
iç işki
içi işi
içi tez şıdamsız
içimde işimde
için üşin
içinde işinde
içinden işinen **içinden pazarlıklı** esebi
 işinde; **içine kapanık** bùyıǵı
içmek işu
içtenlik aq peyildilik
idam ölim jazası; **idam etmek** ölim
 jazasına kesilgen kisini asu
ideoloji îdeologîya
idi edi
ifâ mindetti orındau isi; **ifâ etmek**
 mindetti orındau
ifade tüşinikteme; **ifade vermek**
 tüşinikteme beru

iftihar maqtanış; **iftihar etmek** maqtanu
iğne tüyreuiş
iğrençlik jürkeniştilik
ihtilâl köterilis
ihtilâla kalkmak köteriliske şıǵu, bas
 köteru
ihtimal iqtîmal
ihtişam sän-salt
ihtiyaç qajettilik; **ihtiyaç**
uyandırmak qajettilik tuǵızu
ihtiyar qartamıs, kâri, jası kelgen kişi
ihtiyarlık kârilik
ihtiyatlı **ihtiyatlı** iqtıyattlı
ikbâl mansap; **ikbâl istemek** mansap
 sùrau
iki eki; **iki bin** eki mıñ
ikide bir qayta qayta
ikimiz ekeuimiz
ikisine ekeuine
iktidar bîlik
ilân mälimdeme; **ilân etmek** mälimdeu,
 jarıya qılu
ile *kömek.sept.jalğ.* pen, men, ben
ilelebet mäñgi baqî
ileri ilgeri
ilerlemek ilgerileu
ilgi köñil bölü; **ilgi dağıtmak** köñilin
 basqa nârsege audaru
ilgilendirmek qızıqtıru
ilik jülin; **iliğine kadar ısıtmak**
 say süyegini jılıtu
ilişki baylanıs
ilişmek ilesu
ilk birinşi
ilkbahar köktem
ilkin basında
ilkokul bastauış mektep
ilkyaz köktem
ilm bilim
ilticâ bas sauǵa; **ilticâ etmek** bas
 sauǵalau
imaret ğîmarat
imdât jârdem; **imdat istemek** jârdem
 sùrau
imkân mümkindik
imkânsız mümkün emes
imparator împarator
imparator **muâmelesi** yapmak
 împaratorğa körsetiletin qoşemet
 körsetu
imtiyaz jeñildik, artıqşılıq; **imtiyaz**
 vermek jeñildik beru, jeñildik tanu
inadına qırsıq qılğanda
inanmak senu
ince jinişke

inecek jüp-jüqa
incelemek zertieu
incelik sıpayılıq,reniş
İncilâ *kisi atı*
incilli injuli
incinmek renju
incinmişlik reniş
indirilmek tüsirilsin
indirmek jerge tüsiru
ingiliz ağılsın
iniş üsu
inmek tömenge qaray ildilau
inmek tüsu
insafılı insaptı
insan adam, kisi
insanlık kisilik, adam balası
insanoğlu adam balası
instekt înstînt
intihab etmek tañdap alu
intihâb tañdau
intikam öş
ipek jibek
iplik jip
irat mülik
iri ir
iri yarı iri dencli
ise bolsa
isim esim
iskambil karta
iskemle taburetka
Ismail *kisi atı*
ısrar etmek tabandap türıp alu
İstanbul *jer atı. Türkîyanıñ bir qalası*
İstanbul türkçesi Stambül türikçesi
istavroz krest
istek tilek, arman
istekle jan tänimen
istemek qalau
istendikçe qalağan sayın
istikbâl keleşek
istikbâlı açık keleşegi bar
istiklâl täuelsizdik; **istiklâl kazanmak**
 täuelsizdiktı jeñip alu;
istiklâl berâti täuelsizdik kuäligi
istiklâl vermek täuelsizdik beru,
 bostandıgın beru
istiridy *zool.* ustritsa (jeuge bolatın bir
 mollyuskaniñ bir türü)
iş is; jümıs; **iş düşmek** is tüsu; **iş**
yapmak jümıs isteü;
işâret işarat
işe yaramak iske jarau
işgal basqınşılıq
işgal edilmek basqınşılıqqa üşirau
işitmek estu

işitmezlik estimeuşilik
işkence ayuandıq
işlemeli kesteli
işler acısı qıyın jümısı
işletmek jürgizu
iştah kapanmak tãbet joğalu
iştah tãbet
işte mine
it it
itâat bağınu isi, quldıq ùru isi
itâât etmek bağınu, quldıq ùru
itibar qürmet
itibâren beri
itilmek şettetilu, îterilu
itin biri ittiñ biri
ittifak birlik,odaq
iyi etmek dürıs jasau
iyicene tım jaqsı
iyileşmek jağdayı jaqsaru
iz iz
izah túsiniктеme; **izah etmek** túsindirü
izin demalis
İznik jer atı
izzet i nefis abıroylı
jelatin jelatin
Joker *karta oyınındağı Joker*
kaba jabayı
kabalık dörekilik, türpayılıq
kabarık köteriñki
kabarmak mañızdanu, jünin ürpîtu
ausp. qampaytu, köteru; **göğüsü**
kabarmak keudesi köterilu
kabin kabina
kabul qabil ; **kabul etmek** qabıldau
kabza moyın, sağaq(mıltıqtıñ)
kaç qanşa
kaçınılmak qaşu isi
kaçmak qaşu
kadar *salıstır.* şıray dayın,deyin; day ,
 dey,
kader tağdır
Kadıköy *jer atı*
kadın äyel
kadife barqıt
kadit skelet
kafa bas, mî; **kafa ezilmek** bası ezilu
kafatası bas süyegi
kafes tor; **kafese kapatılmak** qapasqa
 qamalu
kafes tor; qapas
kafile top
kaftan şapan
kâğıt qağaz

kahkaha xaxaxa; kahkana atmak
 qarqıldap külu
kahr uayım
kahraman qaharman
kahvaltı tañğı as; **kahvaltı etmek** tañğı
 as jeu
kahve kofe; **kahve pişirmek** kofe
 qaynatu
kahveci kofeşi
kâide qağıda
kakılmak qağılu
kakmak kağılu
kalabalık köpşilik; qaptağan xalıq
 xalıq, ıǵı jıǵı xalıq
kalamarzool. kalmar
Kalamış *jer atı. Stambuldıñ bir audanı*
kalça san
kaldı ki tipti qalsa
kaldırım asfalt; jol jıeǵı
kaldırmak köteru, alıp tastau
kale qorgan
kalem qalam
kalın juan
kalkık kaş qabaǵın köteru
kalkmak ornınan tûru
kalmak qalu
kalp jürek
kambur bükir; **kamburu** çıkmak
 bükireyu
kamçılamaq qamşılau
Kâmran *kisi atı*
kamyon jük maşınası
kan qan; **kan emmek** qan emu; **kanı**
kaynamak qanı tartu, işi jilu ;
kanısıcak qızu qandı
kanaat köz jetkizu isi; **kanaat getirmek**
 köz jetkizu
kanarya zool. şımşık
Kanasta *karta oynı türi*
kanat qanat; **kanat çırpmak** qanat qaǵu
kanatı kırılmak qanatı sinu
kandil Muxammet payǵambardıñ aşıluına,
 anasınıñ jatırında payda boluına, onıñ
 dünıege keluıne, kökke şıǵuına baylanıstı
 dinî meyrandard; kandil simitleri osı
 meyramǵa arnalıp pisirilgen toqaş
kansız qansız
kantin bufet
kapak qaqpap
kapalı durmak jabıq tûru
kapalı jabıq
kapamak jabu
kapanmak jabılı, qımtanu
kapı esik
kapıcı qarauıl

kaplı qaptalǵan
Kara Han Qara Qan
kara kara düşünmek tünjirañqı oylanu
kara kuru arıq tûriq
kara qara
Karamaça *karta oynındaǵı Qaraqarǵa*
Karaman *jer atı, Türkıyanıñ bir aymaǵı*
karanfil qalampır; **karanfil kurusu**
 kepken qalampır
karanlık qarañğı; qarañǵılıq, tünǵıñıq,
 tısıniksiz
karar qarar; **karar vermek** qarar beru
kararmak qarañğı bolu
kardeş bauır, ini
kargaşalık kıkiljiñ
kârgir kirpiş
kârgir konak kirpişti oñaşa üy, kirpişten
 qalanǵan derbes üy
karı äyel
karı koca erli zayıptı
karışık aralıs
karışmak aralasu
karıştırmak audarıstıru, aralastıru, astın-
 üstine keltiru
karides su şayanı
karşı qarsı
karşı qarsı; karşı koyuş qarsı tûruşılıq;
karşı koymak qarsı şıǵu
karşılaşmak qarsılasu
karşılaşmak üsirasu, kezigisip qalu
karşılık qarsılıq; **karşılık eklemek**
 ornını toltıru
karşımıza düşen qarsımızǵa şıqqan
karşısındaki qarsısındaǵı
kart tilek qaǵazı
kartal zool. bürkit
karyola tösek
kasıde maqtau öleñi
kasmak tartu; **gem kasmak** auızdıǵın
 tartu(attıñ]
kasnak şeñber; **kasnaǵa** geçmek
 şeñbere ötu
kast qastandıq; **kast etmek** qastandıq
 jasau
kaş qas
kaşımak qasu
kat qabat, qızmet ornı
Katedralinşirkeu atı
katılırcasına qosılǵanday
katılmak qosılı, qatısu
kâtip xatşı
katmak qatu, qosu
katolik katolik
kavga üris-keris
kavrulmak qurılı

kavuk sâlde
kavukluk sâlde qoyatın jer
kavuşmak qausu
kavuşturmak qauıstıru
kaybolmak joǵalu, joq bolıp ketu
kaygısız qayǵısız
kayıq qayıq
kaymak ıldılau
kaynamak qaynau
kaynaşmak aralasu
kaynatmak qaynatu
kazan qazan
kazanç payda
kazık qılış; kazıǵa vurmak qılışqa tüyteu
kebab kebab
keçelenmek kâizdenip ketu, üyısıp qalu
keder qam, mûñ
kedi mısıq; kedi adımla yürümek
mısıq tabandap jüru
kelle källe
kelle uçmak källe şabılı
kemâl kemel
Kemalkisi atı
kemer belbeu, beldik
kemer erneu
kemerli erneuli
kemik süyek
kenar jîek, âdip
kenar süsü jîek bezeui
kendi öz; kendi halinde öz özimen;
kendini dirhem dirhem satmak
özini äreñ degende satu
kendince öziñçe
kenetlenmek qatayu
kepenk tereze torı
kere ret
kerte kertik, oyıq
kese sömke, qobdışa
kesilmek kesilu
kesin däl
kesit joba; kesit çıkarmak joba sızu
kesmek kesu
kestirmek anıqtau, belgileu
keşke şirkin
keten zıǵır
kethüdâ Osman İmperîyası kezindegi İşki
İster meñgruşisi
keyif keyip
keyiflenmek köñildenu
keyifli köñildi
kıl qıl
kılıç qılış; kılıç çekmek qılışın suıru
kılıf qabıq
kilkuyruk qilküyrıq

kımıldamak qımıldau
kın qın; kınına koymak qınǵa qoyu
kına qına
kına yakmak qına jaǵu
kır saç aq şaş
kırdırmak qırattıru
kırıcı söndiru
kırık sınıq; kırık dökük köne, tozıǵı jetken
kırılmak sını
kırışık mıjılǵan jer
kırk qırıq; kırk beşini aşmak qırıq
besten asu
kırık boz dala
kırmak sındıru
kırmızıqızıl
kısa qısqa
kısim bölüm
kıskanmak qızǵanu
kısmet jazmış, baq, baqıt, taǵdır;
kısmeti kapanmak baǵı baylanu;
kısmeti tüketilmek jazmışı tügesilu
kıstırmak kîmeleu, qolǵa tüsiru
kıvır kıvır şırmauli
kıvrıanmak qînalı, aunaqşu, dönbeqşu
kıvrık bükteuli
kıvrım büyra, şırşıq
kıyâfet kîim
kıyasla salıstırǵanda
kıyı jaǵa, jaǵalau
kıyıcılık zühmdıq
kıymettar qımbat
kız istemek qız süratu, qûda tüsip baru
kız qız
kızartmak qızartu
kızarmak qızaru
ateşte kızartmak otta quıru, qaqtau
kızdırmak ızalandıru
Kızıl ay jer atı, Stambuldñ bir audanı
kızmak ürsu
ki türkşede bir şılau
kibar sıpayı
kibrit siriñke
kiler qoyma, kilet
kilise şirkeu
kilit qûlp; kilitlemek qûlıptau
kim kim
kime kimge
kimi vakit keyde
kimse eşkim
kimsesizlik jalǵızdıq
kimseye eşkimge
kinaye tûspal, ım
kira jal
kiralamak jalǵa beru
kireç äk

kirlenmek kirlenu
kirletmek kirletu
kirli çamaşırları jasağan qılığı
kirli kirli; kirli bir etek mihrâbı böget
kışı kisi
kişizade kisige üyir
kitabe arnau söz
kitap kitap
koca küyeu
koca ùlanğayır
koca üp ülken, ùlanğayır
kocaman дәu
koklamak îiskeu
koku îis
kokulu saulu
kolay onay
kolonya îis su; odekolon
kolonya kokmak kolonyanıñ îisi şıǵu
kolonyal şı
koltuk kreslo, qoltıq
kol qol; kolundan çekmek qolınan
 tartu
kominist kommunist
kompleks kompleks
konak jekke üy
konak konak aulı- aulı
konçina suretti kartalar
konmak qondıru, ornalastıru
konsol komot
kont graf
konu taqırıp
konu taqırıp; konu olmak taqırıp bolu
konuk qonaq
konuşma söz söyleu
koparmak jülü, qoparu
kopmak üzilu
korkak qorqaq
korkmak qorqu
korku qorqı, ürey, qorqu sezimi
Koron *jer atı. eski. tar. Gretsıyadaǵı bir qala*
korunmak qorǵanu
koş jügir
koşmak jügiru
koşmak jügiru
koşmak jügiru
kotarmak *dial.* bitiru
kovalamak qualau
kovulmak quilu
koymak salu, qoyu
koyu qoyu; *ausp.* berilgen,
koyulaşmak qoyulanu
koyulmak qoyılu, salınu; **yola**
koyulmak jolǵa şıǵu
koyun qoyın

koz közir
kök tübir, şıǵu tek
köken negiz
köle qul
Köln *jer atı. Germanıyanıñ bir qalası*
köpek ïl
kör kör, soqır; **kör etmek** kör qılu, soqır
 qılu
köse köse
köşe büriş
kötü jaman
kötülük jamandıq
kötümser sarı uayımşıl
köz;
kral korol; **kral havası** korol köñil kitiyi
Kremlin *Moskovadaǵı mav:oley atı*
kubbe kümbez
kubbealtı *tar.* Sultán sarayında uázirler
 jinalısı ötetin palata
kucak quşaq
kucaklamak quşaqtau
kudret qüdiret
kudsıllık qasfettiliq
kudurmak qütıru
kul qul
kulak qulaq; **kulak vermek** den qoyu,
 qulaq asu
kule múnara
kullanmak qoldanu
kulp sap
kumanda qolbaşşı
kumandalık qolbaşşılıq
kumandan komandır
kumar qumar oyını
kumarbaz qumarpaz
kumaş mata
Kumkan *karta oyını. Kumkan*
kumsal qumdas
kupa *oyın kartasındaǵı pop*
Kur'an Qıran
Kurbaǵalıdere *jer atı. Stambuldaǵı bir*
 jaǵalau
kurmak quru
kurnaz qu
kurt qasqır
kurtarmak qütqaru
Kurtuluş *jer atı. Stambuldıñ bir audanı*
kuru kepken
kuru yaz qurğaq jaz
kurum jamıǵat
kusur kemsilik; **kusura bakmayın**
 keşiriñiz
kusursuz kemsiliksiz
kuş qus
kuşatılırcasına qorşap alǵanday

kuşatmak qorşau
kuşkulanmak kümāndanu, küdiktenu
kuşkulu şübāli
kutlanış qüttıqtauşılıq
kutu qûdı
kuvvet küş
kuyruk qûyıraq
Kuzguncuk *jer atı. Stambuldiñ bir audanı*
kuzu qozı
kuzum qozım, bauırım
küçük kişkene ; **küçük dağları** *ben yarattım aısp. dünyeniñ tütqasın*
üstap tûrğanday
küçük şağın
küçülmek kişireyu
küçümsemek kemsitu
kül kül
külâhta qağaz qapşıq
küpeçiçek *bot.fuktsiya*
kürk añ terisi
küskün araz
küsmek köñli qalu
küstah tûrpayı, dökir
küstahlık tûrpayılıq; dökirlik
küt küt *elikt . kütir-kütir*
 alağan üstinde ösken balalarğa ayıladı;
laf söz; **laf çekmek** söz köteru; **laf etmek** söz söyleu, āngimelesu, söz qılu
lâkin biraq, alayda
laklakiyat bos söz
lamba lampa, şam
lamba şam
lavanta ätir
lâyık layıq
lazım kerek, lâzım
levent tûlğalı
leylek *zool.* läylek
limonluk lîmon ösetin baqşa
lira türük aqşası, lîra
lise lîtsey
liste üzim
loca loja
lokanta asxana, restoran
lokum lokum
loş alaköleñke
lûtuf sıpayılıq, aqsüyektik, qayırımıdılıq,
 îgi nıetti
lüks lyuks, öte qımbat
lüzum kerek
maaş aylıq eñbek aqı,
 jalaqı
mâbet dua oqu bölmesi, xram
mâbeyin sultān sarayındağı eñ ülken
 qızmet
mabeyinci saray töfiregindegi adamdar

macera xıkaya ,oqîğa
mâdemki äyteuir
mağaza düken, magazin
mağaza işletmek düken üstau
mağlûp jeñilis; **mağlûp etmek** jeñiliske
 üşiratu
mahalle maxalle
mahiyet erekşelik
mahmur ayıqpağan
Mahmutpaşa *jer atı. Stambuldiñ bir audanı*
mahmuz atqa minu üşin ädeyilep jasalğan
 ayaq kîimge tağılğan ökşe temir
mahrum maqrum; **mahrum etmek**
 maqrûm qılu
mahv qûrtu ; **mahvına çalışmak**
 qûrtuğa tırsu
mahzen qoyma
maiyet atqoşsılar
makbul mümkin
mâkul qûp, maqûl; **mâkul bulmak**
 maqûldau
mâkule tobir
mal dünya baylıq; **mal olmak** bir
 nârseniñ qûnınıñ bir bağağa şığü
mâlûm mälim
mandıra sût şaruasılığı
mani kedergi; **mani olmak** kedergi bolu
mankafa topas, esalañ
mansıp mansap
manşon añ terisinen nemese eltiriden
 tigiletin, köbinese äyelder qolgap ornına
 kîetin kîim
marifet öner
marş gîmn; **marş söylemek** gîmn aytu
marul *bot.* sût şöp
masa üstel
masal crctgi
maskara masqara, masqaramqaz
maslahat mäslîxat
masmavi kökpeñbek
masum künäsiz, jazıqsız
matine seans
matmazel hanım, madmuazel
mâvi kök
mâzi ötken şaq
mecbüren mäjbür, duşar
mecburiyet duşar bolu, mäjbür bolu
 jağdayı
medhiye madaqtau öleñderi
mefkûre ùran
meftun qûştar
Mehmed *kisi atı*
mektep mektep; **mektebi** asmak klastı
 bitiru

mektup xat
memleket memleket, el- jürt
mêmur qızmetşi
mêmuriyet ökimet qızmetkerligi
mendil bet oramal
menekşe *bot.* falka güli
menekşe şegirgül
menfaat jeke baştıñ paydası
mensup qatıstı bolğan jağday
menzil tüneytin jer, meymanxana,
merak äuestik, qûmarlıq, alañ bolu isi ;
merak etmek äuestenu, qûmarlanu,
 alañ bolu ,alañdau; **meraklı** äuesqoy,
 qûmar, qızıqtauşı
merasîm räsım, saltanat, resmî
merdiven baspaldaq; **merdiven aralıǵı**
 podezd
merdivenden innmek baspaldaqтан тісу
merdümgiriz kisi kîik
merhamet jan aşu isi; **merhamet etmek**
 jan aşu
mert mert
mesut şat, baqıttı
meşhur ataqtı, dañqtı, tanımal, tanulı
meşin teri
meşum baqıtsız
metre metr
mevculiyet ömir sürü, bar bolu
mevcut bar, jaratılğan
mevkî orın, jer, tûraq
mevlut ay kalendarı boyınşa üşinşi aydıñ
 12sinde Mûxammet payǵambardıñ dünîege
 kelgen küni
mevlut şekerı mevlut kâmpîti
mevsim mausım
meydan alañ
meymenetsiz sürıqsız
mezartaşı müsın
mezun tülek
mı sùraul şılaw ma, me, ba, be, pa, pe
mırıldamak küñkildeu miñgirleu,
 mıljiñdau
mırıldanmak miñgirleu, mıljiñdau
 küñkildenu
mızrak nayza, süñgi
mîna zool. verbena (dalada ösetin ademi,
 xoş fıstı bi gül)
mı sùraul. şıl ma, me, ba, be, pa ,pe
mide asqazan; mide bulantısı jürek aynu
miktar mólşer
millet ðlt
milli ðltıq
mini mini şap -şaǵın, kip-kişkentay,
 qùytaqanday
minnet alǵıs

misafir qonaq
misali misalı
mitoloji mıtologıya
Moda *jer att.* Stambuldıñ Azıya jaǵındaǵı
 bir audanı
moda moda
modası geçmek modası ötu
Modon *eski. tar. jer att.* Gretsıyanıñ bir
 qalası
mor sùr
mor sùr, boz
morarmak sùrlanu, bozaru
moruk qartamıs
motor motor
moyın îyu; **boynuna sarılmak** moynına
 asılı; **boyun kırmak** bas îyu;
muâmele bireudiñ bireuge degen qarım
 qatınasın kórsetu isi
mugâyir üylesimsiz, säykessiz, jarasımsız
muhafaza küzet; **muhafaza etmek**
 küzetu
muhâfız qorǵauşı
muhakkak mindetti türde
muhâlif qarsı jaq
muhârebe soǵıs, şayqas
muhârip jauınger
Muhsin Çelebi *kisi att*
muhtaç mûqtaj; **muhtaç olmak** mûqtaj
 bolu
muhteşem äsem
muhteşem aybındı, säuletti, mañgaz,
 orasan zor
mukâbele ese; **mukâbele etmek** ese
 qaytaru
mukaffa rimşe
mukarrıp sarbaz
mum rengi sarı
mumçıçeǵı balauız şırkeyi
murassa qımbat tastarmen kômkerilgen,
 äşekeylengen
murassâ oyulı bezendiruli, sändi
Musa *kisi att*
musanna şeber
Mustafa *kisi att*
muştalanmak bir qùlap bir türü
muştularmış süyindirü
mutaassıp taqua
mutfak as üy
mutfak as üy
mutlâka mindetti türde
mutlu baqıttı
mutluluk baqıttılıq
mutluluk duymak baqıttı sezinu
muvaftak tabıstı
muzlu banandı; **muzlu pasta** banandı

tort
 mücâdele küres, şayqas
 müdafaa qorğanis; müdafaa etmek
 qorğau
 müdâhin jağımpaz
 mühendis çıkmak înjener bolu
 mühendis înjener
 mükâbele qarsılıq; mükâbele etmek
 qarsılıq qılu
 mükemmel tamaşa
 mülevves tûraqsız
 mümessil ökil; mümessil olmak ökil
 bolu
 münâsebet sebep; münâsebetsizlik
 etmek orınsız âreket qılu
 münasip layıq
 mürâcaat arız, ötiniş; mürâcaat etmek
 arızdanu, ötinu
 mürver ayu badam
 müsâvî teñdes, terezesi teñ, qatarlas
 müslüman müsılman
 müstakil tâuelsiz
 müstevli basqınşı
 mütenâsip layıq; mütenâsip olmak
 layıq bolu, say bolu
 mütevâî qarapayım
 müthiş küşti, erekşe
 nâdir sîrek
 nafaka nâpaqa
 naftalin naftalın
 nakarat änniñ qaytalanatın bölümi
 nakış naqıs
 naksolunmak naqıştalı
 namaz namaz; namaz kılmak namaz
 qılu
 nâme qat; nâme i hümayu qıttı padîşa
 xatı
 nâmert aramza
 namus namıs
 namussuz namıssız
 namüsait qın
 nâra ayqay; nara atmak ayqaylau
 nasıl qalay
 nâş mäyit, ölgen kisiniñ dencisi; nâşını
 çignemek ölisine qaramastan
 nazar nazar közqaras
 nâzik nâzik
 ne kadar qanşa, qanşama
 ne mutlu ne degen jaqsı
 ne ne
 ne yapıp ne edip äyteuir amalın taııp,
 ebin taııp
 ne yazık ki obalı neşik
 nedense nege ekeni belgisiz
 nedim tanıs

nefes äsker
 nefes tınıs; nefes çekmek tınıs alu
 nefret jekkörüşilik; jek köru sezimi;
 nefret etmek jek köru
 nefsi işinde
 neftî qoyu jasıl
 neme nemeneme
 nerden qaydan
 nerede qayda
 neresi qay jeri
 nesil nâsil
 neşe qanış
 neşeli köñildi
 neydi ne edi
 neye nege
 nicedir qanşama
 Niçe kisi atı. *nemis filosof Nıtse*
 niçin ne üşin, nege
 nihayet soñı, soñında
 nihayet soñında
 nihâyetsiz üdayı, üzdiksiz
 nikâh neke
 Nilüfer hatun kisi atı. *eski. tar. (negizgi
 atı Holofıra, rım tekti, Osman Gazidiñ
 âyeli, xıı-xıv ğasır)*
 nirengi *geod.* geodeziyalıq tıret punktter
 torın quru ädisteriniñ biri); *ausp.*
 kişkene, qırttay
 nişan neke; nişan elbisesi neke kîimi
 nişancı sultannıñ büyriqtarına mör
 qoyatın kisi
 nişanlanmak nekelesu
 nitekim äyteuir
 niyet nîet
 nizâm ı âlem
 nizâm qatar, târtip
 nokta nükte
 nöbetçi küzetşi
 nörsler kütüşü äyel
 Nuhbe *kisi atı*
 numara rol; numara yapmak rol
 oynağansu
 nûranî nurlı
 nutuk arnau söz
 o kadar sonşama
 o ol; o sırada sol kezde; o zaman onda
 ocak oşaq
 oda bölme
 oda bölme
 oğlan ùl
 oğul (oğlu) ùl
 oğul ùl
 Oğuz kisi atı
 okşamak sîpau
 okul mektep

okumak oqu; **okumaya kalkmak** oquğa
 tırsu tırsu
okutmak oqıtu
olaganüstü tötənşe
olanaksız mümkün emes
olanca qolda bar bolğanı
olay oqığa
olmak bolu; **oldum bittim** es bilgeli;
oldum olası esimdi tanığalı; **olsa**
 olsa eñ kep degende
omuz ñq; **omuza çökmek** ñqqa batu
omuzuna dökmek ñğına tüsiru
on on ; **on bin** on mın
ona apama jezdem say
ona oğan
ondan odan; **ondan bahsetmek** ol turalı
 ängime qılu
onlar olar
onlardan olardan
onlu ondıq
onun onıñ
onunla onimen
onur abıroy
onur abıroy; **onur çıkmazı** abıroy,
 namıs mäselisi qılu; **onur kırılmak**
 abıroydan jürday bolu; **onurlu** abıroylı;
onursuzlaşmak abıroyı qaşu
oradaki ol jerdegi
oralı sol jerlik
ordu armıya
orkide *zool . orxıdeya*
orman orman
orta orta; **orta okul** orta mektep
ortalık ortalıq
Osmanlı tar. *Türkiyanıñ eski*
imperatorluğu
ot şöp
otobüs avtobus
otomobil avtomobil
Otto Dorn kisi atı. *nemistiñ öner tarixini*
zertteüşisi
oturma odası demalu bölmesi
oturmak oturu
oturtulmak otırğızu
oturuş otırıs
otuz otız
oyma oyu
oymalı oyulı
oynamak bıleu, oynau
oysa olay bolsa
oyun oyun; bî; **oynamak** oynau, bıleu;
 qozğalaqtau; **oyun seyretmek**
 spektakl köru;
oyuncak oynışiq
oyuncu aktiyor

öbür basqa
öç öş
ödemek öteu
öğlen tüşki uaqıt
öğrenci oquşı, student
öğrenmek bilu, üyrenu
öğünmek maqtanu
öhö öhö öhö öhö
öldürmek öldiru
ölmek ölu
ölü öli
ölüm ölim; **ölümnden çekinmek** ölimnen
 taysalu
ölümcül ölimşi
ömür ömir
ön aldınğı jaq
önce bürin
öne eğilmek basın fyu
önemli mañızdı
önlemek aldın alu
önü aldı
önü aldı
öpmek öbu, süyu
öptürmek öbu, süyu
öpülmek süyilu
örgü toqıma
örtercesine bürkep alğanday
örtmek jabu
ötmek ötu; **beyninde ötmek** qulağında
 şıñıldau
ötüş ötui
övür etene jaqın, **övür olmak** etene jaqın
 bolu, baur basu;
öyle sonday olay; **öyleyse** olay bolsa
özbek özbek
özlemek sağınu
özür keşirim; **özür dilemek** keşirim
 sùrau, keşirim ötinu
pabuç ayaq kïim
paça balaq
padişah padışa
pahalı qımbat
paket qorap
palabıyık qıyaq mùrt
pantolon şalbar
papağan totiqùs
papatya *bot.* romaşka
papatya suyu romaşka suı
papaz pop
para aqşa
pardon keşirersiz
parlak jaltıraq
parlaklık jaltıraq, jaltırauşılıq, jaltıraqtıq
parlamak jaltirau jarqırau;
parmak barmaq

parmaklık temir tor
 parya eñ tömengi bun;
 paryalık jalşılıq; paryalıqtan
 kurtarmak jalşılıqtan qütqaru
 pasta tort
 pasyans fasyans; pasyans açmak
 fasyans aşu
 pasyans fasyans; pasyans açmak
 fasyans aşu
 paşa tar .paşa eski âskerî bir lauazım
 patates kartofel
 patiska bâtes
 patlamak jarılı
 pâyitaht astana
 paylaşmak bölisu
 pazar demalıs,jeksenbi;
 pazarları demalıs künderi, jeksenbi
 künderi
 peder äkey
 pek sonşa; onşa
 pekalâ jaraydı
 peki jaraydı
 pembe qızğılt, alqızıl
 pencere tereze
 perçem tülüm
 perde perde
 pergel tsîrkul
 peri kıızı peri kıızı
 perişan küyzeuli
 pervasız qorqısız
 pespaye pas bolu
 pınar bûlaq
 pıtpıt elikt. patpat
 Pinakl karta oyunu türi
 pipo müştik
 pirinç jez; küriş
 pislik kir
 pişmek pisu
 plaj plyaj
 pohpohlanmak maqtanu
 poker karta oyunu türi, foker
 porselen farfor
 potur keñşalbar
 poz poza; poz takınmak poza beru .
 prens xanzade
 profesör professor
 protestan protestant
 pul ün
 püsküllü şaşaqtı
 qanağattanı, quanu, baqıtqa jetu
 qol süyu; elinen gelmek qolınan keli;
 rafya oralğan jibi
 rağbet sūranıs
 rağmen qaramay
 rahat rahat; rahatlamak köñili ornına

tüsu; köñili jay tabu
 rahatsız mazasız; rahatsız etmek
 mazalau; rahatsız olmak
 mazasızdanu
 ramazan ayt
 Rami karta oyununıñ bir türi, Rami
 razı rıza
 reçel tospa
 red qarsılıq
 Regaip kisi atı
 rehber gid
 rehin kepil; rehin koymak kepilge
 tastau; rehin vermek kepilge beru
 reis bastıq
 rejim rejim
 rekâbet büseke
 renk reñk, tūs
 renkli reñkti
 resim suret
 resim suret; resim çizmek suretsiz
 resimli sureti bar
 resmen resmi, resmî türde, is jüzinde
 resmetmek suretteu
 resmi resmî
 revâ layıq; revâ görmek layıq dep tabu
 rezil masqara
 rivayet äñiz, qaeset, ösek
 riyâ eki jüzdilik
 riyâkâr eki jüzdi
 rokoko arxîtek. rokoko
 roman roman
 rûh rux
 ruj dalap
 Rumeli jer atı, Stambuldñ bir audanı
 rüzgar jel
 rüzgâr jel
 saat sağat
 sabah tañerteñ
 sabaha karşı tañğa juiq
 sabır sabır; sabretmek sabır etu
 saçak şaşaq
 saç şaş; saçını örtmek basına jabu
 saçlarını toplamak şaşını jñau
 saçma sapan bos miljñ
 sada dauis
 sade tek
 sadece tek, tek qana
 sadrâzam bas uázir
 saf sap, qatar; saf saf olmak sapqa
 tizilu
 Safevî eski. tar. İrandıq jazusı
 sağ olasın raxmet
 sağ oñ
 sağlamak qamtamasız etu
 sağlı sollu oñdı soldı

sağlıklı deni sau
sağlıklık densaulıq
sağolsun raxmet, miñ jasağır
sahiden şınımın
sahife dastan
sahil jağa
sahip îc; **sahip olmak** îclenu
Saint Pierre *Frantsyadağı bir şirkeu atı*
sakal saqal
sakat mügedek, jarımjan
sakızağaç *bot.* piste ağaşı
sâkin tınış, ornıqtı, momın, momaqan
saklatmak saqtau
saksağan *zool.* sauısqan
salata salat
saldırmak tap beru
sallamak şayqau; **başını sallamak**
 basını şayqau
sallanmak teñselu
sallantılı teñseluli
sallaya **sallaya** şayqalaqtatu
salon zal
saltanat saltanat
sanat öner
sancak 1. tu, bayraq; 2. Osman
 İmperatorlığı kezindegi admînistratorlıq
 jer ölçemi
sancak tu
sandal kişkene qayıq
sanki qüddı
sanmak esepeteu, oylau
Santamavra *jerati*
sap(sabı) sap
sapmak bürilü
sapsarı sapsarı; **sapsarı kesilmek**
 tütügiq ketu, bozarıp ketu, quqıl tartu
sararmak bozaru, sarğayu
saray saray
sarfetmek jümsau
sarhoş mas, masayrağan
sarhoşluk mas boluşılıq
sarı sar
sarik säilde
sarılmak qüşaqtau
sarkık salbırañqı
sarmak orau
sarmak qorşau
sarmaş dolaş qüşaqtasu
sarp bñik
satır söylem jolı
satış satıs
satmak satu
sayfa bet
sayfa kitaptıñ, dâpterdiñ bėti; **sayfa**
çevirmek kitaptıñ, dâpterdiñ betin audaru

saygı qürmet; **saygı duymak** qürmet
 körsetu
sayı san
sayısız sanı joq
saymak esepeteu, sanau
saz bitmek qamıs ösu
saz qamıs
Schopenhauere *kisi atı, nemis filosofu*
sebeup sebeup
sebzevatçılık kökönışilik
seccâde jaynamaz
secde qüşılıq; **secde etmek** qüşılıq üru
seçilmek saylanu;
seçmek qalau, tañdau
seçmek tañdau
sedef oqa
sedef perlamutor
sedir jaydaq tösek
sefer sapar
sefih aqımaq
seğirtmek sekirtu
sekizli segizdik
selâm sälem; **selâm göndermek** sälem
 joldau
selâmlamak sälem beru
selâmlık qabıldau bölmesi
Selçuk Sultanı Seljük Sülmanı
semt audan
sen sen
sendilmek sendelu, teñselu, sandalaqtau
sene jil
seni seni
sepet sebet
serazat azat
serbest erkin
serili jayulı
serin salqın
serinletici salqındatuşı
serinlik taza aua
sermek jayıp tastau
serserî ümeser
servet baylıq
ses dauıs; **sesi yükselmek** dauısın
 köteru; şarıqtatu; äueletip
ses ün ,dauıs;
seslenmek dauıstau
sessiz ünsiz, mızğımas
sevâb sauap; **sevâba girmek** sauabın
 alu
sevdâ ıntığu sezimi, qümartu sezimi;
sevdaya düşmek ıntığu, qümartu
sevecen nadzı
sevgi maxabbat
sevgili qimbattu
sevimli süykimdi

sevinç quanıç
 sevinmek masattanı, quanu, şattanı
 sevinmek quanu
 seviş ðnatuşılıq
 sevişmek bir birini süyu
 sevmek süyu, ðnatu
 seyrek sîrek
 seyretmek köz jiberu, qarau
 sezdirtmek sezu
 sezilmek sezilu
 sıcak ıstıq; sıcak tutmak ıstıq ðstau
 sıçramak ðşıp türegelü
 sığınaklı baspana
 sığınaksız baspanasız, qorğausız
 sığınmak panalau
 sık jü
 sık sık jü-jü
 sıkı qıñşılıq; sıkıya gelmek qıñşılıq
 jağdayğa duşar bolu
 sıkılmak jalıǵu, işi pısu
 sıkışık tıǵız
 sıkışmak qısılu
 sıkmak sıǵu
 sımsiyah qapqara
 sınır şek, şekara
 sır qüpîya
 sıra kezek
 sıradan qataradaǵı
 sırf tek, tek qana
 sırma oqa
 sırmakeş oqaşı
 sırmalı oqalı
 sırp tek
 sırt ñq, arqa; sırt üstü şalqalap; sırt
 üstü yatmak şalqalap jatu
 sıyırmak suırp alu
 sıyrılmak sıyrılu
 siftinmek köñilin aulau
 sigara temeki
 sigara temeki
 sihirbaz sıyqırşı
 sihirli sıyqırılı
 silâh qaru, qaru-jaraq
 silâhlik oqşantay
 silik sönik
 silkelemek silkileu
 stille şapalaq
 silmek sürtu
 silte orındıq
 simgelemek simvolı bolu
 simit toqaş
 sincâbî koyu qoñır
 sincap rengi sùr qoñır
 sinema kîno
 sinmek siñu

sinsi zımîyan, zùlm
 sinsice bireuge bildirtpey jauızdıq jasau;
 zımîyan
 sinsilik ummak zımîyandıq kütü
 sinsilik zımîyandıq; jauızdıq; zùlımdıq
 siper qalqan, oqqaǵar
 sivri üşkir
 sivrilmek üşkireyu
 siyah beyaz damalı aq-qara şarşılı
 siyah kara
 siyasi sayasî
 siz siz; sizder, sender
 sizden iyi olmasın sizge jetu qayda
 sizden sizden, sizderden, senderden
 size sizge; sizderge; senderge
 soba peş
 sofa däliz
 sofrı dastarxan
 sofu sopı
 soǵuk suıq
 soǵumak suu
 sokak köşe
 sokak köşe
 sokulǵanlıq beymazalıq, jabısqaqtıq,
 qırsıqtıq, mazasızlıq
 sol sol
 solmak solu
 solucan qürt
 soluk 1.dem; soluǵu kesilmek demin
 işine alu
 soluk 2.solǵın, küñgirt
 somaki märmärlı
 somurtkanlık narazılıq, bürtıyu, tüneru
 son derece sonday
 son soñǵı
 sonbahar küz.
 sonbahar yaşamak küz mausımın köru
 sonra soñıra
 sonunu getirmek esebin şıǵaru
 sorguç eski.tar. attı äskerlerdiñ bas
 kîimderindegi üki
 sormak sùrau
 sorumluluk jauapkerşilik
 soy tek
 soysuz teksiz
 söǵüş salqın etten pisirilgen taǵam türi;
 söǵüş yapmak salqın etten tamaǵı pisiru
 sökeli üyrenu
 sönmek sönu
 sönük solıñqı
 sövmek boqtau
 söylemek aytı
 söyletmek aytırızı
 söz söz; söz bozulmak uaǵdadan bas
 tartı; neke büzılı;

söz etmək söyleu, deu, aytu
sözgelimi söz retü
söz et aňgime qılu
stile uşaklar sıldı malaylar
su su; su kaçmak su kirip ketu
sual saual
suçlamak kinalau, ayıptau
sulhper ver beybitşilik süygiş, intımaqşıl
sunmak üsinu
surat bet, jüz
susku ünsizdik
suskunluk ünsizdik; tınıştıq
susmak auzın jabu; ünsiz qalu, sözün toqtatu
susta jağınu, jalpaqtau, jaramsaqtanu, jılpıldau
sustaya durdurmak artqı ayaqtap tük tûru, şapşu, mañına jolatpau
susturmak auzın jabu, ünün öşiru, tınıştandıru
Süheylâ *kisi atı*
sükûn tınıştıq
sükuna karışmak tınıştalu
sükûnet tınıştıq, jan raxatı
Süleymaniye *jer atı. Stambuldıñ bir audanı*
sümbül sümbül
sümsük jabayı, ayanıştı
sürçmek şalınu
süre mezet
sürekli ünemi
sürmek qualau
sürtünmek ayağın süyretip jüru; tıp kete jazdau; erkeleu
sürüklemek süyrelekteu
sürülü jağulu
sürünmek jağınu, qajalu, sürünüp-qabınu
süs sândi
süslü aşıkeyli, süsti
süt süt
sütun bağana, tireuiş
süveter sviter
süzmek köz jiberip qarau, köz salıp bayqau
süzülmek süzilu, süzilip qarau, köz jiberip qarau
Şah şah
şahsî jeke bas, jeke kisi
şâir aqın
şaka qaljıñ, äzil ; **şaka söylemek** qaljıñdau, äzildeu
şaka yapmak qaljıñdau
şakır şakır *elikt.* tars-tars
şaklabanlık qıljaqbas
şan ataq dañq

şapka qalpaq
şarap çekmek şarap işu
şarap şarap; şarap çekmek şarap işu
şark şığıs
şarkı aň; şarkı okumak aň salu, öleñ aytu
şaşırmak tañ qalu
şaşırtmak tañqaldıru
şaşkın tañdanulı; **şaşkın durmak** tañqalu
şaşkın tañğalıs
şatafatlı sândi
şef başşı
şefkat şapağat
Şehbender elşi
şehir qala
Şehnâme Şaxname
Şehzâdelik sahzadalıq
şeker kâmpit
şeker şeker, qant
şekil beyne
şekile geçmek bişim alu
şemsiye qolşatır
şen jaydarı, köñildi
şenlendirmek jandandıru, köñildendıru
şerait şarttar
şeref qürmet
şey nârse
şey nârse, älgi
şıarmak erkeleu

Şifa *jer atı Stambuldıñ bir audanı*
şiiir öleñ
şikâyet şağım, arız; **şikâyet etmek** şağımdanu, arızdanu
şilte tösek, töseniş
şimdi qazir
şimdiye qazirge
şirin tartımdı, süykimdi, körikti
şişe bötelke
şişirmek ürleu;
şişman semiz
şoför şofyor
şöhret ataq dañq
şöyle bılayşa, bılay
şu anau, ana, älgi
şüphe küdik, küman, şübe
şüphesiz şübäsiz
tâ sonau
tabak tarelke
tabasbus bas îzegiştik, qıldıq üru, qıldıq üruşılıq
tabiat tabiğat; jan dünye
tabii tabiğî
tabiiyet qol astında bodan bolu
tabla taba

taç tāj
 tafta tafta
 tahammül şıdam, tözim; tahammül
 etmek şıdam, tözu
 taht taq; tahtına çıkarmak taqqa otirtu
 tahta ağaş taqta
 takdîr 1.tağdır 2.jağday
 takılma baylanıuşılıq, ùstasu
 takılmak ùstasu
 takım er toqım, at äbzeli; jînaq, komanda
 tâkip etmek añdu
 takmak tağı
 taktaka *elikt.* taktaka
 talân talan-taraj; talan etmek talan-
 tarajğa salu
 talebe oquşı, student
 tam däl, tura
 tamâmiyle tolığimen
 tamamlanmak tümämdu
 tanıklık kuä; tanıklık etmek kuä bolu
 tanımak tanu
 tanış tanıs
 tanış tanıs
 taraf jaq, mañay, tarap, qarsılas
 taramak tarau
 tarih tarıx
 tasavvuf sopılıq
 tasdîk qol qoyıp kuälandırma; tasdîk
 etmek qol qoyıp kuälandıru.
 tasvir suret
 taş tas; taş kesilmek sileyip qalu,
 qaşşıp qalu
 taş yürek tas jürek
 taşımak tasu
 taşımak tasu
 taşınmak köşu
 taşkınlık asıp-tasu
 taşlak tas däliz
 taşlık auz üy
 taşmak tasu
 tat däm; tadını çıkarmak qızığını köru
 tat tat, däm; tatmak tatu; tadını
 çıkarmak qızığını köru
 tatlı süykimdi
 tatlı tatlı konuşmak işi baurğa kire
 söyleu
 tatmin läzzät; tatmin bulmak läzzätalu
 tavaf *dinî* . Mekkedegi qübıla tasını
 aynalu räsimi; tavaf etmek Mekkedegi
 qübıla tasını aynalu; bir nârseniñ
 mañayınan aynalu
 tavır äreket
 tavır körinis, qal jağday, qılıq, mäner
 tavsiye keñes; tavsiye etmek keñes
 beru

taya qızmetşi
 tayîn tağayındau isi; tayin etmek
 tağayındau
 taze jas,saf
 Tebriz *jer atı, İran'da bir qala atı*
 tecâvüz zorlıq; tecâvüz etmek zorlau
 tecrübe täjiribe
 tedirgin beymaza, abırju, mazasız;
 tedirgin etmek mazasızdandır, abırjıtu
 tedirginlik beymazalıq, abırjuşılıq,
 mazasızdanu
 teessür şer,qayğı, mün, uayım
 tehâlük tözimlilik
 tehlike qater, qauip
 tek tek; tek başıma jalğız özim
 tek tük biren -saran
 tekâpü bas îzeuşilik, bas îzeu
 tekdüzelik bir sarındılıq
 tekel monopolfiya
 tekke kesene
 teklif ùsınıs
 teklif ùsınıs; teklif tekellüf hak getire
 bir iske jaramaydı, eşqanday pikiriñ joq
 mağınasında
 tekmelenmek tepkilenu
 tekrar qayta; tekrar tekrar qayta qayta
 tekrarlamak qaytalau
 tel tal
 telâş abırjuşılıq, äri säri bolu
 telefon telefon telefon çalmak
 telefonniñ şıldıraui; telefon etmek
 telefon etu
 telefonlaşmak telefonmen söyleu
 televizion televîzor, teledîdar
 telgraf telegraf
 temel negiz
 temsil ökil; temsil etmek tanıtı
 tencere dibin kara hikayesi *fraz.*
 jığılıp jatıp süringenge külu
 mağınasında
 teñdesi tabılmau
 tenezzül tömendetu isi, til tîgizu isi,
 qorlıq; tenezzül etmek tömendetu, til
 tîgizu, qorlıq körsetu
 tenhalık aydala, japan tüz
 tepe töbe, joğarı
 tepindirmek tebindiru
 tercih tañdau isi; qalau isi; tercih etmek
 tañdau, qalau
 tercuman tırjımaşı
 tereddüt tartınşaqtıq, batılsızdıq,
 taysalaq;jasqanıstıq; tereddüt etmek
 tartınşaqtanu, batılsızdanu, taysalaqtan,
 jasqanu

tereyağı sarı may
Tergoviç kisi atı
terlemek terleu
terlik şärkey
ters ters teris
tersane keme jasaytın kâsiporın
teselli jübaniş; teselli edilmek jübatılı
teslim olmak täslim bolu, öz erkimen
 qolğa tüsu
teslim täslim
tespihböceği zool. esek qürt
testi qümıra
testi qümıra
teşekkür alğıs; teşekker etmek alğıs
 aytu, raxmet aytu
teşhis analîz; teşhis koymak analîz
 qoyu
teşrifat räsım, saltanat
teşyî şıgarıp saluşılıq; teşyî etmek
 şıgarıp salu, jolğa salu
teveccüh jaqısı nîetti, îgi nîetti, qayırımıdı,
 sıpayı
tevhit birlik; tevhit etmek birigu
teyze nağası apay
tez dîSSERTATSİYA, ğılımî zertteu jümısı
tezahür körünü, payda bolu, tabılı, tabu;
 tezahür etmek körünü tabu, tabılı,
tezniyat işekeý
The Jolly Joker oyun kartasınıñ jazui
tıka basa toltıru
tıkamak biteu
tıpkı qüddı
tıpkı qüddı, sıyaqtı
tırıs jelis, bülkil
tırıs sürmek jele jortu, bülkildep
tırmanmak tırbanu
tir tir dir-dir
titremek dirildeu
titreyiş diril
tok toq
toka şaş tüyreuişi
tokat şapalaq; tokat atmak şapalaqtau
tolga dulığa
tombul etjeñdileu
tomurcuklanmak bûtaqtanır
toplamak jînau
toprak jer beti, topıraq, jer, el
topuz1. tüyulgen şaş ; topuz yapmak
 şaş tüyu
topuz 2. tarîxî.kürzi, şoqpar, qısqa
 şoqpar tayaq (onı ukrain kazaktarı men
 polyaktar ökimet basına otırğandıqtıñ
 nısana belgisi etken)
torba dorba
torbacık qütı

Toroğlu kisi atı
torun nemere
toz şañ; toztoprak şañ topıraq
törpülemek üştau
Trabzon jer atı
Trafalgar Londondağı bir alañnıñ atı
trafik jol
tramvay tramvay
Transilvanyajer atı. Rumınyadağı tarihi
 jäne geografiyalıq audan
traş saqal mürt alğızu
tûfan topan su, sel
tuğ qaurısın
tuğla balşıq
tuhaf inğaysız; tañqalarlıq bir jağday
tuhafiye üsaq tüyek
tumturaklı dürdîgen, qoqığan, köpirgen,
 elirgen
turist turist
tutam tütam
tutmak üstau;
tutunmak süyenu
tüccar saudager
tükenmek tügesilu
tükenmez şırın;
tükenmez kurmak şırın qaynatu
tükenmez qalam
tükürük tüki rik; tükürükle boğmak
 tükirikpen tünşıqtıru
tülbent bates
tünemek jürelep oturu
türbe qıl pıtas
türedi qırkeude
türk türık
türkçe türıkşe
türkü jır
türkü söylemek jır aytu
türlü türli
tütün tütün
tüy jün, qıl
tüylerini kabartmak jünün qabartu
tüylü qıldı
ucuz arzan
ucuza gidmek arzanğa satılı
uç üş
uçarı dırduşıl, üşqalaq
uçmak üşu
uçuk solğın ; uçuk pembedsolğın alqızıl
uçuş üşu
uçuşmak üşisu
ufacık kip-kışkene, şap-şağın
ufak tefek kişi boyılı, kışkentay
ufak üsaq
ufalamak ügitu; üsaqtau
ufuk kökjtek

uğramak baru, bir jağdayğa tap bolu,
duşar bolu
uğraşmak aynalısu
uğuldamak şınıldau, guleu
uğur baq, baqıt; uğur denemek bağını
sınau
uğursuz baqıtsız
ukala ukala erke
ukalağığ habarşı
ulahça valaxşa(tıl)
ummak kütu
umut ümit
umutlandırıcı ümit beruşı
umutsuzluk ümitsizdik
unutmabeni *bot.* botagöz
unutmak ümitu
upuzun üpüzın
uslu tãrtıptı
usta üsta; **usta oyuncu geçindiğim**
sıralarda kãnigi oynışı bolğan kezimde
usul tãriz
usulca eptep
ut *muzikalıq aspap.* ut; ut calmak ut
tartu
utanç üyat
utançla üyalıp
uyanıklık jılpostıq
uyanmak oyanu
uydurmak ilestirtu; **ayak uydurmak**
ilesu
uydurmak oylap şıgaru
uygunsuz layıqsız
uymak jarasu
uyuklamak üyıqtau
uyuşmakjarasu
uyuşturuocu masayratuşı, maujıratuşı,
del- sal bolu
uzak alıs, ùzaq
uzaklaşmak alıstau
uzaklaşmak ùzaqtasu
uzanmak kösilip jatı
uzatmak ùsını
uzlaştırmak tatulastıru, jaqındastıru
uzun ùzın
ücret aqı
üç üş
üçgen üşbüriş
üçlü üstik
üçü üşeuı
üçüncü üşinşı
üçyüz üş jüz
üflemeük ürleu
ülfet tamır tanıs; ülfet etmek tamır tanıs
bolu
üniversite unîversîtet

üremek ösu
ürkmek ürku
ürpermek ürpıyu
Üsküdar *jer atı.* Stambuldıñ bir audanı
üstelemek üstemeleu
üstelik äri
üstelik onıñ üstine
üstü üstı
üstün değer joğarı bağa
üstün joğarğı
üstünlük artıqsılıq
üşüşmek jan jaqtan jınaqtalı
üşütmeük toñdırı
üzengi üzeñgi
üzeri ustinde, üstı, bar jeri
üzgün köñilsiz, qapalanu
üzülmek müñdanu, köñilsizdenu
üzüntü qayğı, müñ, şer
vahşet ayuandıq
vakit uaqt; **vakit geçirmek** uaqt ötkizu
vakitki uaqtıki
vâli bolıs; **vâli bulunmak** bolıs bolu
vapur keme
var bar; **var oluş** bar bolu
varsın ketsin
vâsıta kömek
vatan otan
vazgeçmek bast artu
vazife mindet
vaziyet jağday, qal
ve jãne
Venedik *jer atı.* İtalyada bir qala
vermek beru
vesselam qısqası
veteriner veterınar
vezir uázir
vicık süyıq
vicdan üjdan
Voltaire *kisi atı.* frantsuz jazuşı. (1694-
1778)
voyvoda duan bası
vurmak ùru
vuslat kezdesuşilik; **vuslata kavuşmak**
ğaşıqtardıñ bir -birine qauışuı
vücut denc
ya da nemese
ya nemese
yabancı böten
yabanılaşmak jabayılanu
yadırgamak jatırqau
yâdigâr jädiger, eskertkiş; **yâdigâr**
bırakmak jädigerge qaldıru
yağmur jañbir; **yağmur yağmak** jañbir
jauu
yağ may; **yağ sürmek** may jağu, ot

tastau
 yağmak jauu
 yağmur jañbir
 yağmurluk plaş
 yahu *qıstırma söz* îâ osı
 yahut nemese
Yahya kisi atı
 yaka jağa
 yaka paça jağa-jcñ
 yakalamak üstau
 yakın jaqın
 yakınlık jaqındıq
 yakışıklı kelbetti, körikti, sùlu
 yakışmak jarasu
 yaklaşmak jaqındau
Yakup Çelebi kisi atı. Türik şahzada. (?-1389)
 yalamak jalau
 yaldız altın jalatılğan; yaldızlamak altın kümiske boyau
 yaldızlamak altınğa, kümiske boyau
 yalın jalañ, tek, jalğız
 yalnız jalğız
 yalnız tek
 yalnızlık jalğızdıq
 yan jan; yan yatmak qırınan jatu
 yana jaqqa
 yanak jaq
 yanı janı
 yanılmak jañılı
 yani yağñı
 yanlış jañılıs
 yanmak janu
 yansımak ray bildiru, körsetu
 yapayalnız japajalğız
 yapılı saçlar tüyilgen şaştar
 yapışmak jabısu
 yapmak jasau; yapmadığı kalmamak jasamağanı qalmaq
 yaprak japıraq
 yaprak japrak
 yara jara
 yaralı jaralı
 yaranmak jaramsaqtanu
 yararlanmak paydalanu
 yaratık qùbıjq, aratılıs
 yaratılmak jaratılı
 yaratmak jaratu
 yarım jarım
 yarım jartilay
 yarın erteñ
 yaslanış süyenuşilik
 yastık jastıq
 yaş jas
 yaşamak bastan keşiru, ömir süru,

ömir süru, tûru
 yaşasın jasasın
 yaşayış ömir, tırşılık
 yaşlı kâri
 yaşlı kâri, jası kegen kisi
 yatak odası jatın bölmesi
 yatak tösek
 yavaş yavaş aqırın aqırın
 yavaşça aqırındap
 yavru balapan
Yavuz kisi atı
 yavuz jaurız
 yaya jayau
 yayan jayau
 yayıl jazu
 yaz jaz; yaz tatili jazğı demalıs
 yazı jazu
 yazık çok yazık obal, öte obal
 yazıklar olsun ökinişti
 yazılı jazulı
 yazlık jazdıq
 yazmak jazu
 yedi jetti ; yedi bin jetti miñ
 yedilik jetilik
 yegâne tek
 yeğ qalau isi; yeğ görmek qalau
 yele jal
 yele jal; yelesini okşamak sîpau; yelesini okşamak jalını sîpau
 yelek kökirekşe
 yemek jeu, tamaq, as
 yemek masası as üsteli
 yen jeñ
 yenge jeñge
 yeni jaña
 yer jer orın; yerin dibine geçmek jerdin tübine kiru *ausp.* üyalu,
 yerinden kalkmak ornınan tûru
 yerleştirmek ornalasu
 yersizlik ornı joq bolu
 yer yüzü jer jüzi
 yeşil jasil
 yeter jeter
 yetim jetim
 yetinmek mise tütü; şektelu
 yetişmek ösu; ülgiru
 yığın üyindi, jıgındı
 yıkanmak jınu
 yıkılmak jıgılı
 yıl dolmak jil tolu
 yıl jil
 yıldırım nayzağay; yıldırım nikâhı
 ayaq astınan üylenu
 yıldız jıldız
 yıl jil

yıllık juldıq
 yırtıcı jırtqış
 yine tağı
 yinelemek jañalau; qaytalau
 yitirmek joğaltu
 yiyecek azıq, auqat
 yoğurtçu ayran satatın kisi
 yok joq
 yoksulluk joqşılıq, kedeylik
 yokuş *geog.* köteriñki jer, qırat, üstirt
 yol boyu jol boyı
 yol jol
 yol jol; yol açmaq jol aşu
 yol jol; yola düzülme k jolğa şıǵu
 yoldaş joldas
 yorgun argın arıp şarşau
 yorgun şarşañqı
 yorgunluk şarşap şaldıǵı
 yorgunluǵa karşıñ şarşaǵanına qaramay
 yormaq şarşatu
 yukarı joǵarı
 yukarıda joǵarıda
 yumak jip şumaǵı
 yumuşak başlı jümsaq bastı
 yumuşak jümsaq
 yumuşaklıq jümsaqtıq
 yutkunmak jütqınu
 yutmak jütu
 yuva ðya
 yuvarlak domalaq
 yuvarlanmaq domalanu
 yüksek at iri at
 yüksek bñik, joǵarı
 yüksek kavuk üşkir sâlde
 yükselmek joǵarı şıǵu, köterilü
 yüksünmek aursınu
 yürek jürek; yürek katılaştırmak tas
 bauır qılı
 yürümek jüru
 yürüyüş jürisi, jüris türis
 yüz bet âlpet, jüz; yüzünü ekşitme
 bet âlpetimen narazılıq pişin tanıtı
 yüz jüz
 yüz kisiniñ jüzi
 yüz solmaq jüzi solu
 yüzüstü etpetimen
 zâbit ofitser
 zafer jeñis; zafer kazanmaq jeñiske jetu
 zâhife jer bauır laǵış
 zâhit dindar
 zahmet etme ärelenü; qñnalı
 zahmet qñnalı
 zâlim zalım
 zaman kez, uaqıt; zaman zaman auıq
 auıq;

zaman geçirmek uaqıt ötkizu
 zambakbot. şegirgöl
 zannetmek oylap qalu
 Zapolya slavon tekti venger seyması
 zapt basqınşılıq, basqın; zapt etme
 basıp alu; zapt kalkmaq basıp alu
 zaptetmek basıp alu
 zarif sändi
 zaten onsız da, negizinde, qalay bolsa da
 zavallı beyşara
 zaviye büriş
 zayıf arıq, älsiz
 zayıflık älsizdik
 zedelenmek zaqımdanu
 zelil qorlıqqa ðşıraǵan
 zengin bay
 zenginlik baylıq
 zerre tñimdey
 Zeus eski. tar. grek mifologiyası Zevs
 zevâl zaual
 zevâli orın
 zıhn oy
 zırh saut
 zîya säule
 zil qoñırau; zil çalmak qoñırau soǵu
 zillet qorlauşılıq; qorlıq
 zincirşinjir
 Zips eski. tar. grek mifologiyası Zips
 ziyâde basqa
 ziyafet toy; ziyaret etme toylau
 ziyaret bir jerge baruşılıq, qıdırıp
 baruşılıq; ziyaret etme bir jerge
 baru, qıdırıp baru
 ziyinet jiltıraq, äşekey
 Zonkiyojeratı
 zorla äreñ degende
 zorunda mäjbür; zorunda deǵıl mäjbür
 emes; zorunda kalmak bir isti iske
 asıruǵa mäjbür qalu; zorunda olmak
 mäjbür bolu
 zulüm zülüm
 Zülkadriye kisi atı

TÜRKÇE METİNLER

ATATÜRK'ÜN GENÇLİĞE HİTABESİ

Atatürk

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektedir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin, bu hazineden, mahrum etmek isteyecek, dahilî ve haricî, bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeriatini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şeriat, çok namüsaîf bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kast edecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın, bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilirler. Hatta bu iktidar sahipleri şahsi menfaatlerini, müstevilerin siyasi emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakr u zaruret içinde harap ve bitap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte; bu ahval ve şeriat içinde dahi, vazifen ; Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır! Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur!

PEMBE İNCİLİ KAFTAN

Ömer Seyfettin

Büyük kubbeli serin Dîvân, bugün daha sâkin, daha gölgeliydi. Pencerelelerinden süzülen mâvi, mor, sincâbî bahar zîyaları, çinilerinin yeşil derinliklerinde birikiyor, koyulaşıyordu. Yüksek ipek siltelere diz çökmüş yorgun vezirler, önlerindeki halının renkli nakışlarına bakıyorlar, uzun beyaz sakalını zayıf eliyle tutan ihtiyar sadrâzâmın sönük gözleri, gâyet uzak, gâyet karanlık şeyler düşünüyor gibi, mevcut olmayan noktalara dalıyordu.

- Cesur bir adam lâzım, paşalar.. dedi, biz onun sırmalara, altınlara, elmaslara garkederek gönderdiği elçisine, pâdişahımızın elini öptürmedik; ancak dizini öpmesine müsâade ettik. Şüphesiz o da mukâbele etmeğe kalkacak.

- Şüphesiz.

- Hiç şüphesiz.

- Mutlâka...

Kubbealtı vezirlerinin tamâmiyle kendi fikrinde olduğunu anlayan sadrâzâm düşündüğünü daha açık söyledi:

- O halde bizden elçi gidecek adamın çok cesur olması lâzım! Öyle bir adam ki, ölümden korkmasın. Devletin şânına dokunacak hareketlere karşı koysun. Ölüm korkusu ile, uğrayacağı hakâretlere boyun eğmesin...

- Evet!

- Hay hay.

- Çok doğru...

- Sadrâzâm, sakalından çektiği elini dizine dayadı. Doğrudu. Başını kaldırdı. Parlak tuğları ürperen vezirlere ayrı ayrı baktı.

- Haydi öyleyse... Bir cesur adam bulun, dedi. Hâcegân'dan, Enderun'dan, Dîvân'dan benim aklıma böyle gözü pek bir adam gelmiyor. siz de düşüntün bakalım.

.....

.....

.....

.....

.....

Sofu, sulhperver, sâkin pâdişâhin koca devletine sessiz, küçük bir dımağ olan Dîvân düşünmeye başladı.

Bu elçi, yedi sene sonra takdîrin "Yavuz!!" nâmındaki yaman sillesiyle her gurûrunun, her cinâyetinin cezâsını bir anda gören İsmail Safevî'ye gönderilecekti! Şehzâdeliğini ata binmekten, cirit oynamaktan, silâh kullanmaktan ziyâde, kitapla geçiren Bayezid-i Velf'nin tabiatı son derece halîmdi. Yalnız şiiri, hikmeti, tasavvufu sever, muhârebeden, mücâdeleden nefret ederdi. Vezirler, sevgili pâdişahlarının sükûnunu bozmamayı en büyük vazîfeleri sanırlardı... Bununla berâber hudutlarda yine kavganın arkası alınamıyordu. Bosna, Karaman, Belgrat, Transilvanya, Hırvatistan, Venedik seferleri birbirini tâkip ediyor; Modon, Koron, Zonkiyo, Santamavra fetholunuyordu. Sanki İstabul Fâtihi'nin azmiyle dehâsı-tahta geçer geçmez babasının heykelini "gölgesi yere düşüyor" diye kırdırıp sevâba girmeye kalkan-zâhit halefinin zamanında da sönmüyor; sönmeyen bir alev, ezeli bir rûh gibi yaşıyordu. Rahat istendikçe, gâile gâile üstüne çıkıyordu. Hele şark... kan içinde, ateş, zulüm içinde kıvranıyordu. Yıkılan, sönen Akkoyunlu hânedânının enkâzı üstünde Şah İsmail serserî bir saltanat kurmuştu. Geçtiği yerlerde dikili ağaç bırakmayan, babasıyla büyük babası Cüneyd'in intikamını aldığı için delice bir gurûra kapılan bu kudurmuş Şah, akla gelmedik canavarlarla sağına, soluna saldırıyordu. Kendine ilticâ eden tarafları bile çağırıldığı ziyafette, yemekmiş gibi kaynattığı büyük kazanlara atıp söğüş yapan, mağlûp ettiği Özbek pâdişâhının kafatasıyla şarap içen bu gaddar Şah, dünyâda hakîkaten eşi görülmemiş bir zâlimdi. Bayezîd Dîvânı'nın edîb, sâkin, halûk, dindar

vezirleri, onun vahşetlerini hatırlamaya tahammül edemezlerdi. Bu zâlim, birgün mutlakâ bizim hudûdumuza da tecâvüz edecek, şark eyâletlerini zapta kalkacaktı. Bunu herkes biliyordu. Geçen yıl Züykadriye hakimi Alâüdevle'den nikâhla kızını istemişti. Alâüdevle kızını vermedi. İsmail uğradığı bu red hâkaretinden hiddetlendi; intikam için pâdişâhın toprağından geçti. Müdâfaasız Zülkadriye arazisine girdi, Diyarbekir Harput kalelerini aldı. Sarp bir dağa kaçan Alâüdevle'nin oğlu ile iki torunu eline esir düştü. Şah İsmail bu zavallıları ateşte kızartıp kebab ettirdi. Etilerini kuzu gibi yedi. Böyle bir vahşet şarkta yeni duyuluyordu. Cenk istemeyen pâdişâh, Ankara'ya Yahya Paşa kumandasında bir ordu göndermekten başka birşey yapmadı. Bu Şâh zâlim olduğu kadar da kurnazdı. Osmanlı toprağına geçtiği için özür diliyor, birbiri arkasına elçiler gönderiyordu. O vakit Trabzon vâlisi bulunan Şehzâde Yavuz, babası gibi sabredememiş. Tebriz hudûdunu geçmiş. Bayburd'a, Erzincan'a kadar her tarafı talân etmiş, hattâ Şah'ın kardeşi İbrahim'i esir almıştı. İsmail'in elçisi şimdi bu tecâvüzden de şikâyet ediyor. Osmanlı toprağına son akınlarının, pâdişâhın devletine karşı değil, sırf Alâüdevle aleyhine olduğunu tekrarlıyordu. İşte Dîvân'da bu kurnaz, bu zâlim, gaddar türediye gönderilecek münâsip bir elçi bulunamıyordu; çünkü kendini Osmanlı hâkaniyle bir tutan, hattâ bütün şarkta cihangirlikkuran bu serserî, karşısında devleti temsil edecek adama karşı şüphesiz birçok münâsebetsizlikler edecek; münâsebetsizliklerine mükâbele edeni ihtimal kazığa vuracak, derisini yüzecek, akla gelmedik kaba bir vahşetle öldürecekti. Sadrazâmın sağındaki, demindenberi, bir mezar taşı gibi hareketsiz duran, kırmızı tuğlu kavuk yerinden oynadı. Yavaş yavaş sola döndü:

- Ben tam bu elçiliğe münâsip bir adam biliyorum, dedi, babası benim yoldaşımı. Ama, devlet mêmuriyeti kabul etmez.

- Kim?

- Muhsin Çelebi.

Sadrazâm bu adamı tanımıyordu. Sordu:

- Burada mı oturuyor?

- Evet.

- Ne iş yapıyor?

- Biraz zengindir. Vaktini okumakla geçirir. Tanımazsınız efendim. Hiç büyüklere ülfet etmez. İkbâl istemez.

- Neye?

- Bilmem ama, belki "zevâli var" diye.

- Tuhaf...

- Fakat çok cesurdur. Doğrudan ayrılmaz. Ölümünden çekinmez. Bir çok defâ gazâ etmiştir. Yüzünde kılıç yaraları vardır.

- Bize elçi olmaz mı?

- Bilmem.

- Bir kere kendisini görsek...

- Bilmem, çağırınca ayağınıza gelir mi?

- Nasıl gelmez?

- Gelmez işte... Dünyâya minneti yoktur. Şahla gedâ nazarında birdir.

- Devletini sevmez mi?

- Sever sanırım.

- O halde biz de kendimiz için değil, devletine hizmet için çağırırız.

- Tecrübe buyurun efendim.

.....

Sadrazâm o akşam kethüdâsını Muhsin Çelebi'nin Üsküdar'daki evine gönderdi. Devlete, millete dâir bir maslahat için kendisiyle konuşacağını, yarın mutlakâ tereddüt etmeyip gelmesini yazıyordu.

Sabah namazından sonra sarayının selâmlığında, Hint kumaşından ağır perdeli küçük, loş bir odada kâtibinin bıraktığı kâğıtları okurken, sadrazâm'a Muhsin Çelebi'nin geldiğini haber verdiler.

- Getirin buraya...

Dedi. İki dakika geçmeden odanın sedef kakmalı ceviz kapısından palabıyıklı, iri, levent, şen bir adam girdi. İnce siyah kaşlarının altında iri gözleri parlıyordu. Belindeki silâhlık boştu. Bütün kullarının tekâpûsuna, secdesine alışan sadrâzam, bir an, eteğine kapanılmasını bekledi. Oturduğu mor çuha kaplı sedirin dâimâ öpülen ağır sırma saçağındaki yumağı, altından, içi boş küçük bir kafa gibi şaşkın duruyordu. Sadrazâm söyleyecek birşey bulamadı. Böyle göğsü ileride kabarık, başı yukarı kalkık bir adamı ömründe ilk defâ görüyordu. Kubbe vezirleri bile iki büklüm dururlardı. Muhsin Çelebi, gâyet tabîf bir sesle sordu:

- Beni istetmişsiniz, ne söylecektiniz efendim?

- Şey...

- Buyur oğlum, şöyle bir otur da...

Muhsin Çelebi, çekinmeden, sıkılmadan, ezilip büzülmeden, gâyet tabîf bir hareketle kendine gösterilen şilteye oturdu. Sadrâzam hâlâ ellerinde tuttuğu kıvrık kâğıtlara bakarak içinden: "Ne biçim adam? Acaba deli mi?" diyordu. Halbuki... hayır. Bu Çelebi gâyet akıllı bir insandı! Merde, nâmerde muhtaç olmayacak kadar bir serveti vardı. Çamlıca ormanının arkasındaki büyük mandıra ile büyük çiftliğini işletir, namusuyla yaşar, kimseye eyvallah etmezdi. Fukaraya, zayıflara, gariplere bakar, sofrasında hiç misâfir eksik olmazdı. Dindardı. Ama mutaassıp değildi. Din, millet, pâdişah aşkını kalbinde duyanlardandı. Devletin büyüklüğünü, kudsiliğini anlardı. Yegâne mefkûresi: "Allah'tan başka kimseye secde etmemek, kula kul olmamak"tı... İlmî, kemâli herkesçe mâlûmdu. İbn-i Kemâl ondan bahsederken "Beni okutur!" derdi. Şâirdi. Lâkin ömründe daha bir kasîde yazmamıştı. Hattâ böyle medhiyeleri okumazdı bile... Yaşı kırkı geçiyordu. Önünde açılan ikbâl yollardan daha hiçbirine sapmamıştı. Bu altın kaldırımli mîna çiçekli, cenneti andıran nûranî yolların nihâyetinde dâimâ "kirli bir etek mihrâbı" bulunduğunu bilirdi. İnsanlık onun nazarında çok yüksek, çok büyüktü. İnsan, arzın üzerinde Allah'ın bir halefîydi. Allah, insana kendi ahlâkını vermek istemişti. İnsan, her mevcûdun fevkinde idi. Kuyrugunu sallaya sallaya efendisinin pabuçlarını yalayan köpeğe tabasbus pek yakışırdı; ama insana... Muhsin Çelebi her türlü zilleti hazmederek ikbâl tepelerine iki büklüm tırmanan maskara harislerden, izzet-i nefissiz kölelerden, zâhifeler gibi yerlerde sürünen mülevves esirlerden nefret ederdi. Hattâ bunları görmemek için merdümgiriz olmuştu. Yalnız muhârebe zamanları Guraba bölüklerine kumandalık için meydana çıkardı. Huzurda serbest, tabîf oturuşu sadrâzamı çok şaşırttı. Ama kızdırmadı:

- Tebriz'e bir elçi göndermek istiyoruz. Tarafımızdan sen gider misin, oğlum?

- Ben mi?

- Evet.

Ne münâsebet?

- Aradığımız gibi bir adam bulamıyoruz da...

- Ben şimdiye kadar devlet mansıbına girmedim.

- Niçin girmedin?

Muhsin Çelebi biraz durdu. Yütkundu. Gülümsedi:

- Çünkü ben boyun eğmem, el etek öpmem, dedi, halbuki zamânın devletlileri mevkîlerine hep boyun eğip, el etek, hattâ ayak öpüp, bin türlü tabasbusla, riyâ ile, tekâpu ile çıktıklarından etraflarına dâimâ hep bu zelil mâzilerinin çirkin hareketlerini takrarlayanları toplarlar. Gözdeleri, nedimleri, himâye ettikleri, hep deni riyâkârlar, ahlâhsız müdâhinler, namussuz maskaralar, haysiyetsiz dalkavuklardır. Mert, doğru, izzet-i nefis sâhibi, hür, vicdânının sesine kulak veren bir adam gördüler mi, hemen gazez olur, mahbûna çalışırlar. Gedik Ahmed Paşa niçin hançerlendi, paşam?

Sadrâzam yavaşça dişlerini sıktı. Gözlerini süzdü. Tuttuğu kâğıdı buruşturdu. Hiddetlenemiyordu. Ama, hiddetlendiği zamanlarda olduğu gibi yanaklarına bir titreme geldi. Vezirken değil hattâ daha beylerbeyi iken bile karşısında akranlarından kimse böyle dümdüz lâf söylememişti. Tekrar "acaba deli mi?" diye düşündü. Deli değilse... bu ne küstahlıktı. Bu derece küstahlık, "nizâm-ı âleme" muhâlif değil miydi? Gözlerini

daha beter süzdü. İçinden: "Şunun başını vurdursam..." dedi. Kapıcılara bağırarak için ağzını açacaktı. Ansızın vicdanının - neresi olduğu bilinmeyen bir yerinden gelen - derin sesini işitti. "İşte, sen de tabasbus, riyâ, tekâpû yollarından yükselenler gibi, serbest, düz bir lâfı çekemiyorsun! Sen de karşında mert bir insan değil, ayaklarını yalayan bir köpek, zilletinin altında iki kat olmuş bir maskara, bir rezil istiyorsun!" Süzük gözlerini açtı. Avucunda sıkığı kâğıdı yanına koydu. Tekrar Mühsin Çelebi'ye baktı. Ortasında geniş bir kılıç yarasının izi parlayan yüksek alnı... al yanakları... yeni traşlı beyaz, kalın boynu... biraz büyücek, eğri burnu... ince sarığı... tıpkı Şehnâme sahifelerinde görülen eski kahramanların resimlerine benziyordu. Evet, bu alnında yarası görülen kılıcın yere düşemediği canlı bir kahramandı. İnsaflı sadrâzam, vicdânının rûhuna akseden sesini, gurûrunun karanlığı ile boğmadı. "Tam bizim aradığımız adam işte..." dedi. Bu kadar pervasız bir adam devletine, milletine yapılacak hakâreti de çekemez, ölümden korkarak, göreceği hakâretlere eyvallah diyemezdi. Kavuşunu hafifçe salladı:

- Seni Tebriz'e elçi göndereceğiz.

Muhsin Çelebi sordu:

- Katınızda bu kadar nişancılar, kâtipler, hocalar var. Niçin onlardan intihâb etmiyorsunuz?

- Sen, Şah İsmail denen habîsin kim olduğunu biliyor musun?

- Biliyorum.

- Devletini seviyor musun?

- Seviyorum.

Hakîm sadrâzam doğruldu. Arkasına dayandı.

- Pekâlâ öyleyse... dedi, bu habîs "elçiye zevâl yok" kâidesini kabul etmez.

Bizimle rekâbet dâvâsındadır. Er meydanında hakkımızda yapamadıklarını bizim göndereceğimiz elçiye yapmak ister. İhtimal işkenceyle idâm eder. Çünkü Allahtan korkusu yoktur. Halbuki elçimize yapılacak hakâret devletimize demektir. Bize öyle bir adam lâzım ki, hakâret görünce başından korkmasın... Bu hakâreti aynıyle o habîse îade etsin... Devletini seversen sen bu fedakârlığı kabul edeceksin!

Muhsin Çelebi hiç düşünmedi:

- Ettim efendim, fakat bir şartla...

Dedi.

- Ne gibi?...

- Mâdemki bu fedakârlıktır, fedakârlık ücretle olmaz. Hasbî olur. Devlete karşı ücretle yapılacak bir fedakârlık, ne olursa olsun, hakîkatte şahsî bir kazançtan başka birşey değildir. Ben maaş, mansıp, ücret filân istemem. Fahrî olarak bu hizmeti görürüm. Şartım budur!

... Fakat oğlum, bu nasıl olur? Onun elçisi gâyet ağır giyinmişti. Atları, hademeleri mükemmeldi. Bizim elçimizin atları, hademeleri, esvâbı daha muhteşem, daha ağır olmak icâb eder... Bunlar için mutlakâ hazînedan sana birkaç bin altın vereceğiz.

Muhsin Çelebi döndü. Önüne baktı. Sonra başını kaldırdı:

- Hayır, dedi, hazînedan bir pul almam. İcâb eden muhteşem takımlı atları, süslü hademeleri ben kendi paramla düzeceğim. Hattâ...

-.....

Sadrâzam gözlerini açtı.

-... Hattâ sırtıma Şah İsmail'in ömründe görmediği ağır bir şey giyeceğim.

- Ne giyeceksin?

- Sırmakeş Toroğlu'ndaki, dîbâsı Hind'den, harcı Venedik'ten gelme "Pembe İncili Kaftan"ı alacağım.

- Ne... O kadar parayı nerede bulacaksın, oğlum?

Sadrâzâmın şaşmağa hakkı vardı. Bir ay evvel tamamlanan, üzeri en nâdir pembe incilerle işlemeli bu kaftanın nâmını İstanbul'da duymayan yoktu. Vezirler, elçiler, pâdişâha hediye etmek için Toroğlu'na mürâcaat ettiğçe o fiyatını artırıyordu. Muhsin Çelebi, bu meşhur kaftanı nasıl alacağını anlattı:

- Çiftliğimle, mandıramı, evimi rehine vereceğim; tüccarlardan onbin altın borç toplayacağım. İki bin altın atlarla hademelere sarfedeceğim. Geride kalan sekizbin altına da bu kaftanı alacağım.

Sadrâzam bu hareketi mâkul bulmadı;

- Geldikten sonra bu kaftan senin işine yaramaz. Yalnız bir debdebe âletidir. Mallarını elinden çıkaracaksın. Fakir düşeceksin.

- Hayır sekizbin altına alacağım altını altı ay sonra Toroğlu benden altı bin altına geri alır. Yedibin altınla ben çiftliğimi rehinden kurtarırım. Geri kalan borçlarımı ödeyemezsem, varsın babamın yâdigâr bıraktığı mandıram devlete fedâ olsun... Devletten hep alınmaz ya... Biraz da verilir!

.....

Muhsin Çelebi ile konuştuğu sadrâzâmın hayreti büyüyordu. Kalbi rahatladı... İşte küstah, türedi bir hükümdâra haddini bildirmek için gönderilecek tam bir adam bulunmuştu. Gülüyor, ağır kavuğunu sallıyordu. Dîvân'ın nâzik, korkak, hesapçı çelebileri canlariyle mallarını çok severlerdi. Bunlardan biri elçi gönderilse, devletin haysiyetinden ziyâde alacağı ihsanı düşünerek, hakkında revâ görülen her hahâreti kabul edecekti. Sadrâzam, Muhsin Çelebi'yi yemeğe alıkoymak istedi. Muvaffak olamadı, giderke onu tâ sofaya kadar teşyî etti.

Altı ay içinde Muhsin Çelebi büyük çiftliğini, mandırasını, evini, dükkânlarını, bahçesini, bostanını rehine koydu. Tüccarlardan para topladı. Atlarını, hademelerini düzdü. Bunların hepsi hakikaten emsâli görülmedik derecede muhteşemdi. Dönüşte yedibin liraya iade etmek şartıyla Toroğlu'ndan meşhur Pembe İncili Kaftan'ı da aldı. Genç karısıyla iki küçük çocuğunu akrabasından birinin evine bıraktı. Altı aylık nafakalarını ellerine verdi. Sonra pâdişâhın nâmesini koynuna koyarak yola düzüldü. Konak konak ilerledikçe bu yeni elçinin debdebesi, dârâtı, hele incili kaftanının şöhreti bütün Anadolu'dan geçerek Şah İsmail'in diyârına taşıyordu. Muhsin Çelebi bir gün Tebriz kalesine büyük bir ihtişamla girdi. Bir küçük pâyitahtın süse, dârâta, renge, ziynete meftun halkı, İstanbul elçisinin kaftanını görünce şaşırıldılar. Şehir, saray, bütün encümenler kaftanın hikâyesiyile doldu. Şah İsmail "Pembe İnci"yi yalnız masallarda işitmiş, daha nasıl şey olduğunu görmemişti. Kendisinin daha görmediği şeye sâhip olan bu zengin elçiye karşı nefsinde derin bir garaz duydu. Onu hakâreti altında ezmeğe karar verdi. Huzûruna kabul etmezden evvel tahtının arkasına cellâtlarını hazırlattı. Tahtın önündeki dîbâ şilteleri, ipek seccâdeleri kaldırttı. Sağında vezirleri, solunda muhâripleri duruyorlardı.

"... Muhsin Çelebi, geniş somaki kemerli açık kapıdan serbest adımlarla girdi. Yürüdü. Başı her vakitki gibi yukarıda, göğsü her vakitki gisi ileride idi. Koynundan çıkardığı nâme-i hümayunu öptü. Başına koydu. Sonra altın tahtın üstüne -allı, yeşilli, mâvili, ipek yığınlarına sarılmış, sırmalarla, tuğlarla, sancaklarla bağlanmış gibi - garip bir yırtıcı kuş sükûnetiyle tüneyen Şah'a uzattı. Ayağı öpülmeyen Şah gazâbından şapsarı kesildi. Gözlerinin beyazları kayboldu. Nâmeyi aldı. Muhsin Çelebi, tahtın önünden çekilinceşöyle bir etrâfına baktı. Oturacak bir şey yoktu. Gülümsedi. İçinden: "Beni mecbûren ayakta, hürmet vaziyetinde tutmak istiyorlar gâlibâ..." dedi. Bir an düşündü. Bu hakârete nasıl mukâbele etmeliydi? Hemen sırtından Pembe İncili Kaftan'ı çıkardı. Tahtın önüne, yere serdi. Şah İsmail, vezirleri, kumandaları aptallışmışlar, hayretle bakıyorlardı. Sonra bu kıymettar kaftanın üzerine bağdaş kurdu. İnce dev, ejderha resimleri naksolunmuş sivri kubbeyi, yıldızlı kemerleri çınlatan gür sadâsiyle:

- Nâmesini verdiğim büyük pâdişâhım, Oğuz Kara Han neslindedir! diye haykırdı, dünyâ yaratıldığından beri onun ecdâdından kimse kul olmamıştır. Hepsî hâkandır. Ecdâdı hilkatten itibâren hükümdâr olan bir pâdişâhın elçisi, hiçbir ecnebî pâdişâh karşısında dîvân durmaz. Çünkü kendi pâdişâhı kadar dünyâda âsil bir pâdişâh yoktur. Çünkü...

Muhsin Çelebi, kaba Türkçe nutkunu bağırdıkça, fârisî bilmeyen Şah kızarıyor, sararıyor, morarıyor, elinde heyecandan açamadığı nâme, tir tir titiyordu. Tahtın arkasındaki cellâtlar kılıçlarını çekmişlerdi. Muhsin Çelebi, bağırdı, çağırdı. Mukarripler, vezirler, cellâtlar, muhâripler hükümdarlarının sabrına, tahammülüne şaşırıyorlardı. Hattâ içlerinden birkaçı mırıldamağa başladı. Muhsin Çelebi, sözünü bitirince, müsaâde filân istemedi, kalktı. Kapıya doğru yürüdü. Şah İsmail donmuş, taş kesilmişti. Çaldıran'da kırılacak gururu bugün, bu tek Türk'ün ateş nazarları altında erimişti. Muhsin Çelebi dışarı çıkarken, kendi gibi hayretten donan nedîmlerine:

- Şunun kaftanını veriniz

Dedi.

Muhâriplerden biri koştu. Tahtın önünde serili kaftanı topladı. Türk elçisine yetiştii:

- Buyurun. Kaftanınızı unutuyorsunuz.

Muhsin Çelebi durdu. Güldü. Çıktığı kapıya doğru dönerek Şah'ın işiteceği yüksek bir sesle:

- Hayır, unutmuyorum, Onu size bırakıyorum. Sarayınızda büyük bir pâdişâh elçisini oturtacak seccâdeniz, şilteniz yok... Bunu bilmiyor musunuz? dedi.

... Geçtiği yollardan gece gündüz dört nala döndü. Üsküdar'a girdiği zaman Muhsin Çelebi'nin cebinde tek bir akçe kalmamıştı. Süslü hademelerine dedi:

- Evlâtlarım! Bindiğiniz atları, haşaları, takımları, üstünüzdeki esvâbları, belinizdeki murassa hançerleri size bağışlıyorum. Bana hakkınızı nelâl ediyor musunuz?

- Ediyoruz.

- Ediyoruz.

- Anamızın ak sütü gibi.

Cevâbını alınca onları başından savdı. Geniş bir nefes aldı. Evine uğramadan, deniz kıyısına koştu. Bir kayığa atladı. Sadrâzamın konağına gitti. Nameyi Şah'a verdiğini, hiçbir hakârerete uğramadığını Şah'ın müsaâdesine tenezzül etmeden habersizce kalkıp İstanbul'a döndüğünü söyledi. Zâten Sadrâzam onun vazifesini hakkiyle ifâ edeceğinden son derece emindi. Yollara, derebeylerine, âşiretlere dâir bâzî şeyler sordu. Çelebi kalkıp çekileceği zaman:

- Ben satın almak istiyorum, oğlum, kaftanın burada mı?

Dedi.

- Hayır, getirmedim.

- Acemistan'da mı sattın?

- Hayır, satmadım.

- Çaldırdın mı?

- Hayır.

- Ya ne yaptın?

- Hiç!

-....

Sadrâzam ısrar etti, tekrar tekrar sordu. Kaftanın ne olduğunu bir türlü anlayamadı. Muhsin Çelebi yaptığı ile iftihar edecek kadar küçük rûhlı değildi. O akşam Üsküdar'a döndü. Ertesi günü yedibin altına geri almak için kendisini bulan sırmakeş Toroğlu'na da kaftanı ne yaptığını söylemedi. Meraklı İstanbul'da, hiç kimse, meşhur Pembe İncili Kaftan'ın "nasıl, nerede, niçin" bırakıldığını öğrenemedi. Tebriz sarayındaki mâcerâ, tarihin karanlığına karıştı, sır oldu. Fakat eski zengin Muhsin Çelebi, bu kaftan için girdiği borçları verip çiftliğini, mandırasını, îradların rehinden kurtaramadı. Elçilikten yâdigâr kalan atı ile murassâ takımını satıp Kuzguncuk'ta minimini bir bahçe aldı. Onu ekip biçti. Çoluğunun, çocuğunun ekmeğini çıkardı. Ölünceye kadar Üsküdar pazarında sebzevatçılık etti. Pek fakir, pek acı, pek mahrum bir hayat geçirdi. Ama "yine" ne kimseye boğun eğdi, ne de bütün servetini bir anda yere atmakla gösterdiği fedâkârlığa dâir gevezelikler yaparak boşu boşuna pohpohlandı!

TOPUZ

Ömer Seyfettin

Küçük pâyitahtın karışık sokakları bugün çok kalabalıktı. Tıpkı İlkbaharda bir bayram gibi... Bütün kadınlar, bol beyaz yenli, sırma yelekli pazar esvaplarını giymişler, beyaz poturlu dinç erkeklerin dolu testilerle sundukları şarapları içerek çoşuyorlardı. Genç, ihtiyar, kadın, çocuk nihâyetsiz bir "Hurrâ" zinciri, bağırarak, sallanarak kalabalığın içinden geçiyor, canlı bir girdap dalgası halinde, döne döne, sarayın meydanında birikiyordu. Kiliselerin çanları uğulduyordu. Saray kapısının önünde cesur Boyar atlıları saf saf olmuş, bekliyorlardı. Sabahtan beri çektiği şaraplarla epeyce başı dönmüş meşhur kumandan tolgasının siperini geri itti. Atının ağır üzengileri üstünde biraz kalktı. İleriye baktı. Yanındaki zabıtine:

— Daha görünmüyorlar...

Dedi.

— Geç kaldılar.

— Evet.

— Niçin acaba?

— Mankafa Türkler işte... Teşrifattan, merasîmden ne anlarlar?

— Hem de "Bizans'a lâyıkız" derler.

— Nerede o incelik?

— Nerede?..

—

Önlerinde birdenbire genişleyen sık bir "hurrâ" halkası ikisini susturdu. Gemlerini kastılar. Atlarını biraz çektiler. Kumandan, istiklâlini kazanan halkın bu deli, bu sarhoş sevinine bakıyor... keyifleniyordu.

Yarım baygın kızlar, şen delikanlıların kucaklarında, gaydaların âhengine ayak uyduruyorlar, "Yaşasın prens! Yaşasın prens!" nakaratını haykırarak yeni hükümdarların şeref testileri deviriyorlar, oynuyorlar, sıçırıyorlardı... Son Eflâk tacını giyen papazı, Tergoviç'te bozan Mehmed Bey, bir sene vardı ki, kendisini sancak beyi ilân etmişti. Ama, Eflâklılar, bu hâkime boyun eğmemiş, Zips kontu Zapolya'dan imdât istemişlerdi. İşte bu tehlikeli ittifaktan ürken Mehmed Bey çarçabuk onların haklarını, imtiyazlarını, istiklâllerini vermişti. Açık mâvi, bulutsuz ufukta yükselen güneşin aydınlığı kahraman Boyar atlılarının uzun mızraklarını yaldızlıyordu. Kumandan, zırhlı göğsünü kabartan tatlı bir teessürle bir halka, bir askerine bakıyor, mahmuzlarıyla dokunarak atını şahlandırıyor. Birinci zâbit, onun gibi iri yarı yakışıklı değildi. Kara kuru bir şey... Uzun saçları kırdı. Köse yüzü hem zayıf, hem buruştu. Neşeli kumandan, hora tepenler geçince, yine atını ileri sürdü.

— Kansız bir zafer kazandık!

— Dedi. Siyah atının yelesini okşayan zâbit:

— Kansız zafer olmaz!

— Diye başını salladı.

— Niçin olmasın?

— Benim Türkler'e emniyetim yok...

— Kuşkulanmağa da hâcet yok! Biz daha resmen ihtilâle kalkmadan onlar haber gönderdiler: "Gidiniz bir şef tayîn ediniz" dediler. Biz zâten prensimizi tahtına çıkarmıştık. Şimdi, işte bize bir de "cemîle" yapıyorlar.

— "Berat, sancak, davul, topuz göndermek bir "cemîle" mi?

— Ya ne?

— Çoşkun kumandan, görünmeyen bir surata tokat atacakmış gibi elini yukarı kaldırdı. Hiddetli bir tehâlûkle:

— Tabiiyet alâmetleri...

— Asla! diye bağırdı. Biz artık müstakiliz! Berat, istiklâlimizi tasdik etmektedir. Sancak, davul, topuz... da Pâdişahın prensimize hediyeleri...

—

— Zâbit cevap vermedi. Kumandan kadar içmediği için Türkler'in hakikatini hâlâ hatırlayabiliyordu. Elini kalçasına dayadı. Atının siyah yelesine daldı gitti. Kiliselerin çanları beyninde ötüyordu. Halkın gürültüsü taşmış, birtûfan gibi sarayın saçaklarına çarpıyor, muhâfız neferlerin yüksek atlarını huylandırıyor, tepindiriyordu. Oynayanların içinde zorla kendine yol açan bir atlı kumandanı selâmladı:

— Elçi, maiyetiyle berâber menzilden çıktı...

— Dedi.

— Pekâlâ... Maiyeti kaç kişi var?

— Üçyüz atlı!

— Kumandanın solundan neferin sözünü işiten zâbit:

— Üçyüz atlı mı?

— Diye sapsarı kesildi.

— Evet...

— Bugünkü teşrifâta mêmur olan kumandan güldü:

— Gidi Türkler... Sıkıya geldi mi nasıl küçülürler. Hani eski gururları? Şimdi dünyâ değişti. Rumeli'nde kuvvetleri yok. İşte prensimize büyük bir imparator muâmelesi yapıyorlar!

— Birinci zâbit, daha beter sarararak sordu :

— Neden anladınız?

— ... Elçilerin derecesi maiyetinin adediyle mütenâsibtir.

— İşte bak, pâdişahın hediyelerini, beratını üç yüz atlıyla bir elçi getiriyor !

— Elçi bunları yalnız getirseydi, daha iyi olurdu.

— Niçin?

— İşte öyle...

— Ama biz kabul etmezdik.

— Neden?

— Çünkü şansımızla mütenâsib olmazdı. Bir emir, lûtuf, bir ihsan gibi... Halbuki böyle maiyetinde üçyüz atlı bulunan bir elçi... ne demektir? Biliyormusun?

— Ne demektir?

— Padişah, bizim prence: "Benimle müsâvîsin!" demek istiyor.

— Keşke müsâvî olmasaydı... da, bu üçyüz atlı Eflâk'a girmeseydi!

— Sen bunamışsın, Dimko...

— Birinci zabıt acı acı gülümsedi. Tüysüz yüzünü ekşitti. Atının yelesinden kaldırdığı dalgın sönük gözleriyle kumandanına baktı:

— Ben bunamışım ha?..

— Dedi.

— Koca Eflâk'ın içinde üçyüz atlıdan kuşkulanıyorsun. Bunlar elçi maiyeti... İşlemeli mızraklarına, süslü esvaplarına, altın haşalarına, sırma eğelerine aldanma... Göze parlaklıklarıyla çarparlar ama, ellerinden bir şey gelmez...

— Bunlar Türk değil mi?

— Türk... Ne olacak?

— Kılıçları ne kadar süslü olsa yine keser...

— Sen korkaksın! Bir avuç atlı, üçyüz kişi, koca bir devletin içinde ne yapabilir?

—

— Kumandan, sarayın önündeki atlılarına, onların etrafında sıkışık nizâmda duran dalkılıç piyâdelerine bir göz gezdirdi. Sonra atını oynatarak zabîte döndü:

— Yalnız şu meydanda dört binden fazla askerimiz var! dedi. Türkler teşrifatta kabalık yaparlarsa hepsini tükürükle boğarız.

— Gaydalar sustu. Meydanın gürültüsü birdenbire durdu. Hora zincirleri dağıldı. Ortadan geniş bir yol açıldı. Pâdişâhın gönderdiği Türk, ak bir atın üstünde yüksek kavuğu ile geliyor, uzun kaftanının etekleri iki tarafında çırpınıyordu. Arkasından tırıs süren takımlı murassâ kılıçlı maiyeti, yeni gördükleri bu halka gülererek bakıyorlardı. Saraya elli altmış adım kalınca, muhâfızların meşhur kumandanı, al atını yine şahlandıranak ileri sürdü. Elçinin tâ önüne geldi. Selâmladı. Öyle durdu. Yanına koşan yayan tercumanına söyletti:

— Burada attan ineceksiniz. Prensimizin sarayına yürüyerek gideceksiniz.

— Mütevâzı Türk:

— Pekâlâ...

— Dedi.

— Atından indi. Geniş omuzlu, orta boylu, düşük bıyıklı, esmer bir adamdı. Parlak ipek kaftanının altından görünen sırma kenarlı nefî esvaplarının, murassâ kemerinin ihtişamı, kalın vücuduna pek uymuyordu. Tavrında ince bir çelebilik değil, durgun bir askerlik vardı. Kalabalık meydan üçyüz Türk'le ağzı ağzına dolmuş gibiydi. Teşrifatçı kumandan kabarak tercumanla bir teklif daha etti:

— Maiyetin burada kalacak. Huzura yalnız gireceksin.

— Türk, tercumana sordu:

— Pâdişahdan getirdiğim şeyleri ben nasıl yalnız taşıyayım?

— Tercuman, kumandana anlattı. Aldığı cevabı Türkçe tekrarladı:

— Maiyetinden üç nefer alacaksın. Onlar da yaya olarak arkadan huzûra hediyeler sokacaklar.

— Pekâlâ...

— Haydi.

—

— Kumandan, atını şahlandıranak "Hurrâ, hurrâ!.." diye kendisini alkışlayan keyifli halka boyun kırarak kabarıyordu. Bu ne zaferdi! İşte koca bir Türk elçisi arkasından yaya geliyordu. Sarayın kapısına gelince attan atladi. Tercuman vâsitiyle nasıl arkasından huzûra gireceklerini, nasıl selam vereceklerini, nasıl dîvân duracaklarını elçiyle "meşin kılıflı bir davul, kırmızı torbaya konulmuş bir sancak, ağır bir topuz " taşıyan üç askere anlattı. Kılıcını çekti. Taş basamakları bir hamlede çıktı. Büyük dehlizi geçti. Yeni mâbeyinin adamları, Türk elçisini görmek için kapılara üşüşüyorlardı. Elçi, büyük kavuğunu sallaya sallaya yürüyordu! Adımları hem seyrek, hem ağırdı. Etrafında kendine bakanlara gülümsüyor, selâmlar veriyordu. İri, siyah gözleri pek şen, pek parlaktı. Sağ kaşı yukarı kalkıktı. Kavuğunun kenarına dokunuyordu. Kumandan taç salonuna gelince durdu, döndü. Türkler'in kıyâfesinde teşrifâta mugâyir bir şey var mı gibi dikkatle hepsini bir süzdü. Sonra eliyle elçinin pek öne eğilmiş kavuğunu düzeltti. Biraz geri itti. Prens huzûrunda nasıl eğileceklerini işâretle anlattı. Sonra iki tarafında yalın kılıç nöbetçiler duran yüksek kapı perdesini açtı. Önden girdi. Tahtta oturan prene ilerledi. Yerlere kadar eğildi. Geri çekildi. Dışarı çıktı. Elçiyle üç Türk ortada kaldılar.. Yüksek tahtın etrafına bütün Boyar reisleri, meşhur muhâripler, voyvodalar dizilmişlerdi. Hepsi ayakta duruyorlardı. Açık pencerelerden giren çiy bir aydınlık, bu ağır saray sükûnuna karışıyor, kalabalık salona تنها bir mâbet hali veriyordu. Elçi koynundan çıkardığı beratı öptü. Başına koydu. Sonra yere bakarak ilerledi. Tahtta murassâ bir heykel gibi kımıldamayan prene uzattı. Prens sağ elinde altın bir asâ vardı. Sol eliyle aldığı bu kâğıda gâyet ehemmiyetsiz birşeymiş gibi baktı. Sonra solundaki mâvi sorguçlu genç mâbeyincisine verdi. Elçi yine gözleri yerde, geri geri gitti. Ortadaki neferin omuzundan topuzu aldı. Bu gâyet ağır, altın yaldızlı, sarı parlak kabzalı bir âletti. Yere bakarak yürüyor, gülümsüyordu. Bütün gözler harekâtını tâkip ediyordu. Tahtın önüne geldi. Ansızın... gözle görülmeyecek bir çabuklukla havaya kaldırdığı bu müthiş topuzu prensin elmaslı tacına öyle bir indirdi ki...

— Salonun içinde kimse kımıldayamadı. Hepsi olduğu yerde dondu. Taş kesildi. Akabinde kaftanının altından büyük bir kılıç sıyıran elçi, ulahça:

— İşte gördünüz ya... İstiklâl sevâsına düşen âsî cezâsını buldu!

— Diye haykırdı. Gözleri alevlenmiş, boyu birdenbire bir dev kadar büyümüş, kavuğu sivrilmiş, düşük bıyıkları kabarmıştı. Boyar reisleri, zırhlı muhâripler, kahraman voyvodalar, cansız gibi kımıldanamıyorlar, tahtında kafası ezilmiş ölü hükümdarlarına baka baka titriyorlardı. Elçi, salonun ortasındaki askerlerine döndü:

— Hasan, dedi, git kappıdan davul çal. Mustafa! Sen de ulahça nâra at. Meydandaki askerler hemen silâhlarını bırakıp teslim olsunlar.

— Sonra sancağı tutana da :

— Haydi, çabuk koş, meydana sancağı dik!

— Emrini verdi.

— Bâş üstüne...

— Bâş üstüne...

— Diye, üçü de koşarak dışarı çıktı.

— Saray halkı karanlık duvarlara yapılmış parlak, muhteşem yıldızlı resimler gibi sessiz, sâkin, cansız duruyorlardı. Hâlâ içlerinden kimse kımıldanamıyordu.

— Mum rengi çehrelerin şaşkın gözleri karşısında, bu tek Türk, kaftanının uzun eteklerini omuzlarına attı. Kılıcını kınına koydu. Uzandı, ezdiği başın üstünde duran kanlı topuzu aldı. Yere bıraktı. Sonra tahttaki ölüyü aşağı çekti. Onun yerine oturdu.

— Gâyet fasih bir ulahçayla:

— Haydi pâdişah namına bana itâat edin!

— Dedi.

— Sebebi bilinmez bir korkunun şaşırtıcı heyecânıyla dilleri tutulmuş kurt kürklü zengin Boyar reisleri, büyük kılıçlı cesur muhâripler, çelik zırhlı voyvodalar, iki dakika evvelki hükümdarlarının daha soğumayan nâşını çiğneyerek, bir anda bir darbeye bütün Eflâk'ı zaptediveren bu korkunç Türk'ün elini öpüyorlar, yüzüne bakamıyorlardı.

— Sarayın dışındaki muhâfızları da, içerdekiler gibi şaşırdılar. Korkudan kımıldayamadılar. Silâhlarını yerlere atıp teslim oldular. Yalnız iki kişinin... davul çalana "Teşrifâtı bozuyorsunuz!" diye kılıç kaldıran sarhoş kumandanla, dolu dizgin kaçmak isteyen birinci zâbitin kelleleri uçuruldu! İşte bu kadar...

LEYLEKLER

Haldun Taner

Dili biraz kesilip törpülenecek olsa, saksığının papağandan çok daha güzel konuşacağı rivayet olunur. Böyle bir ameliye geçirmiş, kusursuz diksiyonlu bir saksığının, televizyonda Amerikan milli marşını söylediğini herhalde gazetelerde okumuş olacaksınız.

Saksığının konuşup konuşmaması beni pek o kadar ilgilendirmez ama, bakınız leylek ifade verecek olsa ona sorulacak bir iki önemli soru var: evvela dini ve dünya görüşü hakkında:

Hacı leyleği, biz kuşların en Müslümanı biliriz. Acaba gerçekten öyle mi? Ermişlerle sihirli bir ilişki olduğuna delil olarak türbeleri, tekkeleribekleyişi gösteriliyor. Hacılığı ise, bilindiği gibi güneyden gelişinden, bir de dini anıtları tepeden tavaf edişinden kinayedir. Ama ben leyleklerin Süleymaniye'yi olduğu kadar, Köln Katedralini de aynı huşu ile tavaf ettiklerini gözlerimle gördüm. Bu hesaba göre, oradakileri Protestan, Saint Pierre üzerinde dolaşanları Katolik, Trafalgar meydanında uçuşanları emperyalist, Kremlin kulelerine konanları da komünist mi sayacağız.

Biri çıkıp da: "Leyleklerin böyle dinle, ideoloji ile pek alışverişleri yoktur. Onlar sadece, sanat meraklısı kuşlardır. Eli rehberli Amerikan turistleri gibi, geldikleri şehrin önce tarihi anıtlarını ziyaret ederler" dese, herhalde akla daha yakın bir laf etmiş olur.

Bir veteriner ahbabım, anıtlar etrafındaki bu acayip dönüşün hikmetini, sırf leyleklerin kendilerine yukarıdan kolay görünen nirengi noktaları aramalarında buluyor.

Peki ama o zaman leyleklerin Emir Sultan, İsabey, Eyüp Sultan gibi koyu Müslüman yerleri sevişlerini nasıl izah etmeli. Hele Eyüp'ü. İstanbul semtlerinin her birine bir arma seçilecek olsa Eyüp'ünkünde muhakkak bir leylek resmi bulunurdu. Bulunmalıdır da. Her sonbahar, leylekler göç ederken içlerinden en yaşlı birini Eyüp'e bırakmalarını, oralılar kendileri için büyük bir teveccüh sayıyorlar. Bir Eyüplü emekli tanırım: "Leylek namaz bile kılar, sen ne konuşuyorsun efendi!" diyor.

Bu benim hikayesini anlatacağım İznikli leylek, namaz kılan soydan değildi. Çünkü ramazan günü alanan solucan yiyordu. Zaten hali, tavrı, yürüyüşü, iki üç adımda bir durup düşüncüsü, dini bütün bir Müslümandan çok, şüpheli ve kötümser bir filozofu andırıyordu. Bu leyleğin ermişlerle değil, herhalde Voltsire'ler, Schopenhauere'lerle bir akrabalığı olacaktı.

Leylek, ihtiyatlı ihtiyatlı, yolun bir sağına bir soluna bakındı. Görünürde kamyon, eşek, araba olmadığına kanaat getirince, gümüş saplı bastonuna dayanarak yürüyen kamburu çıkmış kadit bir ayan azası misali, ağır ağır bizim tarafa geçti.

Biz hanın iç havlusunda, sabah kahvaltısı ediyorduk. Leylek biraz ötemizde güneşli bir yer seçip, gagası ile sararmış, tüyleri dökülmüş göğsünü kaşımağa koyuldu.

Kızlardan biri:

"Ay şu hale bakın!" dedi. "Bayılıyorum şimdi. Bu ne şirin şey bu ayol."

Hayvanın sokulganlığından cesaret alan bir başka kız da usulca yanına yaklaştı. Aklınca yakalayıp onunla bir fotoğrafını çektirmek istiyordu. Kız yaklaşıncaya leylek havalanmadı, küçük çapta bir devekuşu gibi, zıplaya zıplaya uzaklaştı. İşte o zaman anladık ki, uçamıyordu. Uçamadığı anlaşılınca bu sefer dört talebe leyleği dört yandan kuşatıp kısırmaya kalktılar. Ama avlunun girdisini çıktısını çok iyi bilen hayvan ellerinden kaçıp kurtuldu.

Profesör, bir türlü yanmak bilmeyen piposunu nihayet ateşleyebilmişti. Bir nefes çekip kibriti atarken:

"Tuhaf şey" dedi. "Niye uçamıyor bu hayvan?"

Alman profesör:

"Herhalde ihtiyarlıktan" diye teşhisi koydu.

Kolonyal şapkalı doçent, kamyon şoförüne sordu:

"Kaç yaşında var acaba?"

"Yaşlı değildir o kadar. Siz bakmayın tüyelerinin döküldüğüne. Kanadı kırık da ondan uçamaz fakir. Yavru iken anası yuvadan atmış buncağızı."

Tezini mitolojiden hazırlayan gözlüklü bir delikanlı:

"Tıpkı Hephaistos gibi desenize, " diye söylendi. "Ama pardon, onu anası Hera değil de, babası Zeus atmıştı yeryüzüne".

Kızlardan biri, sarı süveterlisi, merakla kalkıp şoförün yanına gelmişti:

"Niye atmış yavrusunu?" dedi. Neden atmış kuzum, söyle senize?"

"Neden atacak. Ana leyleğin adetidir. Üç yavrusu olursa birini yuvadan atar. İşin kötüsü, düşüp ölmemiş fakir. Telgraf direğine asılı kalıp kanadı kırılmış. Helvacı Musa çıkıp indirdi. Kanat, vücuttan ayrılmıştı. Sade ufak bir yer tutuyor. İlkın ölecek sandık. Hikmet-i hüda, iyileşti işte. Ama alil kaldı gayrı. Çırpınır çırpınır, uçamaz."

"Öbürküler sonbaharda gidince bu ne yapıyor?"

"Ne yapacak, o gitmez kalır. Hepimizle övür oldu üç senedir... Uğrunu denemişler, bütün esnaf sever onu. Dükkanlara girer çıkar. Kışın fırıncılar barındırıyorlar. Yuvarlanıp gidiyor işte.

Sarı süveterli kız, hala zalim anayı affedemiyordu.

"Ana leyleklerin hepsi böyle taş yürekli mi olurlar? Neden babası, kardeşleri mani olmamışlar?"

Fotoğraf çektiler meraklısı kızın deminki debeleşmede eli sıyrılmıştı. Şimdi parmağının kanını emiyordu.

"Ah evladım" dedi. "Çok acıdım doğrusu. Bilsen kovalamazdım. Bak, Allah da razı gelmedi zaten."

Leylek, han duvarının dibinde, sanki kendinden bahsolunmuyormuş gibi, çalılımlı çalılımlı dolaşıyordu. Halinde tavrında, sanki istese uçarmış da, şimdilik keyfi yaya gezmek istediğinden uçmuyormuş gibi bir ifade vardı. Gökyüzünden inmiş olmanın olanca üstünlüğü ile önünden geçmekte olan bir kediye, bu aşağılık yeryüzü yaratığına küçümseme ile baktı. Kedi, tssss, diye kabardı. Sonra çardağa tırmanıp kaçtı, kayboldu. Leylek onu korkutabilmiş olmanın cakası ile çöplüğe doğru yürüdü.

Tepemizdeki çınarın yaprakları, ılık bir rüzgarla tatlı tatlı hışırdıyordu. Bir kuş öttü ve sustu.

Leylek, başını yukarı kaldırmış bakıyordu. Biz de yukarı baktık. Yükseklerden, çok yükseklerden kendini rüzgara bırakmış bir leylek, motörünü durdurmuş bir uçak gibi, sessizce aşağı doğru kayıyordu. Yabancı leylek süzülme geldi, tam bizimkinin tepesine yaklaşıncaya çapkın bir kanat çırpışla tekrar havalanıp uzaklaştı... Bizim leylek onun arkasından baktı, baktı. Sonra yine çöplükte işine döndü. Yarım dakika geçmiş geçmemişti ki çocuklardan biri:

"Bakın bakın!" diye bağırды.

Deminki leylek şimdi yine süzüle süzüle iniyordu. Geldi, geldi, bu sefer büsbütün alçaktan, sanki sürtünürcesine bizimkinin başı ucundan seğirtti. Geçerken biteviye gagasını birbirine vuruyordu. İşte o sırada beklenmedik bir şey oldu. Bizim tüyleri dökük leylek, şöyle bir davrandı, kanat çırpıp havalanmaya yeltendi. Bütün kuvvetiyle çırpındı, çırpındı. Ayakları yerden kesilip bir, birbuçuk metre yükseldi de. Ama hemen akabinde soluna doğru yan yatarak çöplüğe yuvarlanıverdi. Herkes soluğunu kesmiş, onun hareketine bakıyordu. Sakat kanadı üstüne düştüğünden, belli bir şey ki, canı fena yanmıştı. Buna rağmen hemen kalktı. Birkaç tutam tüyüne mal olan bir çırpınıyla üstünün tozunu silkeledi. Sonra hiç bozuntuya vermeden sanki hiç bir şey olmamış, yürürken ayağı sürçüp de sendlemiş gibi sessiz ve onurlu uzaklaştı.

Elini ağzına tutmuş kibar kibar dişlerini karıştıran bir erkek öğrenci, yalnız yanındakilerin duyabileceği bir sesle:

"Dişi leylek moruğu şişirdi" diye mırıldandı. Yanındakiler gülüştüler.

Leyleğin arkasından bakan Çopur kahveci:

"Yap numarayı, al parayı" diye söylendi. "Hep böyle yapar bu namussuz... Uçamayacağını bilmediğinden mi? Burada kalabalık gördü ya sırf kendine acındırmak

için. Bak nasıl bütün yiyeceklerini veriyor kızlar. Evveli bu, böyle değildi. Esnafla düşe kalka hinoğlu hinleşti."

Çopur kahveci şu kadar yaşına rağmen leyleği, kamyon şoförü kadar tanıyamamıştı. Bu leylek onurlu leylekti baba, ne söylüyorsun sen. Bu leylek acınmaktansa, ölmeyi yeğ görebilirdi. Yazıklar olsun yahu, biz insanlar, bazen hayvanları bile kendimiz kadar aşağılık ve kötü niyetli yapabiliyoruz.

Leylekle fotoğraf çektirmek isteyen kız:

"Hayır" dedi "Numara filan değildir. Herhalde öbür leyleği tanıdığı için uçmak istedi. Belki de o anası, yahut yuvada kalan kardeşlerinden biri idi. Olamaz mı?"

Kızlardan sarı süveterlisi, hani şu demin ana leylekleri aşırı derecede taşyürekli bulanı:

"Hayır anası olamaz" dedi."Onda zerre kadar evlat şefkati olsa, yavrusunu aşağı atmazdı bir kere."

Kolonyal şapkalı doçent, dizine tırmanmaya çalışan tespihböceğine, bir fiske atıp ayağa kalktı:

"Ben" dedi, "emekliye ayrıldığı için artık uçuş yapamayan bir hava subayı tanırım. İnanırmısınız, herkes gibi yaya gezmek zilletine dayanamadı da kahrından hastalandı idi adam. Kolay değil doğrusu, enginlerde kanat çırpırmaya alışık serazat bir kuşun böyle han havlularında sürünüşü..."

Gezimize konuk olarak katılan öbür bölümün profesörü:

"Kafese kapatılan bülbül, uçamayan yaralı kartal... Bütün bunlar az şiire mi konu olmuştur" dedi."Söylesene asistan efendi. Senin azbuçuk edebiyatçılığın da vardır."

"Öyledir efendim" dedim."Hakkınız var."

"Baudelaire'in böyle bir şiiri olacak yanılmıyorsam" dedi öbür doçent atıldı."Ne idi bakayım onun adı?"

Dame de Sion'dan çıkma bir öğrenci:

"Albatros" dedi."Çok güzel şiirdir."

Ve genel istek üzerine, şiirin aklında kalan kısımlarını okuyup Türkçe'ye çevirdi.

Arkeoloji asistanının da şimdi zihnine bir uyanıklık gelmişti:

"Bir de Niçe'nin sözü olacak?" dedi."Aklım evet der, gururun hayır. Yo pardon, Aklım hayır der, gururum evet. Böyle bir şey, buna yakın. Tıpkı onun gibi, leyleğin instekt'leri evet diyordu, imkanları hayır."

"Leylek öyle mi düşünüyordu, böyle mi... Niçe'ye mi hak veriyordu, yoksa Baudelaire'i mi sevmişti, bilinemeyecek. Hayvanlara insanca duygu ve düşünceler yormak ne derece doğrudur, bunu da kestiremiyorum. Bildiğim bir şey varsa o da: Uçamadığı idi. Uçsa öbür leyleklerden biri olacak, dişisini ensesinden ısırıp vuslata

kavuşacak, sonra tatminini bulmuş bütün öbür leylekler gibi kurumlu taktakasından geçilemeyecekti. Uçabilse öbürlerinden başka bir leylek olamayacak, üzerinde fikir yürütüp, hakkında hikaye yazılamayacaktı. Kaldı ki o takdirde daha mesut olacağı da söylenemez. Çünkü, öyle değil mi, yeryüzünde hiç bir şey, istediğini ele geçirmek kadar hayal kırıcı değildir.

Ben tam bunu söylemeğe hazırlanıyordum ki, Profesör piposunu ağızından çekip:

"Yeter artık lalakiyat" dedi."Hadi gevezeliği bırakın da işimize bakalım."

Alman Profesör, elinde kağıt kalem, deminden beri, camileri gezecek grupla, türbeleri inceleyecek grubu ayırmaya çalışıyordu. Ayağa kalkıp, "öhö öhö" dedi. Bir kere söze başladı mı: isterdi ki, herkes kulak kesilip onu dinlesin. Listedeki isimleri birer birer okudu. Gruplar kuruldu. Birinci grup yola koyuldu. İkinci de hazırlanıyordu.

Halbuki ben, şu hulyalı İznik sabahı, yere sırt üstü yatıp masmavi gökyüzüne bakarak kafama üşüşen hayallere geçit resmi yaptırmak, sonra da hasırın üstüne bağdaş kurup yaralı leyleğin hikayesini yazmak istiyordum.

Hocanın elime sıkıştığı kara kaplı Gabriel Dietz, Otto Dorn, koltuğumda, güzel havada mektebi asamamış bir ilkokul öğrencisi somurtkanlığı ile kafileye katıldım.

Böylesi, belki de hayırlı oldu. Çünkü bıraksalar orada oturup, yaralı leyleğin hüsranı ile insanoğlunun kaçınılmaz kaderi arasında benzerlikler bulan, başımdan büyük bir hikaye yazmaya kalkacak, son cümleleri kafamda hazırda bile. Yazımı şöyle bitirecektim:

"Bütün çabalar boşuna... Ne yaparsa yapsın, istediği kadar havalanacağım diye çırpınsın, sonunda insanoğlu da yaralı leylek gibi rezil ve perişan yan üstü toprağa yuvarlanmıyor mu? Kaderlerimiz aynı: Uçamayacağını bilmek, yine de uçmaya yeltenmek."

"Evet, hiç lüzumu yokken, bu yolda acıklı

ve kötümser bir hikaye yazacaktım. Hoca çağırınca yazamadım. Hikaye yerine, o günümü Mahmut Çelebi Camiinin kapı kitabesi, Yakup Çelebi zaviyesinin tuğla tezniyatı, Nilüfer Hatun İmereti avlusundaki sütun başlıkları arasında tükettim.

Yarın da İsmail Bey hamamının kesitini çıkaracağız.

KONÇİNALAR

Haldun Taner

İskambil destesinin en sevdiğim kağıtlarından biri, üzerinde The Jolly Joker yazılı, o delişmen, o uçarı, o biraz cambaz, biraz sihirbaz, bir miktar da düzenbaz, ama neşe dolu, hayat ve hareket dolu, hayat ve hareket dolu, kanısıcak delikanlıdır. Ne yazık ki, Jokerlere Kanasta'dan, Kumkan'dan, Remi'den başka oyunlarda pek yer verilmiyor. Verilse, her girdikleri oyuna renk ve hareket, canlılık ve şaklabanlık katarlardı.

Jolly Jokerler bir yana, destenin en itibarlı kağıtları, bilindiği gibi, Beyler yani Aslar oluyor. Ayıp değil ya, ben Aslardan oldum bittim hoşlanmam. Belki kendim hiç bir zaman As olamadığım, As olamayacağım için. Kabul etmeli ki, onların dördünde debir Kral havası, bir Padişah cakası vardır. Hele bazı takımlarda bunları daha da bir şatafatlı resmederler.

Karamaçça beyinde meşum bir şeyler sezilir. Onun sarayında herhalde birtakım karanlık dalavereler dönüyor, gece, mahzenlerinde, bir sürü kelleler uçuyor olmalıdır.

İspati beyini ben bir Bizans Prensine benzetirim.

Bunlarla kıyasla, Kupa beyi daha da bizden gibidir. Kupa beyi herhalde Osmanlı Hanedanına mensup olmalı.

Karo beyine gelince, bakınız, o bir Selçuk Sultanıdır. Çelebi zarif, nazik... Aksi gibi, Tekel damgasını da hep onun üstüne vururlar. Buna rağmen öylesine asil ve kibar bir havası vardır ki, bu damga bile onu çirkinleştirmez, inadına daha bir açar, daha bir sevimli yapar. Öyle ki, damgası olmayan bir Karo beyi görsek, bayağı yadırgar, bir eksiklik duyarız.

Resimli kağıtlar içinde kanım en çok Kupa kızına kaynar. Kupa kızı, etine dolgun, duru-beyaz, hanım-hanımcık bir tazedir. Üniversiteyi filan bir kalem geçin, güç hal ile bitirdiği ortadan sonra, liseyibile okuyamamıştır. Olsa olsa, sanat enstitüsü mezunudur. Herkesin okumaya merakı olmaz, buncağızın da başka marifetleri var: Dikişle nakışın her türlü, örgü işlerinin daniskası... Eteği belinde, bütün evi o çeviriyor. Yeni yetişirken mahalledeki oğlanlarla mektup alıp verdiği olmuş gerçi. Cahillik işte. Hoş görmeli. Ama evlenince eşi bulunmaz bir hayat arkadaşı olacaktır. Buna eminim. Bir kere kocasına ukala ukala karşılık vermez. Sonra bu cins kadınlarına da düşkün olurlar. Daha ne?

Onunla evlendiğiniz takdirde, kaynınız Kupa oğlu olacaktır ki, Allah için, uslu akıllı, yumuşak başlı, kendi halinde bir çocuktur.

Babaları Kupa papazına gelince, sizden iyi olmasın, pek babacan pek cana yakın bir adamdır. Hoş fıkralar anlatıp göbeğini hoplata hoplata güler. Daha çoşarsa, küt küt karşısındakinin sırtına vurur. Evde teklif tekellüf hak getire... Sen de sen, ben de ben. Candan insanlardır vesselam. Öyle bir aileye damat girmek isterim. İspati kızına gelince, bakın ondan her türlü sinsilik umulur. Siz onun öyle sakın ve masum görüldüğüne bakmayın, o ne hinoğlu hindir o, o ne içinden pazarlıklı aşiftedir o... İskambilin üstünde gördüğünüz onun bayramlık resmi. O bu masum bakire pozunu, fotoğrafçıda resim çektirirken bir, bir de pazarları kiliseye giderken takınır. Şöyle kulağınızı verin de bir dinleyin mahalleyi. Maçanın oğlu ile sinema localarında, plaj kabinlerinde yapmadığı kalmamış. Hal böyle iken, yine de bilmeyenlere karşı kendini dirhem dirhem satar. İspati'nin oğlu ablasının kirli çamaşırlarını herkesten iyi bilir, bilir ama gel gör ki ablası da onun kumar borçlarını öder, evden şunu bunu götürüp satışını gizler. Babaları da zaten itin biri. Bu yaşa gelmiş hala serih, kumarbaz, bir gün olsun ayık gezdiği görülmemiş. Tencere dibin kara hikayesi, kimin kime ne demeğe hakkı var.

Karolara gelince, onlar kişizade, görmüş geçirmiş bir ailedir. Bakmayın şimdi biraz düştüklerine. Babaları Hariciyeden emekli. Zannedersen Şehbendermiş. Eski usul, mukaffa ve musanna bir İstanbul Türkçesi konuşur. Kızları, nörsler,

matmazellerle, el bebek gül bebek büyütüldü. Beş senedir İngiliz Filolojisine gidiyor, bitiremedi. Bitiremez de elbet. Allahın günü kantinde ha ha ha, hi hi hi, akşamüstü de oğlanlarla altı büyük matinesi... Erkek kardeşini sorarsanız, al onu vur ona. Karonun oğlu da, hoppala pašam, hoppala beyim dadılar tayalarla şımartılmış, kuş sütüyle beslenmiş, beyaz, tüysüz, oğlandan çok kıza yakın, tasvir gibi bir civan. En iyi mekteplere verdiler, okumadı. Günahı boynuna, birtakım uygunsuz, meymenetsiz heriflerle geziyormuş. Allah bilir eroın de çekiyordur. Gözlerinin her daim mahmur bakışını ben pek hayra yoramıyorum. Öyle efendi babanın çocuğu böyle soysuz çıksın, yazık, çok yazık...

Maçalar bir Ermeni ailesidir. Gedikpaşa'da oturuyorlar. Peder koyu bir katolik papazı. Bas-bariton, tomturaklı bir sesi vardır. Oğlu Mahmutpaşa'da bir tuhafiyeye mağazas işletiyor. İspati kızı ile maceralarına yukarıda az buçuk dokunduk. Ablası Maça kızı, esmer, kara gözlü, bazı yerleri muhakkak ki aşırı tüylü, gerçi sıcak, gerçi güzel, ama neme lazım, duasında niyazında, dini bütün bir tazedir. Belki de babasına çekmiş. İstavrozunu bir gün göğsünden eksik etmez. Kardeşinin İspati kızıyla yaptıklarını duysa, utancından yerin dibine geçer. İyi bir drahoması var. Şimdi genç değil, şöyle kırkını, kırk beşini aşmış, efendiden ağırbaşlı bir kısmet bekliyor. Hayırlısı.

Resimli kağıtlardan sonra, ilk ağızda, Onlularla dokuzlular gelir. Onlularla Dokuzlular, resimsiz kağıtlar içinde önemli oyunlara katılma imtiyasına sahip, başlıca kağıtlardır. Bundan ötürü de halledinde görgüsüzce bir çalım, budalaca bir kurum sezilir. Haydi "Onluar Asların halktan yetişme vezirleridir" diyelim. Ya Dokuzlulara ne buyurulur? Bunlar, kendilerini sayıdan bile saymadıkları yine de oyunlarına alan, oyunlarına alıp onlara öbür resimsiz kağıtlardan üstün değer sağlayan aristokrat kağıtlara yaranmaktan, siftenmekten hoşlanırlar. Bu halleriyle Dokuzluları, efendilerinin önünde yerlere kadar eğilen, ama saray parmaklıkları dışındaki halka tepeden bakan, mabeyinciler stile uşaklar makulesinden saymak yalnız olmaz sanırım.

Dokuzlular mabeyinci stile uşak olursa, Sekizlilerle Yedililere de, el ukalağış, bahçıvan yamaklığı gibi daha aşağılık işler düşüyor.

Bütün bunlardan sonra sıra nihayet Konçınalara gelir. Konçına diye, bilindiği gibi Altılıdan aşağı kağıtlara deniyor. Konçınalar, ismi üstünde işte, Konçınadırlar. Geçin Bezik gibi, Poker gibi kibar oyunları, Aşçı İskambili en pespaye oyunlarda bile hiç bir işe yaramaz, üzgün ve küskün, oyunu dışarıdan seyrederek. Diyeceksiniz ki, Pinaklı'da, Kanasta'da oyuna alınıyorlar ya... Ben ona oyuna alınmak mı derim. Zavallılar, çitir kozların at oynattığı meydanlarda habire gelir gider, ayak altında dolaşır trafiği tıkar, itilip kakılır, muştalanır dururlar. Hasılı aburcuburdurlar. Böyle olmaktadır ben yeşil çuhanın üstüne kapanıp yüzüstü uyuklamayı tercih ederim. Konçınalar bu bakımdan iskambillerin paryasıdırlar. var oluşlarının sebebi sırp öbür kağıtlara basamak olmak, onların üstün mevkiini sağlamaktır. Alt basamak olmasa üst basamak neye, kime öğünecek?

Konçınaların bu işler acısı durumu bana oldum olasıya dokunmuştur. Kaldı ki, deste içinde hüküm süren bu derebeylik rejimini bugüne bugün İnsan Hakları Beyannamesi ile usaklaştırmaya da imkan yoktur. Nitekim, usta oyuncu geçindiğim sıralarda onları paryalıktan paryalıktan kurtarıp eşitliğe kavuşturacak. böylece desteyi de iyi kötü çağımızın demokrasi gidişine uyduracak yeni oyunlar aradağım oldu. Hatta, öyle bir oyun bulayım ki diyordum, orada birililer asıl değerine indirilsin, beşliler kızları, dörtlüler oğlanları alabilsin, alay bu ya, icabında bir kılıkuyruk üçlü, dört papazı birden sustaya durdurubilsin. Fakat olmuyor beyler. Aslarda o küçük dağları ben yaratım diyen heybet, Papazlarda o bütün güvenini sakaldan, asadan, baltadan alan azamet varken, o güdük o sümsük, o boynu bükük konçınalar onlara birtürlü el kaldıramıyorlar. Sinmiş bir kere içlerine, alışkanlık deyin, çekingenlik deyin, aşağılık, daha doğrusu Konçınalık kompleksi deyin, yapamıyorlar işte, ellerinden gelmiyor.

Bunu anladığım günden beri yeni oyun aramaktan, eskilerini oynamaktan vaz geçtim. Her kağıda eşit değer tanıyan biricik oyun olduğu için şimdi yalnız Pasyans açıyorum.

GELİNLİK KIZ

Selim İleri

Çocukken gidilen evler iki türlüydü: Annemin seçtiği dostluklar ve gitmek zorunda kaldığı yerler. Annemin gönlünce kurduğu dostlukları severdim ben. Çoğu dünyadan elini, eteğini çekmiş kimselerdi. Öyle yerlere gideceğimizde annemin ince kıvrımlarla biçimlenmiş dudakları sevinçle çözülüyor; ruj, dudaklarda hafifçe gezinip kızıla dönüştürüyor kırmızısını. Kapıdan kedi adımlarıyla çıkıyoruz. Annem, dikkatle sokak kapısını kilitlemiyor. Sonra sokak yazsa daha bir iç açıcı serinlikle, sonbaharı yaşıyorsak iyicene iliklerimizi ısıtan ılık güneşlerle dolardı.

Yollarda dönüp dönüp gerime bakıyorum. Şifa'nın denize çıkan burnunda sakızağaçları vardı. Artık deniz banyolarından vazgeçilmiş günlerde, gençler onların altlarına otururlardı. Yoğurtçu tarafından sandallar çıkıyor. Kurbağalıdere'nin ağzına gelince ya Kalamış kıyılarına uzanırlar ya da Şifa'dan Moda'ya kadar gezinirdi. Öğlen güneşinin omuzlara eğilişi, okşayışı.

Annemin yeniden genç kız gibi yollardan geçtiği sıralarda, yağmurlardan bile gönenirdim. Bu yağmurlar ergenlik yıllarımın ve şimdinin yağmurlarına yabancısıdır. Rüzgâr üsütmezdi, soğuk rüzgârlar yağmurluğumun yakasını, eteklerini açıp uçurtmazdı. Yağmurdürüyüşlerimiz annemle. Tramvayların, otobüslerin vapur, ların, ender bindiğimiz otomobillerin pencerelerine iri damlalar vururdu. Damlanın bütünleşerek cama çarpışı, dağılarak kendince su yolları açıyor. Binlerce resim çizerdim kafamda. Annemi görürdüm, kuşları uyduruyordum, ayyıldızlı Türk bayrakları... Yağmurun çiçekdürbününden binlerce şekil geçerdi arka arkaya. Bulutlarda da hep bu oyunu oynardık. İncilâ abla, annemin isteyerek, özleyerek gittiği evlerin kızıydı.

Annemin onları nereden tanıdığını çıkaramıyorum. Belki uzaktan bir yakınlık, hısımlık vardı aramızda. Bizim geldiğimizi görünce delicesine sevinirlerdi. İffet hanım beni kucaklar, saçlarımı defalarca öpüp koklardı. Taşlıktan girilince karşımıza düşen odaya koşardım. Burada İffet hanımın annesi yaşıyor. İffet hanımın annesi, ben hatırladığımda çok yaşlı bir kadındı. Vücudunun yorgunluğuna karşın, akli dinçti. İhtiyarlığından yerinden kalkamıyor, sabahtan akşama kadar bir köşe koltuğunda dua ediyordu. Mor kadife üzerine sırma işlemeli kesesinden el yazması Kur'an'ını çıkarır, hiç sıkılmadan ezbere bildiği ayetleri tekrar tekrar okurdu. Onun elini öperdim. Bu el, her vakit tuhaf, baygın bir menekşe kolonyası kokardı. Kolonyası Nuhbe hanımın başucunda dururdu. Yuvarlak, tombul şişenin kapağı sincap rengiydi.

Nuhbe hanım kına yakardı saçlarına. Önü işlemeli beyaz tülbentlerle örterdi saçlarını. İncecikti saçını örttüğü tülbentler. Yatağının ayak ucuna konmuş bohçasında kalın tülbentleri vardı, lavanta torbacıklarıyla sarmaş dolaş. Nuhbe hanım azıcık kıpırdanıp hareket ettiğinde terliyordu ve kızı sırtına kalınca tülbentlerden koyardı. Elbiselerinin yakalarına rokoko yapraklar işlenmiş, ikide bir ellerini bu yapraklara değdiriyor Nuhbe hanım. Benle büyük bir insanmışım gibi konuşuyor. İffet hanıma "Çocuğa bir bardak tükenmez versenize canım, " diyor. İffet hanım hâlâ tükenmez kurardı kış aylarında. Gerçekte onurun saklattığı bir yoksulluk, odalardan taşığa, taşlıktan mutfağa belli belirsiz sinmişti.

İncilâ ablaların evi, Bahariye'nin arka sokaklarındaydı. Buradaki üç katlı kârgir konakları, zenginlik çağlarını kapadıklarından kiraya verilmişti. Ev sahipleri, herhalde pek önceden karşı yakaya taşınmışlardı. Bazı günlerde, havanın açık ve aydınlık olduğu günlerde at arabasıyla gelirdik İncilâ ablalara. Öteden sokağa sapar sapsız dantelalı mendil kenarlarını hatırlatan çatı çıkmaları görünürdü. Tahta oymalar çok güzeldi. Nicedir konağın yüzü görmediğinden kararır çirkinleşmişti. Damında hep sazlar bitmişti. Kırık döküklü pencerelerin kepenkleri. Bahçeden girince, konakta kimsenin yaşamadığını düşünüyordu insan. Dut ağaçlarıyla akasyalar bakımsızlıktan yabanillaşmışlardı...

İncilâ ablalar, hemen bahçeye açılan en alt katta oturuyorlardı. Ama pencereleri kapalı durduğundan mevsimlerin rengi, ışığı, kokuları konağın kilerinden bozma eve giremezlerdi. Evin içinde suskunluk ve sıcak, İncilâ ablanın yeşil marul yapraklarıyla beslediği kanaryasının ötüşleriyle dağılırdı. Taşlakta duvarlar ak badanaydı, Nuhbe hanımın odasında gül kurusu. Kireç badananın üzerine yapışmış kıl fırçalarını ayıklamaya bayılırdım.

Nuhbe hanımın eşyası yıllardır yenilenmemişti. Evin kökeni gibiydi eşya. Duvara dayalı, parlaklığını yitirmiş pirinç topuzlarla bezeli yüksek, demirden karolyası, sağlı sollu, yastıklarla tıka basa doldurulmuş koltuk, üzerinde iki büyük gaz lambasının durduğu aynalı konsol... Şimdi sadece bunları anımsayabiliyorum. Sonraları Nuhbe hanımın yanından ayırmadığı İncilâ ablanın mevlut şekerlerini bir de.

İffet hanıma, kolay kolay, Nuhbe hanımın kızıdır denemezdi. Ufak tefekti, içi tez kadındı. Çok çökmüştü, yaşını kestiremezdim bu yüzden. Annesine sigara saran elleri, tütünden olacak sapsarıydı. Modası geçmiş upuzun elbiseler giyerdi. Giysileri değişir, göğsüne taktığı elmas iğne değişmezdi: Ne dalı olduğu anlaşılmayan bir altın çubuğa oturtulmuş taşlar. Taşların tümüne su kaçmıştı, kara karaydı. Saçları topuzdu İffet hanımın. Başındaki kemik tokaları, firketeleri ne zaman saymaya kalksam, sonunu getiremezdim.

Dışarda yaşanan kalabalıklardan, eğlencelerden, sevinçlerden, hatta üzüntülerden ve kederlerden bu eve sızabilen bir tek bizlerdik. Annemle ben.

İncilâ abla geçmiş zamanlardan kalma bir perikızı gibiydi. Kızıl saçlarını omuzlarına döker, ağır ağır tarardı. Papatya sularıyla yıkıyor kızıl saçları. Papatya kaynıyor ocakta. İkimiz ufalıyoruz papatyaları. İncilâ ablayla karanfil kurusu kaynatıp esans yapıyoruz. Onunla birlikte olmaktan mutluluk duyardım. İlişirdim kucağına. Defterime kenarsüsü yapardı Faber kalemlerimle. Çukulata yaldızlarını biriktiriyor, kırışıkları ince parmaklarıyla düzeltiyor. ben gelince bana verecek. Kimi vakitler annesi gibi saçlarını topluyor, ama onun topuzu sıkı değil. Aralardan kaçan yumuşak bukleler ensesine düşerdi.

Başka gelip gidenyok muydu oraya? Sanki üst katlarda kimse oturmuyordu ve biz, dut ağaçlarının gölgesinde, hiç bir yerde karşılaşmadık. Nuhbe hanımın sözünü ettiği insanlar geçmiş göçmüşlerdi. Solgun yüzleri, sarkık yanaklarıyla çektirdikleri fotoğrafları gösterirdi bana eski tanışlarının. Anılarıyla yetiniyordu. İffet hanımsa böyle şeyleri düşünmeye, anmaya fırsat bulamazdı sanırım. Evi evirip çeviren, kotarandı İffet hanım. İncilâyla birlikte bütün günler çalışırlardı. Kasnağa geçmiş işler biter bitmez, İffet hanım satmaya götürürdü. İncilâ'nın babasının kalan azıcık emekli aylığına, dul ve yetim maaşına İffet hanımı zorlukla sattığı işlemelerin, göz nurunun, el emeğinin pek ucuza gider karşılığını eklerlerdi. Üçü bir başlarına, erkeksiz yaşıyorlardı. Belki de dış dünyaya ilgisiz yaşamaları bundandı. İffet hanımın elinde an canlı iplikler hüzne bulanır, iğne en göz kamaştırıcı çiçiklere acı çökertirdi. Oysa İncilâ ablanın suzenîleri, hesap işleri huzur verirdi içimize.

Annem onlara gittigimizde daima hediyeler götürürdü. Sırayla Nuhbe hanıma, İffet teyzeveve İncilâ ablaya. Ama bu hediyeler, annemin gitmek zorunda kaldığı yerlere götürdüğü buket çiçeklere, lüks fondanlara benzemezdi. Paketleri gizlice taşlıktaki ayakları sallantılı yemek masasına bırakırdı. İffet hanım hemen fark eder, "Kızımne diye zahmet ediyorsun, "derdi. Sesindeki titreyiş, bende oralardan, otaşlıktan ve odalardan kaçmak ihtiyacını uyandırır.

Taşlıkta ayakkabımızı çıkarırdık. Naftalin kokulu terlikler getirirdi İncilâ abla. Terlikler ayaklarımıza biraz büyük geliyor. Çay vakti kızarmış küçük ekmeklere sürülür reçel ve tereyağıyla kahvaltı ediyoruz. Birden iştahım kapanırdı. İncilâ ablanın gözlerini arardım. Bakışlarımız birleştiğinde dinerdi midemin sinsi bulantısı.

Bunca eski, yalın eşyanın ortasında çay fincanları harikulâdeydi. Kulplarıysa çaya eğilmiş, çayı yudumlamaya hazır gümüş kuşlardı... Çay içtikten sonra İncilâ abla bize ut calardı. "Çek deveci develeri engine / Şimdi rağbet güzel ile zengine" diye Güney-Anadolu türküsü söylerdi. Nuhbe hanım, bu türkü söylendiğinde İncilâ ablaya nedense dargın, küsmüş bakardı. Ya da bana öyle geliyordu. Çünkü, akşamın karardığı

saatlerde kapının gıcırdayarak sokaktan açılmayacağını bilmek, bende çözemediğim duyguların başlangıcı sayılır. Sözelimi bize sunulan gümüş kuşlu fincanların kırıldığını duyardım. Kafesteki kanaryanın bir sabah öldüğünü. Bahçedeki camları boyadan boya çatlak limonlukta sıkışmış arıları. Biz eve döndüğümüzde babamı beklerdik.

Şaşırمام gereken konulardan biri, İffet hanımla İncilâ'nın bize hiç gelmemeleriydi. Nuhbe hanımın yaşlılığına, yürüyemeyecek kerte yorgun oluşuna bağlardım bunu.

Bir gün olaganüstü bir şeyle karşılaştık İncilâ ablalarda. Nuhbe hanımlara annemle benden başka misafir gelmezken, ilk yaz öğlesonrasında, genç ve yakışıklı bir adam taşlıktaki masayı çevreyelen iskemlelerdenbirinne oturmuş, kahve içiyordu. Pencerenin kepenkleri aralanmıştı üstelik. İçeriye yansıyabilen, nihayet odaları dolduran gün ışığı ansızın eski eşyayı büyülemiş, şenlendirmişti. Genç adamın saçlarından bir demet alnına dökülmüştü. İffet hanım annemi karşıladığında, o da ayağa kalktı.

"Ne iyi ettiğiniz de geldiniz", dedi İffet hanım, "erişte kesmişim ben de."

İncilâ abla ibrişimleri, elvan elvan iplikleri topluyordu telâşla."Kusura bakmayın," dedi anneme.

Biz yabancı mıyız İncilâ?"

"Cahit", dedi İffet hanım."Tanıyacaksınız Süheylâ, Hasan amcayla Kâmran yengenin oğlu".

Annem gülümsüyordu. Hasan amcayla Kâmran yengenin adlarını ilk kez işitiyordum.

"Mühendis çıkmış bu sene Cahit. Binbir güçlkle arayıp bulmuş burasını sağolsun".

Ben hemen mühendis olmaya karar veriyordum. Genç adam, hemen benim Cahit ağbim oluyordu ve ben, büyüyünce tıpkı ona benziyordum. Geniş omuzlu, uzun boylu, insanın elini sıkarken güvenç veren,

Cahit ağbi saygıyla annemin elini sıktı. Benim de. Galiba hayatımda alaysız elimi sıkın birinci insandı o.

Dün gibi hatırlıyorum. : o gün kandil simitleri yedik Nuhbe hanımın odasına doluşup. Nuhbe hanım bayağı gençleşmişti. Cahit abinin getirdiği siyah-beyaz damalı başörtüsünü göstermişti anneme. Onları arayıp soran bir başka insanın gizli gururunu taşıyordu."Cahit abine şiir okusana" dediler bana. Cahit abiye başımı çeviriyö, sonra utançla yere eğiliyordum. Bahçeye çıktık; İncilâ abla, Cahit ağbi üçümüz. Camları boydan boya çatlak limonlukta kuru otlara oturduk. Taşlığa girip pıtpıt terliklerimizi giydiğimizde güneş batıyordu. Nuhbe hanımın odası alacakaranlığa bürünmüştü. Cahit ağbi, alacakaranlıkta, İncilâ ablayı seyrediyordu sezdidmeten. Cavit ağbiye defterimi, İncilâ ablanın yaptığı kenarsüslerini gösterdim. Çarpım cetvelimi çıkardım okul çantamdan. Boncukların yerlerini değiştirdim. Pergelle suda halkalar çizdi defterime Cahit ağbi. Nuhbe hanım, ordan oraya koşuşturan İffet hanımın terli yüzüne bir şeyler mırıldanaraküfledi. İncilâ abla ut çalmadı. Eriştelerimizi patıska bir torbaya koydu İffet hanım;"sana da vereceğim Cahit, "dedi."Size gelip yerim teyzecigim". Hasan amcanın, Kâmran yengenin yinelenen adları. Nuhbe hanımın kadife kesesinden çıkan elyazması Kur'an. Ayrılırken annem, İncilâ ablayı sevecenlikte kucaklıyor.

İlkyaz aylarında Cahit ağbi hep rastladık Nuhbe hanımlarda. Misafir odası şimdi, bize olduğu gibi, onun için de açılıyordu. İşe girmişti Cahit ağbi. Mühendisliğininönü şimdi açıldılar, herkes mühendis olmak istiyordular... Kadıköy'üne geçtiğinde, ne yapıp ne edip, Nuhbe hanımlarda erişte yiyordu.

İffet hanım kasnakları konsulun gözüne kaldırmış durmadan bir şeyler dikiyordu. Sayfalarını çevirdiğim Manifidata'lar da yoktu ortalıkta. Taşlıktaki masanın alkına beyaz kağıtlar yayılıyor, kumaşlar biçiliyordu. Sokağa çıktığımızda anneme sordum:

"Anne, Cahit ağbi onların nesi oluyor?"

"İncilâ ablayla evlenecekler. Allah, yüzünü güldürstün İncilâ'nın".

"İncilâ abla gidecek mi buradan?"

İncilâ ablayı yitirmekten ürküyordum. Çocuk kalbime hançerler batıyordu. İncilâ abla limonlukta yine ut çalıyor, Cahit ağbi gür sesiyle "Etme beyhude fidan vazgeç gönül" şarkısını okuyordu. Nuhbe hanım, odasının penceresini ardına kadar açmış, dinliyordu. Kafesteki kanarya güneşlerde bahçeye çıkartılıyordu. Ot göndermiş, Harap bahçeler azmıştı. Nuhbe hanımın sedefli kavukluklarına yerleştirilmiş cılız küpe çiçekleri bile tomurcuklanmıştı Ben konağın oymalı çıkmalarından hoşlanmıyordum, limonlukta yükselen kalın erkek sesini sevmiyordum, Cahit ağbi dostum olmuyordu.

İffet hanımların odasındaki cilâlı tahta sandık açılıp kapanıyordu. Okul çıkışlarında genellikle buraya geliyorduk annemle. Tahta sandığın açılıp kapanışlarına."Eskiden, " diyordu Nuhbe hanım, "kızların çeyizinde bir teli ipekten, bir teli ketenden kıvrır kıvrır dokunmuş hilâlı gömlekler makbuldü." Herkes gülüyordu onun anlattıklarına. Aralık kepenklerden şişman dut sinekleri giriyordu odaya. Hevessiz, coşkusuz günlerim. İncilâ ablayı o dut ağaçlarının gölgelediği evden ayrı düşünemiyordum. İncilâ abla bir peri kızı olmaktan uzaklaşıyor, etiyle- kemiğiyle gerçeğe dönüşüyordu. Çarçaflardan sıcaktutacağa, her şey hazırlanıyordu çeyizde.

"O uğursuz mum çiçeklerinden, " diyordu da, başka demiyordu annem. Nişan elbisesi dikilirken söz bozuldu. Cahit ağbinin gelişleri seyrekleşmişti. Limonluğa geçip alaturka şarkılar söylemiyor artık. İncilâ ablayı kucaklayışlarında soğuktu, bıkkındı. Oturup kalkması, giyinip kuşanışı başkalaşmıştı. Defterime gönyesiyle üçgenler yapmadı boy boy. Mum çiçekleri limonlukta kendi kendilerine bitmişlerdi."Yıllarca otun üremediği limonlukta."

Cahit ağbinin İncilâ ablayla nişanlanmayışının nedeni belirsizdi. Annem konuşmuyordu sorduğum vakit. Ben onlara gitmediğimiz vakit çarçabuk unuttuyordum. Zaten tatil yaklaşıyordu, yazın esrikliği vurmuydu başıma.

İffet hanımı kıpkırmızı gözlerle buluyorduk. Uçuk pembe tafta nişan elbisesi eski gardıroba asılmıştı."Üzülme İffet abla diyordu annem, "nerde İncilâ gibi kız bu zamanda. Kısmeti kapanmadı ya." Kendi de inanmıyordu söylediklerine pek. Kanarya eski yerine kondu. İncilâ ablanın yüzünde yaşanmadan tüketilmiş umut artığı gülümsemeler. Sonra sonra zayıflamaya başladı. İnce vücudu ateşlerle kavruluyordu."Bu yapılmıydı, "dedi annem, "bu yapayalnız, sığınaksız insanlara yapılır mıydı bu!"

'Annemin misafir gününde beyaz eldivenler geçirmiş, güneş şemsiyeli bir kadın, İncilâ'yı bundan sonra kimse almaz, " dedi."Az gezmedi o mühendis çocukla. Limonlukta şarkıların bini bir paraydı. Gökleri çınlattı âvazeleri." Hallerini bilmeyişlerinden söz edildi İffet hanımların; Kızılay'a satılan hesapışleri, mürver iğneler, civan kaşları.

Nişanın bozulmasından bir yaz geçmişti. Koskoca bir yaz geçmişti. Cahit ağbiyi yanında kısaca boylu, çok şık bir kızla Moda'da görmüştük. Deniz Kulübü'ne giriyorlardı. Genç kızın saçları bukle bukle kesilmişti. Perçemleri, Yokuşta Cahit ağbiye yaslanışları... Deniz Kulübü'nde caz çalıyor. Kayıklarla gelip dans edenleri seyrediyordu halk, Cahit ağbi, anneme selâm vermek istemişti: Hasan amcayla Kâmran yengenin oğlu "Tanıyacaksın Süheylâ." Buz gibi durmuştu annem. Bana el sallamıştı Cahit ağbi. Kolumdan çekip sürüklemişti annem.

Düğünler yaşanıyor. Gelin güleriyle iniyor merdivenlerden. Çocuklar geziniyor ortalıkta. Kadınlar aynalarda yapılı saçlarını düzeltiyorlar. Düğün pastası kesiliyor.

Ben hiç düğünlere gitmiyorum.

İçinde akide şekerleriyle bir tek lokumun olduğu pembe kâğıdı açmıştım. Pembe kâğıt külâhta İncilâ ablamın soluk baskılı fotoğrafını görmüştüm. Limonluğa kar yağıyordu. Kar, çatlak camlardan içeriye yağıp eriyordu.

Kur ayazın ardından yağmurlar geldi.

"Hoş geldiniz, " dedi annem.

"Şakır şakır yağmur, mañonımı ıslattı, " dedi annemin güneş şemsiyeli konuğu. Çizmelerini çıkardı. Mañonunun tüylerini kabarttı. Soba yanan odaya giderken, "İşittiniz mi?" diye sordu."Sizin İncilâ'nın Cahit, eski elçilerden Regaip beyin kızıyla nişanlanmış, yıldırım nikâhıyla evleneceklermiş." Bir an sustu anlamlı göz süzmelerle."Regaip bey çok seviniyormuş. Sevinir elbet. Cahit hem güzel çocuk hem de istikbâlî açık."

Annem, misafir hanıma muzlu pastadan tutmuyordu.

DOSTLUKLARIN SON GÜNÜ

Selim İleri

Sanki mutlu olmayacağız. Hiç mutlu olmayacağız. (Bir bakıcının acımasız sözleri) Kül tablasında yarım bırakılmış, gerisi içilmeyecek bir sigara, duvarda kirlenmiş parmaklarımın çocuksu izi ya da çiçeklikte soluncaya atılmayacak, rafyaları çözülmemiş bir demet sümbül onlara beni hatırlatabilir. Kısa bir süre, birkaç saat. Herşey bitmiş gibi. Neydi beni bu eve çeken: Gülten'in insanlığı, içtenliği; Ali'nin kimseye değişilmeyecek dostluğu, ama coşkularımı öldürüyor. Coşkularımdan tek tek vazgeçiyorum. Unutacaklar. Bir kaç saat sonra duygularımın, sevgilerimin sesi soluğu kesilecek. Kötü pazar sabahlarını yaşayacaklar. (İlkyaz geliyormuş; bu yağmurlar ilkyaz muştularmış. Mevsimler gündelik, sıradan, hayatımıza etkisiz birer olay sanki.) Unutmalarını önleyebilseydim keşke; elimden gelseydi bu. Silik, gölgelenmiş bir Kemal olmaktan çıksaydım yaşalışlarında. Kahveyi şekersiz içtiğimi hatırlayacaklar-belki. Gülten hatırlar; Gülten iyidir.

Kitap okunacak, geç vakitlere kadar yatak keyfinden vaz geçilenemeyecek bir pazar sabahını bozmaya hakkım yoktu. (Yağmur bir yağıyor, bir duruyor. Böyle olurmuş ilkyazın yağmurları, bereketi. Eskiden söylerlerdi. Görmedim, tanımadığım kırılıkların gövereceğini söylerlerdi yağmurla. Yağmur Kurtuluş'un dar, arka sokaklarına çamuru, pisliği taşıyor sadece.) Gecelerce oturduğum koltuklar."Evlendiğimizden beri ilk defa burada oturuyoruz her gece, " diyor Ali. Her gece. Her gece sen buraya bizi rahatsız ettiğine aldırmadan geliyorsun. Arkadaşlığın da sir sınırı var... Oturma odasının hiç yaşanmadığı bir ev. Ufacık bir apartman katı. Üçüncü kişi olmanın, bu evdeki yersizliğimin acılarını duyuyorum her gelişimde. Gene geliyorum ama. Yürek burkucu yalnızlıklarımın."Bıktık senin burjuva yalnızlıklarından, " demişti Ali sonraları. Çok sonraları. Başlangıçların güzel tedirginliği azalınca, geçince.

Yazlara aldanmıştım. Yazların gevşetici, uyuşturucu sıcaklarına.

Şimdi bitti. Her şey. Bütün bunları bir onur çıkmazı yapmalıyım. Yüregimin suskunluğuna, sinsice karşı koyuşuna aldırılmayacağım. Yalnızlığın alfabetini sökeli yıllar oldu. Bıraktığım sayfalardan devam edeceğim. Hepsi ucuz duyarlıklar.

Yağmurun durduğu an dükkâna giriyorum. Dört bir yanım alacalı bulacalı çiçeklerle donanıyor. (Rafyası çözülmemiş bir demet sümbül. Sümbüller mutluluğu simgeliyor nedense.) Hemen koparılır, köksüz bitkilerdenmiş. Dere kıyılarında, bayırlarda, pınar başlarında yetişmiş."Nerden buluyoruz kış günü, imkânsız birşey." Öyle dedi çiçekçideki kız. Püsküllü kemerini düzeltti, etekliğini çekiştirdi ve gülümsedi bana. Artık diretemiyorum. Oysa küçük bir sepeti döşesinler istiyordum. Küçük bir sepeti olsun. Bir hasır sepeti çiçeklerle döşesinler. ("Burjuva yalnızlıkları." Artık demeyecek Ali.) Kış aylarının kötü saatleriydi; akşamın erkenden karardığı. Eve döndükten sonra dayanamayıp sokağa çıkmıştım."Pazar günü kimsenin evine gitme" demişti annem; "bir gün kovulacaksın." Bir türlü büyüyemediğimi, aklımı başıma toplamam gerektiğini yinelemişti ardından da. İşitmezlikten geldim. Odanın duvarları üstüme üstüme yürüyorlar. Yatağın kenarına asılmış bir oyuncak ayıyla yetinemem. İnsanlara, arkadaşlıklara alabildiğine ihtiyaç duyduğumuz zayıflık anları."Anne, ben sokağa çıkıyorum, "diyorum. Ters ters bakıyor yüzüme."Zaten bu mevsimde unutpa beni yetişmez." Oyuncak ayımın kulaklarını koparmıştım. Hafiften okşuyorum keçelenmiş tüylerini, bir fiske atıyorum burnuna: İşte başbaşayız, anlarsın sen." Çiçekçiyi fark ediyorum. Her zaman önünden geçmek zorunda olduğumbir dükkân. Ama ilk kez fark ediyorum. Kime çiçek gönderebilirdim: Yaşamadığım aşklar; jelatin kutulardaki orkidelere yabancıyım

"Çiçek göndermek istiyorum."

Kuşkulu bakışları kızın. Süzüyor. Bumburuşuk bir kadife pantolon, yakası paçası bir tarafa gitmiş yağmurluğumun, boyasız ayakkabılar ve bütün bunlara karşın çiçek göndermek istedim. Anlayamazdı."Onların gözlerini kör etti, ve yüreklerini katılaştırdı ki, gözleriyle görmesinler, ve yürekleriyle anlamasınlar..."

"Sepet mi? Kutuda mı istiyorsunuz yoksa?"

"Sepet. Küçük bir sepet."

"Menekşe koyalım içine..."

"Hayır; menekşe, sümbül falan olmasın."

Mavi çiçekler açardı. Daha elimi değdirir değdirmez koparlardı. Ali'nin ekmeğini kazanmaya başladığı yıllar. Çocukluğumun olanca iğrençliğini, hastalıklarını tadıyorum. Başı-boş dolaşırdım; unutmabeni çiçekleri çiğniyorum. Hayatta özlediği her şeye sahip olmuş biri Ali. Yoksulluğunu, aç kaldığı zamanları, gönlüne attığı isteklerini bile kıskanıyorum."Sağlıklıydın. En önemlisi bu." Burjuvalığıma karıştıracak. Bir tokat gibi patlayacak kimsesizliklerim. Dışlerim kenetlenecek; ağlamamak için tutacağım kendimi. Gülten aramıza girecek. Çalışan bir karı-koca; oturma odalarında oturmamışlar hemen hiç. Benim ortaya çıkışımla oda kullanılmaya başlanmış. Bu odayı çok seviyorum. Anlatamam, çok seviyorum. Huzurlu, diri insanı güvenlendiren bir oda."Bir sizinleyken mutluyum."Taşınılmaz bir sorumluluk gibi Ali'nin omuzlarına çöküyor sözlerim. Omuzlarım çöküyor. Birden dikleşiyor; "Saçma sapan konuşma, " diyor. Saçma sapan konuştuğumu sanmıyordum. Arada sırada tekmelenmeye razı bir sokak kedisi gibi sığınmışım ikisine. Alçaldığımı, onursuzlaştığımı hissediyor ve kaçamıyordum.

Bu aşksız günlerin son sığınağıydı.

"Bencilsin sen, "diyor Ali. Artık demeyecek. Bir daha Kurtuluş dolmuşlarına binmeyeceğim. Bu evde bütün mevsimler yaşandı. Mevsimlerin hayatımıza yeni anlamlar katacağını diyemem. (Yine karşılaşacağız. Aynı çekişmeler, anlamazlıklar, konuşmaları bölen ölümcül suskular... Bir şeyin sürekli kırıldığını, incindiğini görmüyorlar mı? Gülten görüyor galiba. Ya da acıyor. Bana acıyor. Nihayet acınacak bir haline geldim. Ve Gülten bana acıyor.) Bir pazar sabahı kalkıp onlara gidiyorum. Birlikte geçmiş, herhalde eğlenilmiş bir cumartesi gecesinden sonra. Gecenin bitişine ne türlü üzülüyorum. Sabaha karşı ayrılıyoruz. Gülten'in patates salatası, Gülten'in pişirdiği kahve, Gülten'in sevecen sözleri umutlandırıcı. Ali de iyiydi. İnsanları bırakmamak gerek. Dün gece Ali de iyiydi."Her dakika onlara gidiyorsun. Evde oturmayı unuttun. Bir gün kovacaklar seni." Ziii çalarken ellerim titriyor. Merdivenleri uzun tutuyorum. Karşılaşmamız geciksinsin. Hâtta geri dönmeliyim.

"Bunaltıyorsun insanı. Günün yirmi dört saati konuşalım, senle uğraşalım istiyorsun."

"Öyle değil Ali. Çok yalnızım. Özür dilerim, tedirgin ettiğimi biliyorum. Dayanamadım."

"Tedirgin ediyorsun sahiden. Geceyarısı ayrıldık, sabah senin yüzünden uyanıyoruz."

"Çok yalnızım. Bir sizin yanınızdayken unuttuyorum."

"Bize ne kardeşim senin yalnızlığından..."

Gerçekte bunları söylemek istemiyordu."Bunları söylemeyecektin. Bir gecenin bitişinden duyduğum üzüntüyü, korkuyu küçümsemezsiniz siz. Küçümsemiyorsunuz."Kargaşalık ağır basıyor yaşayışımızda. Hep birbirimizi suçluyoruz.

Gülten, merdivenin başından ayrılmamıştı."Allahısmarladık Ali." Elini uzatmıştı. (Bironur çıkmazı yapmalıyım pazar sabahlarını.) Basamakları çabuk çabuk iniyorum. Düşmeyeceğime, ayağımın takılıp üstelik gülünç olmayacağıma inansaydım birer ikişer atlayarak inerdim; kaçardım burdan. Gülten, merdiven aralığında, üzülmüş, sürekli çarpıp sesleyen bir şeyleri anlamış; ona buna selâm gönderiyordu. Selâmları

söylemediğimi, dostluklarımı delicesine kıskandığımı biliyorlar. Ama sözlerin tükenmemesi gerekiyordu. Basamaklardaydım; düşünmek olanaksızdı.

"Dün gece de üçüncü kişi olduğumu hissettim. Yaz tatillerinden söz ediyorduk. Bir yerlere, deniz kıyılarına gidilmeliydi bu yaz: Bodrum'a. Siz konuşuyordunuz. İkiniz konuşuyordunuz. Dinliyordum. Beni çağırılmıyordunuz. Çağırılmak zorunda değildiniz. Bodrum'un kumsalı, güneşi, balıkları... Bodrum'a ben hiç gitmedim; gitmeyeceğim. Bu yaz da. Çünkü çağırılmadınız."

"Nerdeydin?"

"Ali'lere gittim."

"Sabah sabah... Ayıp oğlum. Evi yok mu bu çocuğun diyecekler."

"Demediler bir şey."

Ali odayı dolduran ölümcül suskuları sevmiyordu. Konuşmanın birden bölünüşü, yürütülmeşi benim kalkıp eve dönmemi çağırılmıyordu. Oysa suskunluğu da seviyordum. Koltuğa gömülüp kullanılmamış odayı yaşamaktan göneniyordum. Gülten başka. O, her zaman konuşacak, ilgiyi dağıtmayacak şeyler bulabilir. Ali'nin dünyası daha yoksuldu. Sonra içine kapanıktı Ali. (Yağmurlar yüzümü kamçılıyor. Birilerini bulmalıyım. Gülten'le Ali'yi düşünmeyeceğim birilerini. Hem yağmur hızlandı.) Dostluklarında neyi söyleyip, neyi söylemeyeceğini hesaplar Ali. Günah çıkarmıyor benim gibi. Görülmemiş biçimde açığım onlara; kimselerle olamadığım den li. gecelerce dinliyorlar beni. Bütün bir ay, yıllık izinlerin sarhoşluğu bitinceye kadar."Bu yaz artık Bir yere gidelim Ali. Denize hasret kaldık." Gülten'in gürr, sımsiyah saçları; İncelikli giyim kuşama. Kıyı lokantalarına gidecekler akşamları. Yaz akşamlarının dayanılmaz bir sıcaklığı vardır. Kıvrulur İstanbul. Bodrum'da denizden gelen rüzgâr. Balık yiyecekler; Karides, istiridye, kalamar...

"Bir şey mi olduKemal?"

"Ne gibi?"

"Bilmem; yüzün soldu. Canın sıkılmış gibi bir halin var."

"Yok canım."

Başımı eğeceğim. Ali'nin bakışlarıyla karşılaşıyorum."Burjuva yalnızlıkları depresmiştir," diyor gülümseyerek. Bu camları kırabilirim; bu porselen kül tablalarını da, mutfaktaki tabakları, bardakları, yatak odasının lambalarını... Ama Ali'nin takılmasında kötülük, hayınlık sezemiyorum. Dostça takılıyor. Dostluklarını seviyorum.

Onları yıllardır tanıyorum gibisinden yalnızım. Yıl dolmamış bir arkadaşlık gerçekte.

Bomboş bir pazar sabahıydı. Yapacak bir şey bulamamıştım. Ali gibi yatağa uzanıp roman okuyabilecek gücü kendimde bulamadım. hiç bir zaman bulamadım. Telefon ederler sanıyordum. Telefonun başındaydım. Telefon çalmıyordu. Gazeteleri karıştırmıştım. Göz gezdirdiğim her satırda saran, çevreleyen umutsuzluğunu hissediyordum. Kuşatılırcasına. Gülten'le, Ali'le aramda geçen bir dolu incinmişlik, gazetelerde kıyıcılığa dönüşüyordu. Tek başıma korunamayacağımı, kendimi savunamayacağımı ve bu umutsuzluğa yenileceğimi açıklamalıyım onlara. ("Ne mutlu yaşlı olanlara, çünkü onlar teselli edilecekler... çünkü onlara merhamet edilecek." Edilmedi. Yağmurun bereket olduğuna inanmadıklarından belki.) Sabah kahvaltısında idiler."Çay içer misin?" demişti Gülten."İçmez mi, su bile içer." desin diye bekliyordum Ali. Susmuştu. Okuyamadığım gazeteleri açmıştı, yüzünü örtercesine. Sanki görmek istemediği, görmekten nefret ettiği bir şey vardı. Alnı kırışmıştı; gözleri eski yumuşaklıklarını yitirmişti. Gülten, ekmeğe yağ sürüyor."Tokum Gülten, teşekkür ederim" diyorum. İsrar ediyor, üsteliyor Gülten. Göz göze geliyoruz. Anlayışlı, duyarlıklı bakıyor. Göz pınarlarımdaki vıcık ıslaklık. Yutmalıyım ne olursa olsun. (Yağmur başlamamıştı. Boğaz'a gidebilirdik. Kıyı lokantaları- Balık çeşitleri."Siz beni Bodrum'a çağırılmadınız ama, ben sizi balık yemeye çağırıyorum." Yol boyu ezberlemiştim diyeceklerimi. Canlı, kaygısız, rahat

davranmaya çalışacaktım. Öyle olacaktım. Yağmurun yağacağına bir bakıcının falı tanıklık edebilirdi ancak. Aydınlik, ilkyaza açılan bir kış sabahıydı.)

"Bodrum'a gidin. Bütün sahilleri dolaşın isterseniz. Döndüğünüzde bir daha konuşmayacağım sizinle. Konuşmamalıyım. Kendi kendinize gidin Bodrum'a. Yalnız olmadığınızın tadını çıkarın. Güneş bir size sevecenliğini bağışlasın. Denizin serinletici ıslaklığından bir siz yararlanın. Dedim ya bütün sahilleri isterseniz..."

Sonra Ali gazete okumayı bıraktı. Tektük konuşmuştuk."Bir şey mi oldu?" diye sormuştu; "Böyle çıkıp geldiğine göre bir şey olmalı."Yatak odasına gitmişti. Mutfakta başbaşaydık Gülten'le (Yağmurun camlara vuran iri damlaları ve camlarda damlaların göllenmesi.)

"Sepetten vazgeçtim. Sepet olmasın."

"Nasıl isterseniz." Gözleri hala yağmurluğumda, kadife pantolonunun çamurlu parçalarında.

"Menekşelerin fiyatı ne kadar?"

"Demeti on lira."

"Şunlar ne?"

"Tavsiye etmem efendim. İki günlük. Menekşeler çok taze."

Adlarını öğrenmek istemiştım. Zambağı hatırlatıyorlardı. Zambakları da severdim.

"Menekşeler pahalı. Çok göndermek istiyordum. Kocaman bir kutuda."

"Haklısınız. Biraz pahalı olur. Kaç liralık bir şey istiyorsunuz?"

Merdiven başında duran, inişimi bekleyen Gülten'e çiçek göndermek istiyorum. Bütün bu çiçekleri göndermek istiyorum.

"Buket karanfil hazırlasak. Karanfil de güzel olur." Taç yaprakları döküldü dökülecek karanfilleri gösteriyor. Beğenmiyorum. Karar vermeliyim. Kızın püsküllü kemerle oynaması hızlandı.

Ayakkabılarımı giyerken sendeliyorum. Bağlarım hâlâ çözüük. Ali kapıda duruyor. Duvara tutunuyorum. Duvarda elimin izi kaldı."Kırlettım Gülten" diyorum."Ne zararı var, silerim, " diyor. Ayrılırken bir şeyler kopuyor içimde. Her defasında, onları artık göremeyeceğim sanıyorum."Tekrar ne zaman görüşürüz, " diye soramıyorum."Telefonlaşırız, araşalım" diyorum hep. Bugün demedim. Ayakkabılarımı bağladım. Elimi, yağmurluğun eteklerine sildim ve sonra onlara uzattım: "Allahısmarladık Gülten, allahısmarladık Ali." Ali merdiven aralığına çıkmıyor. Pazar sabahlarını bozmaya hakkım yok.

"Dost insanlarsınız. Sizi seviyorum."

"Sağ olasın Kemal."

"Çok içten söylüyorsunuz. Zaman zaman tek kurtuluş yolunun Ali'yle sen olduğunu düşünüyorum."

"Bu yalnızlık duygusundan kurtulmalısın ama."

"Kemalın burjuva olduğunu unutuyorsun Gülten."

"Ali sana şakadan söylüyor onları."

"Ben de şaka yapıyorum. Burjuva falan degilim."

Jeltin kutuyu getiriyor genç bir çocuk. Akşam yemeğine Ali'lere gitmişim. Küçük masada güzel saatler yaşamışım. Çok sığınaklı dostluklar. Jelatin kutunun kapağını açıyor kız. Alışkın elleri."Boş bir kart var mı acaba?" Kartı uzatıyor genç çocuk. Masadaki tükenmezi alıyorum: "Çok sevgili Gülten; insanların yalnızlığını senin kadar paylaşan birini hiç tanımadım. Bu sabah için teşekkür ederim."Kalemi aldığım yere bırakıyorum. Adresi söylüyorum kıza. Püsküllerle oynamıyor artık. Deftere geçiriyor adresi."Tam yedide gönderin yalnız lütfen."Gülümsüyor, "Merak etmeyin," diyor.

Sevdiğim bir yazdı. Kullanılmamış oturma odasıyla, küçük balkon arasında geçmişti. Tekdüzeliğin inceliklere, duyarlıklara, anlamlı uçlara çekildiği bir yazı yazdı. Merdivenleri çıkarken hep aynı coşkuları hissetmişim.

"Çocukluğundan beri böylesin. Hiç değişmedin, Hep başkalarının evinde. Daha dün akşam ordaydın."

Çocukluğumdan beri böyleyim. Hiç değişmedim. Hep başkalarının evine düşkünüm. Ali'nin evinde neyi sevmişim? Önceleri bir oyundu, vazgeçerliği zedelenmişti... Yorgun argın iş dönüşleri yüksünmeden, istekle yemek hazırlayışları Gülten'in. Ali'deki güvenirlilik, horlamayıp. Çabuk kaynaşmıştık. Ali'nin hayatını kesin bir iki çizgiye çizisi: Üsküdar'da doğmuş, yoksulluk, çalışıp okuduğu yıllar, Gülten'le sevişmiş, evlenmişler... Üsküdar, unutmabeni topladığımız bir semt çocukluğumda. Sık sık gittiğimiz bir yer. İnanmadığım bir alinyazısı gibi yıllarca Üsküdar'dan kurtulamıyorum. İşlemediğim bir günahın öcünü alıyor. Ali'nin kavuştuğu, yaşadığı sağlıklılığı özlüyorum. Kızkanmak değil bu. Onların mutluluğuna saygı duyuyorum. "Ne mutlu yaşlı olanlara..."

(Başkalarını bulmalıyım. Uzun süredir görmediğim tanışlar. Kapıyı açınca sevinmeliler."Gece beraberdik, sabah zilinle uyanıyoruz. Çok bencilsin." Yağmurun temizleyemediği toztoprak. Şimdi çamur.) Çiçeği saat yedide gönderecekler. O genç çocuk götürür. Söver içinden de bana;" Bu yağmurda..." der. Ama bir şeyin kutlanışına, gönül almalara gönderilmiyor. Bu duyguyu bitiriyorum, sonuna geldim. O yazdan sayısız şey anacağım. Otuzunda bir adam değil Ali. Yeniden genceliyor, çocuklaşıyor. Gencelmesi büyüdü. Yazlık bir sinemada Gülten ikimize gazoz alıyor. Yazlık sinemada kötü bir film seyrediyoruz. Gülten'in gülüş leri, Ali'nin gülüşleri. Onlara katılıyorum; kahkahalarla gültüyorum.

Gözlerimden yaş geliyor, hâlâ gültüyorum. Katılırcasına gültüyorum. Yazlık sinemanın kalabalığı boşalıyor. Gülten bir şey diyor bana. Bana güzel bir şeyler anlatıyor. Boyunlarına sarılmak istiyorum ikisinin. Garip bir taşkınlık. Benle uyuşmayan taşkınlıklar. Ağırbaşlı olmalıyım. Öyle öğrettiler. Kaldırım taşlarında gözlerim, girintilerde çıkıntılarda.

"Yine ara Kemal."

Aramayacağımı Gülten biliyor. Merdiven aralığında bunca uzun durmazdı yoksa. Üzülüyorum için için. (Onurum kırıldı.)

"Canım sıkıldı, size geldim."

"Yemek yedin mi Kemal?"

"Çok yoruyorum seni Gülten."

"Aşk olsun Kemal. Nasıl olsa yemek pişiyor."

Saçma bir davranış çiçek göndermem. Dönüp vazgeçtiğimi belirteceğim."Kendim götüreceğim; kutuyu bana verin, " derim. Tenhalıkta atarım; koşarsam kimse anlamaz. Ali büsbütün kızacak. Gülten'in acımasına dayanamam. Püsküllü kemerini sallayacak çiçekçideki kız. Pantolonumun paçaları daha da çamurlandı.

Eve dönüp Gülten'in telefonunu beklemeliyim